

Предговор към второто издание на български език
на “Тайната история на монголите”

Преди почти 760 години по време на Великия събор, когато хаганският двор се е намирал между Шилхин и Цег, “в местността Дологан Болдог, що е в Керулунския Худеге Арал, на хагана Угедей са поднесли “Тайната история на монголите”. Този анонимен паметник, в който намери отражение величието на монголския ум, се е превърнал в удивително по своите качества произведение, положило начало на писмената традиция в Монголия.

Оттогава в продължение на стотици години учените-монголисти от целия свят изучават и анализират уникалните художествени характеристики на този паметник. Те изследват неговото богато историческо съдържание, описват стила и образите, спират вниманието си върху ненадминатите качества на “Тайната история на монголите”. Особено внимание те отделят на великия човек, прославил се завинаги, – Чингис хаган.

Много световно известни учени и изследователи-монголисти са давали оценка на това прочуто произведение, затова ще спестя на Вас своето мнение, за да цитирам думите на прочутия руски учен-монголист Борис Владимирцов (1884-1931), който в книгата си “Общественият строй на монголите” казва следното: “През Средновековието, нито един народ не е привличал вниманието на историците в такава степен, като монголите. По същия начин нито един чергарски народ не ни е оставил такъв писмен паметник, който толкова ярко и точно пресъздава истинския живот, като “Тайната история на монголите”.

През 1984 г. на сесията си в Париж Световната организация за образование, наука и култура (ЮНЕСКО) обявява 1990 г. за юбилейна, защото тогава се навършват 750 г. от съставянето на “Тайната история на монголите”. С това си решение ЮНЕСКО приканва всички страни-членки да отбележат по достойнство огромното значение, което заема този паметник в световната духовна и културна съкровищница.

Наред с усилията на много учени по света в изучаването на “Тайната история на монголите” и техния стремеж за още по-динамично развитие на монголистиката, 750-та годишнина от съставянето на паметника в нашата родина се превърна в истинско национално тържество.

В областта на монголистиката важно значение имат преводите на паметника, извършени на различни езици от известни учени-преводачи, които анализират “Тайната история на монголите” и я превеждат на родните си езици, като по този начин запознават народите си с древната история на нашите предци.

Вече са направени преводи на “Тайната история на монголите” на руски, английски, немски, френски, полски, унгарски, чешки, китайски, японски, корейски, турски и други световни езици. Сега авторитетният не само в Монголия, но и в много други държави учен Александър Федотов за втори път предлага превод на български език на този паметник. Много се радвам, че българският народ отново има възможност да прочете тази книга.

Като използвам този радостен повод, бих искал да поздравя преводача както и всички онези, които са подготвили тази чудесна книга за печат, с това щастливо събитие и да им пожелаая по-нататъшни успехи.

Като Президент на Монголия, аз и занапред ще подкрепям сериозните усилия и разнообразната научна дейност, която истински допринася за развитието на световната монголистика.

Вярвам, че учените-монголисти като хората, които се запознават с нашата книжнина на родния ни език, още повече ще използват предимствата на новото време, защото като наука монголистиката и “Тайната история на монголите” са винаги свързани.

Нека и занапред процъфтява приятелските отношения между монголския и българския народ!

Президент на Монголия

Н. Багабанди

Улан-Батор, 24 септември 2001

Тайното в "Тайната история на монголите"

В историята на културата на много народи има такива писмени паметници, които и до ден днешен се оценяват като истински шедеври. Като върхни точки в развитието на книжовната традиция те в значителна степен определят нейния облик и специфика, оказват въздействие върху формирането на литературните жанрове и течения. Сред подобни основополагащи съчинения са "Песента за похода на Игор" на русите, "Илиада" и "Одисея" на старите гърци, "Песента за Ролан" на французите, "Витязът в тигрова кожа" на грузинците... Измежду тях е мястото и на "Тайната история на монголите" - паметник, съставен от неизвестни, ала талантливи и вещи монголски автори през 1240 г.

И все пак защо точно XIII в.? С какво се отличава той от другите столетия в сравнително кратката история на човешката цивилизация? Ако обърнем поглед в миналото, ще видим, че за много азиатски и европейски народи този век е белязан с невероятни по своите мащаби сътресения и събития от жизнено значение. Върхлетелите върху човечеството катаклизми са предизвикани от факта, че в далечните централноазиатски степи се е появила небивалата по своята военна мощ държава на монголите. Завоевателните походи на степните чергари, изневиделица заставащи пред стените на средновековните процъфтяващи градове, изумяват света със своя размах и кръвожадност. Нашествието на монголите по онова време е сравнявано с най-ужасното нещастие, което някога се е стоварвало върху хората, с набезите на облаците скакалци, които нищо не оставят след себе си. Отначало монголите обръщат алчен поглед към богатите съседни държави – не минава много време и те стават васали на монголския владетел – хаган, а тяхното оцеляло население започва да изплаща дан и да изпълнява други тегоби. Слуховете за монголските победи и жестокото унищожаване на покорените народи постепенно достигат Западна Европа и не на шега разтревожават нейните жители. За това свидетелстват и записките на средновековните летописци, най-ранните от които по всяка вероятност се съдържат в хрониката на Алберик от абатството Три фонтана (Albericus Trium Fontium). Съобщение за монголите и техните зверства се срещат и в известната "Chronica Major" на Метю Парижки, един от най-известните историци, живели през XIII в.¹

За разпространяването на такива тревожни вести спомага също и пристигането през 1238 г. във Франция, а сетне и в Англия на посланиците на исмаилитите. Членовете на тази високоотговорна мисия от името на главата на могъщата мюсюлманска шиитска секта се обръщат към френския и английския крал с молба да им бъде оказана помощ в борбата срещу безбройните пълчища на монголите.

Ала не само европейските правителства внимателно се вслушваха в съобщенията за монголските завоеватели, но и широките народни маси, в чието съзнание чуждоземните воители се уподобяват на диви алчни зверове, които изядат всичко живо по пътя си. Според тогавашните представи монголите имали страшна външност и притежавали необикновена физическа сила. Техните образи винаги са пресъздавали като зловни, коварни и отмъстителни. Подобно преплитане на реалното и фантастичното е характерно не само за народната мъгла, подклаждана от разказите на бежанците от Източна Европа, които най-вече се убеждавали в съкрушителната сила на азиатските конници, но и за писмените свидетелства на

¹ Вж. Ш а с т н а, Н. П. Путешествие на Восток Плано Карпини и Гильома Рубрука. - Путешествие в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. М., 1957.

хронистите. Въпреки многобройните разкази на очевидците и ярките летописни описания за европейците монголите, покорили и разорили руските княжества, преминали през Полша, Моравия, Силезия, Унгария и плътно доближили се до Западна Европа, все още остават загадка. Загадка за европейците остава и далечната родина на кръвожадните завоеватели. Впрочем загадка е почти всичко, свързано с монголите, с изключение може би на едно – целта на тяхното нашествие. Тук няма никакви съмнения, а и монголите не го крият: те искат за завладеят света.

* * *

Историята на Монголия през онзи далечен период е история на един чергарски народ, живял в тясно съседство не само с други номади, но и с такъв гигант, представляващ уседнал тип на човешката цивилизация, какъвто е бил Китай. Чергарите в Централна Азия извървели самостоятелен и специфичен път на социално-икономическо и политическо развитие. В миналото те населявали грамадна по своите мащаби територия, несъизмерима с европейските стандарти: от езерото Зайсан на запад до Бохайско море на изток и от езерото Байкал на север до Великата китайска стена на юг.

Образуването на същинската монголска държава и формирането на монголската народност датират към началото на XIII в. Ала какво правят монголите преди това? Те живеят като отделни племена и племенни обединения, при това начело на всяко племе и обединение стои предводител, който се именува хаган (каган). В зората на етническата история на монголите хаганската титла все още не дава правото на управление на съплеменници и не гарантира никакви привилегии. Нейният статут е друг: в случай на опасност хаганът трябва да застане начело на племето, за да го спаси от евентуално нещастие и да отклони бедата.

Не може да се каже, че през онази епоха монголските племена били единни. Руският монголист Борис Владимирцов ги дели на "горски" и "степни чергари"². Не се наблюдава единство и в нивото на социалното развитие на различните племена: "горските" племена все още се занимават с риболов и лов, докато техните "степни" събратя вече се препитават с продукти, получавани в процеса на трудовата дейност - скотовъдството. Фактически именно скотовъдските племена представляват ядрото на тогавашното монголско общество.

За родина на същинските монголски племена по традиция назовават Централна Азия, може би Алтайския район, от който те излизат и се разпространяват върху обширна територия, а през XIII в. Населяват вече почти цялата съвременна Монголия и земите между Великата китайска стена и горното течение на река Селенге. Съществува още една версия за произхода на монголите като етнос: научните данни от последните 35 години сочат, че монголите произлизат от шивей, които някога населявали западната и северозападната част на днешна Манджурия, и се появяват в Халха не по-рано от X в., като постепенно изтласкват оттам тюрките³.

Трябва да отбележим, че не всички монголи тогава наричат себе си с този етноним. Думата "монгол" ("монголец") все още окончателно не е реконструирана.

² Вж. В л а д и м и р ц о в, Б. Я. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. Л., 1934.

³ Вж. К ы ч а н о в, Е. И. Монголы в VI - первой половине XII в. - Дальний Восток и соседние территории в средние века. История и культуравостока Азии. Новосибирск, 1980; К ы з л а с о в, Л. Р. Ранние монголы (К проблеме истоков средневековой культуры). - Сибирь, Центральная и Восточная Азия в средние века. История и культура востока Азии. Новосибирск, 1975.

Можем само да предполагаме, че монголите били едно от онези древни племена, които някога живели на територията на Монголия. По онова време монголските племена са много, ще споменем най-многобройните: хамаг-монголи, обитавали районите близо до реките Онон, Херлен и Тул; джалаирци, чергарували край Онон; тайчуди, керейти, меркити, наймани, онгци и др. Найманите, които понякога станували и по брега на река Орхон, ги считат за най-развитото в културно отношение племе. В "Тайната история на монголите" има данни, че те дори използвали за свои нужди уйгурското писмо. "Горските" племена населявали предимно горите, бреговете на реките и езерата главно в горските райони на Южен Алтай. В Задбайкалието живели племената на хоритуматите, баргинците, туметците, булагачинците, керемчинците, урианхайците, урсците и теленгците, а в района на Осморечието обитавали ойратите (букв. "горски жители").

И ако "горските" племена по думите на известния ирански учен Рашид ад-Дин (1247-1318) живели в колиби от клони и трева, а когато чергарували, използвали като работен добитък предимно якове и коне, то монголите скотовъдци отглеждали дребен и едър добитък, коне и живеели в юрти⁴. На други пасища те се местили колективно – цели задруги (монг. хурээ - "халка", "задруга"). В тези задруги е имало както само броеви, така и няколко хиляди талиги и каруци, всяка от които принадлежала на отделно семейство – аил (монг. айл – "стан", "група от юрти", "семейство"). В процеса на класовото диференциране на тогавашното общество нараствала ролята на богатите семейства, които вече осъзнавали своята стопанска самостоятелност и се стремели да живеят и да чергаруват отделно и по този начин да бъдат независими от своите съплеменници. У такива семейства дори се появили слуги, а след набезите на съседни племена – и роби. С течение на времето от монголските богаташи зависели вече не само техните слуги и роби, но и обикновените, изпаднали в немотия чергари скотовъдци. Като защитавали своите икономически интереси, богатите скотовъдци се опирали на нукерите (монг. нххѳр – "приятел", "другар", "съпруг"), които тогава вече представлявали военна сила, а сетне от тях се формирали четите на телохранителите и личната гвардия на владетелните хаганове и нойони (монг. ноён – "княз"). И така в монголското общество постепенно се извършва преходът от чергаруване по родове към чергаруване по аили, т. е. по семейства. Процесът на формирането на аил като основна стопанска единица е сравнително дълъг, както впрочем и процесът на самоликвидирането на родовите институции, обичаите, вярванията в условията на чергарския феодализъм. Подобна непоклатимост на родовите преживелици, дори и на шаманизма, може да се обясни и с това, че единството на древния род у монголските племена се поддържало и чрез строгото почитане на "стария" в рода. Така в "Тайната история на монголите" се казва, че потомъкът на старшия в рода получава особена титла – "беги" – и се смята за висш жрец, който често изпълнява и функциите на родовия шаман.

Монголите, както и техните предшественици, населявали територията на Централна Азия северно от Великата китайска стена, нямат исторически опит на робовладелска обществено-икономическа формация, макар че самата институция на робите е позната на тях. Този на пръв поглед странен вид робство – домашно, – който съществувал в монголското общество през периода на формирането на класовото чергарско скотовъдство, е помогнал за сравнително бързото процъфтяване на богатите и силните в икономическо отношение аили. Обикновено

⁴ Р а ш и д ад-Дин. Сборник летописей. Т. 1, кн. 1. М.-Л., 1952; кн. 2. М.-Л., 1952; Т. 2. М.-Л., 1960; Т. 3. М.-Л., 1966.

за роби взимали пленените чужденци, а понякога и съплеменници. Потвърждение на това можем да открием и в “Тайната история на монголите”, където има свидетелства за това, как през втората половина на XII в. сред монголските чергари се появяват богати скотовъдци, степните скотовъдски аристократи – нойони. Намиращите се на другия край на социалната йерархия роби се делели на наследствени (букв. “стари роби”) и домашни. Разликата между тях е била в това, че наследствените роби служели на своите стопани от поколение към поколение и затова разполагали дори със собствено стопанство и чергарували отделно от господарите си. Сред задълженията им било доставянето на слуги и войници за господарите, отглеждането на техния добитък – в мирно време, а по време на военни походи наследствените роби взимали най-активно участие в хайки за диви животни. Домашното робство било представено главно чрез слугите в юртите на родовата аристокрация. В условията на патриархалния чергарски живот битът на домашните роби по нищо не се различавал от бита на членовете на семейството на господаря.

Гореспоменатият социален институт на нукерите вероятно също се е появил достатъчно рано, тъй като през XII в. той вече станал важна социална сила, представляваща активен фактор във формирането на феодалните отношения в Монголия. По време на хайки за диви животни нукерите за разлика от наследствените роби само придружавали представителите на родовата аристокрация. Те изпълнявали и ролята на воители и заедно с нойоните извършвали набези срещу съседите. Измежду тях аристокрацията подбирала своите съветници. С една дума, нукерите били свободни хора, необвързани с веригите на робството и произтичащите от това задължения, макар и не толкова трудни, както в някои други страни, където робите дори не ги зачитали за хора. По време на управлението на Чингис хаган нукерите дали немалко известни пълководци и нойони. И накрая ще посочим още една социална група в монголското общество в края на XII в. – началото на XIII в. – значително по-малобройна от двете споменати. Става дума за монголските хагани. През втората половина на XII в. за такива хагани биват избрани Хабул, Амбагай и Хутула, а в началото на XIII в. – Джамуха Сечен и Темуджин – бъдещият Чингис хаган.

Обществено-политическото развитие в Монголия е вървяло така, че чак към края на XII в. там напълно съзрели условията за създаване на първата единна монголска държава. Главната заслуга за това безусловно принадлежи на Темуджин. И все пак кой е истинският Темуджин – Чингис хаган, чието име е вселявало страх и ужас в душите на милиони хора от различни страни, пред когото са благоговели неговите многобройни събратя и съплеменници. През периода на вътрешните монголски междусобици и зависимост от Цинския Китай образът на Чингис хаган става знаме на борбата за национално единство и независимост на Монголия.

* * *

Точната дата на раждането на Темуджин все още не е установена. Сред възможните се назовават три – 1162, 1155 и 1167. Неговите родители не били обикновени скотовъдци: бащата на Темуджин – Йисугей Багатур, оглавявал монголския род борджигин и се ползвал със славата на един от най-смелите предводители на монголските чети, които извършвали светкавични набези на съседните племена, връщали се с богата военна плячка и защищавали живота и спокойствието на своите съплеменници. Не напразно той бил наречен Багатур, сиреч “смелчага”, “юнак”. По онова време Йисугей Багатур с право се считал за

един от най-храбрите монголи. От него се страхували много люде, немалко хора го мразели. А мразели го, защото виждали в него опасен съперник, способен да поведе след себе си не само своя, но и чуждите родове и народи.

От онова далечно време до нас достигат много различни легенди. В една от тях се разказва как веднъж смелият Йисугей нападнал едно враждебно племе от татарския род (тогава татарите били фактически едно от монголските племена) и пленил техен човек на име Темуджин. Йисугей се завърнал с пленника в родния си стан тъкмо тогава, когато жена му – Оелун Уджин, го зараждали с първата им рожба, която също нарекли Темуджин. Така гласи легендата. Ала известно е, че в легендите има само половина истина. Сигурно справедливо е, че след това събитие между борджигинците и татарите настъпила продължителна вражда, тъй като в “Тайната история на монголите” се казва, че когато Темуджин бил само на девет години, неговият баща бил отровен от татарите, при които той отишъл на гости. Така съпругата на Йисугей Багатур неочаквано останала вдовица. Напуснали я всичките ѝ слуги и близки. И семейството на бившия водач на борджигинския род изпаднало в мизерия. Съседите му обърнали гръб и единствената надежда на майката бил тогава старшият ѝ син – Темуджин, който още като юноша се отличавал с остър ум, целеустременост и сериозност. Възпитан в традиционния за онези условия дух, младият Темуджин от време на време също извършвал набези срещу съседните племена, за да загуби техния добитък, примамки, а понякога и просто да плени техните хора и да ги включи в собствената чета. По-нататък ще се спрем по-подробно върху характера на Темуджин, засега само ще отбележим, че за възрастта си той бил невероятно амбициозен. Неговите амбиции успешно се подплатявали със завидни дипломатически способности. Той например успял да създаде добри отношения със старшия в керейския род Тогорил хан, комуто неговият баща навремето оказвал услуги. Темуджин съумял да привлече на своя страна и своя побратим (монг. анд) Джамуха от рода джадаран. Те били почти на една възраст и еднакво се стремели към власт и богатство. Темуджин възмъжал и вече мечтаел за времето, когато и той ще стане като баща си могъщ и почитан от всички хан. Той преуспявал в реализацията на набеязаните цели – постепенно неговата чета се увеличила, а заедно с това нараснала и неговата сила и мощ.

През 1185 г. Темуджин нападнал меркитския род. В този поход го придружавали Тогорил хан, известен в историята с името Ван хан, и андът Джамуха. Именно тогава Темуджин отвлякъл и своята бъдеща съпруга Борте Уджин, която меркитите водели в своя стан. Темуджин се прибрал с богата плячка, довел много добитък, пленил немалко хора. Славата на младия юнак-багатур се разнесла сред монголите. Тази слава радвала неговите роднини, близки и съплеменници, ала желаещите да забогатееят и да се сдобият с величие и мощ били много. Славата на един породила завист, а сетне и омраза у други. И ето че след като чергарували заедно две години, след като се заклели в братство и взаимна помощ, Темуджин и Джамуха скъсали своите отношения и станали кръвни врагове.

Не след много време на хурала (монг. хуурал – “събор”, “събрание”) през 1189 г. по-възрастните съплеменници на Темуджин, както и старейшините на онези племена и родове, които се присъединили към него заедно със своите люде, го избрали за хаган и му дали титлата Чингис хаган⁵. В превод от монголски това име означава “океан хан” или “величайши хан”, макар че относно неговото значение има и други версии. Така Темуджин за пръв път станал хаган на улус (монг. улс – “държава”, “народ”, “хора”), обединил част от монголските племена. През XII в.

⁵ История народов Восточной и Центральной Азии. М., 1986, с. 264.

монголските (по-точно татарско-монголските) улуси представлявали образувания от държавен характер с единна военноадминистративна власт. Тази система е традиционна за Централна Азия. Тя е органична и удобна при чергарски начин на живот⁶.

Враговете на Чингис хаган виждали в неговото възвисяване реална заплаха за своето благополучие и не губели времето напразно: през 1199 г. тайчудите, хатагинците, салджигците, дурбедците, онгците и други монголски племена решили да нападнат Чингис хаган и Ван хан с обединени сили, за да свършат с опасния съперник завинаги. Ала още тогава съвсем млад Чингис хаган проявил таланта си на тактик – за да не допусне враговете да се обединят и да го нападнат като мощна бойна сила, той врълхлетял върху тях пръв и ги разгромил един по един. Въпреки тази победа на Чингис хаган борбата за надмощие между монголските племена и родове продължила и след това: старейшините на осем големи монголски племена, в това число на татарите и найманите, създали коалиция, насочена срещу Чингис хаган. Още повече на хурала през 1201 г. те избрали Джамуха за свой хан и му дали титлата гур хан, т.е. “хан на всички”. И въпреки че тогавашното надмощие на Джамуха било осезаемо, Чингис хаган и кереитите, сражаващи се на неговата страна, разгромили превъзхождащите сили на противника. Чингис хаган решил да вземе инициативата в своите ръце и да изпревари противника. Той започнал да отмъщава на непокорните съседи: през 1202 г. неочаквано нападнал татарите и жестоко се разправил с тях, като избил всички мъже, жени и старци и съхранил живота само на невръстните деца. Ала да бъдеш начело на всички монголски племена било трудна задача: през следващата година се образувал нов съюз на няколко племена, насочен срещу Чингис хаган. В редовете на античингисовата коалиция тогава застанал Алтан, Хучар, Ван хан и Джамуха. И все пак съдбата била по-благосклонна към Чингис хаган – през есента на същата година той разгромил противника на брега на река Халха. Ван хан успял да избяга, но бил убит от найманите. През 1204 г. Чингис хаган победил найманския Даян хан, чийто съюзник по онова време бил Джамуха. Даян хан загинал, а пък Джамуха се спасил с бягство, но по-късно неговите слуги го довели при Чингис хаган, който се разпоредил да го убият.

Настъпила съдбоносната 1206 г., когато на Великия хурал, състоял на в горното течение на река Онон, Темуджин бива възкачен на престола на Великия общомонголски хаган с титлата Чингис хаган. Оттогава започва историята на единната монголска държава, за чиято сигурност и цялостност побързал да се погрижи нейният първи глава, оказал се далновиден и умел политик и прекрасен организатор на вътрешния държавен живот. Чингис хаган веднага поделил населението на страната на деветдесет и пет “хиляди”, т.е. такива групи население, които били задължени да представят чети по 1000 войници. Формираните по такъв начин “хиляди” той дал в наследствено владение на своите военачалници и съмишленици, които му оказали помощ в създаването на общомонголската държава. “Хилядите” се състояли от “стотни” и “десетки”. Цялото население било разделено на три части по регионален признак: на дясно и ляво крило и център.

По онова време “хилядата” е административната единица и наследствено феодално владение на нойон. Членовете на “хилядата” са длъжни да снабдяват своя господар и неговото семейство с всичко необходимо, в това число и с храна. По време на управлението на Чингис хаган монголските скотовъдци нямат възможност

⁶ Кычанов, Е. И. О татаро-монгольском улусе XII в. – Восточная Азия и соседние территории в средние века. История и культура востока Азии. Новосибирск, 1986, с. 97.

свободно да преминават от една “хиляда” в друга и по този начин създаването на подобна военнаадминистративна система освен всичко друго представлява и законодателен акт, фиксиращ пожизненото и наследственото прикрепване на аратите (монг. ард – “народ”, “скотовъдец”) към техните нойони. Получил титлата “Възкачен от всички”, Чингис хаган увеличава количеството на своята лична гвардия до 10 000 души, като включва в нея синовете на хилядниците, стотниците и десетниците, които се избират в съответствие с установената от него норма. Членовете на личната гвардия представляват привилегированата част от монголското население, тъй като се снабдяват с всичко необходимо посредством задължителни доставки от съответните “хиляди”. Гвардията предимно е съставена от представителите на степната аристокрация, които се ползват с по-големи права по силата на своя социален произход и положение. Създаването на личната гвардия е една от най-бележитите акции, предприети от Чингис хаган не само за осигуряване на личната защита в мирно време и на бойното поле, но и за изключване на появата на всякаква опозиция в армията и държавата.

През 1206 г. Чингис хаган назначил Шигихутуг за върховен общодържавен съдия, като му наредил: “Всички вътрешни кражби възпирай, лъжата изкоренявай, виновните за смърт – убивай, виновните за други провинения – наказвай в съответствие със закона” (“Тайната история на монголите”, част 203). Великият хаган заповядал на върховния съдия занапред да записва всички съдебни и административни решения, част от които по-късно влезли в сборника “Яса на Чингис хаган”, в който са включени нормите на монголското право.

В Историята на монголите обединението на монголските племена и създаването на единната държава е събитие с извънредно голямо значение. В бъдеще тази феодална държава се превръща в политическо ядро на безкрайната империя, създадена от Чингис хаган. Всъщност това обединение бележи преход на всички монголски племена към феодалните отношения.

След като подчинил всички свои съплеменници, Чингис хаган и неговите нойони обърнали поглед към съседни страни и народи, като видели в тяхното покоряване източник за лесно забогатяване. Първата страна, която поела върху себе си удара на монголите била тангудската държава Си Ся (982-1227). Още през 1205 и 1207 г. отделни монголски конни чети извършвали дръзки набези срещу населението на граничните райони на Си Ся, а през 1209 г. вече цялата монголска армия, оглавявана лично от Чингис хаган, разгромила тангудската войска и стигнала до столицата – град Яндзин. Още в първия поход монголите прибегнали до военна хитрост: те заградили с дига течащата край града река и наводнили обсадената столица. Тангудският двор се спасил благодарение на щастливо обстоятелство – през 1210 г. в направената от монголите дига се появил разрив, нивото на водата се понижило и така жителите на Яндзин били спасени. Между двете страни започнали да се водят преговори, в резултат на които тангудският император Анцюан (Юндз) бил принуден да се признае за васал на Чингис хаган и в съответствие с древната традиция му дал за жена своя дъщеря. Така за пръв път монголите се завърнали в родните си степи с богата чуждоземна плячка.

Настъпила пролетта на 1211 г. Този път Чингис хаган решил да се насочи срещу джурдженската държава Дзин (1115-1234). Неговата войска тогава наброява почти 110000 души. Войниците се разделили в две колони и встъпили на територията на Северен Китай. Начело на войската наред с Великия хаган били неговият брат Джочи Хасар, синовете Толуй, Джочи, Чагатай и Угедей, а също така военачалниците Джебе и Субегетей. През 1211 г. монголските войници завладяват всички важни в стратегическо отношение джурдженски крепости, намиращи се

северно от Великата китайска стена, преминават през главните планински проходи, водещи към Великата китайска равнина. Те разгромяват основните китайски сили, настъпват на юг, разрушават много градове и селища и убиват значителна част от местното население. Като достигат стените на Средната (в “Тайната история на монголите” – Северна) столица на държавата Дзин – град Джунду, Чингис хаган решава да не я обсажда и се съгласява да сключи мирен договор. И този път по стара традиция джурдженският император му дава за жена принцеса, а освен това изплаща небивал данък, като между другото дава 500 момичета и момчета, 3000 коне, 10 000 лани* сребро и 10 000 кюлча злато. Опасявайки се от нови набези на монголите, джурдженският император през 1215 г. се премества в Южната столица на държавата – в град Бянян. Чингис хаган решава да използва това като предлог, за да наруши сключения мир и отново напада Северен Китай. Този път неговата войска лесно завладява Средната столица Джунду. Оттогава Великият хаган започва да назначава свои наместници – даругагчи, в завоюваните градове.

След като подчинява значителна част от Северен Китай, Чингис хаган започва да се готви за поход в Средна Азия, ала преди това, в началото на 1219 г., монголската конница, оглавявана от Джебе, разгромява държавата на избягалия на запад син на найманския Даян хан – Хучулуг, който през 1210 г. заедно с хорезмшах Мухамад (1202-1220) разорява държавата на хара китадите и завладява Семиречието и Източен Туркестан. Лятото на 1219 г. Чингис хаган прекарва на бреговете на река Иртиш, където си почива и угоява конете си, а през есента пресича границата на държавата на хорезмшаха. Неговата армия наброява тогава 120 000 – 150 000 души. След шестмесечна обсада Чагатай и Угедей през 1220 г. завземат град Отрар, а най-големият син на Чингис хаган – Джочи, през зимата на 1219-1220 г. покорява градовете в долното течение на Сърдаря. Самият Чингис хаган и неговият най-малък син Толуй благополучно преминават пустинята Къзълкум и завладяват Бухара, като жестоко я разграбват. Оттам монголите се насочват към Самарканд. Населението на всички завоювани градове с изключение на занаятчиите, девойките и младите жени жестоко се унищожава. Често монголите водят със себе си млади пленници, за да ги използват при шурмуването на укрепените градове, селища и крепостите. Нерядко градските владетели предават своите сънародници и тайно напускат градовете, преди да се появи монголската конница. Така без бой бива предаден и Самарканд.

Към началото на лятото на 1220 г. цяла Средна Азия чак до Амударя вече принадлежала на монголите. Самият хорезмшах Мухамад, който нито веднъж не се срещнал лично със завоевателите, се спасил от смъртна опасност в Иран.

През лятото и есента на онази година монголската конница, оглавявана от Толуй, опустошава Хорасан, като унищожава населението на градовете Мерв, Нишапур и други, а Чингис хаган завладява Термез, с чиито жители се разправя крайно жестоко за оказаната му съпротива. Последната бойна операция на територията на Средна Азия става продължителната обсада на град Ургенч – по онова време един от най-големите градове в Ориента. Жестоките нашественици унищожават почти всичките му жители.

Субегетей и Джебе биват изпратени от Чингис хаган да заловят хорезмшах Мухамад. Тяхната войска през 1221 г. стига Азербайджан и Грузия, а по-късно и Северен Кавказ, където монголите разбиват аланите и куманите. През лятото на 1223 г. става известната битка на река Калка с руските дружини. Оттам Субегетей и Джебе се насочват към Крил, а след това в степите на бреговете на Волга. След като търпят поражение от волжките булгари, монголите се връщат към основните си сили в Средна Азия.

Чингис хаган станува там до 1224 г., а през 1225 г. се връща в родната си страна, откъдето през следващата година започва боен поход срещу провинцията се тангудска държава, която по-рано – по време на похода в Средна Азия – се отказва да изпрати свои войници в помощ на монголската армия. Чингис хаган сурово се разправя с непокорния народ, като унищожава основната му част. Най-жестокият от всички монголски походи – походът срещу тангудите – става последен и за Великия хаган: намирайки се на тангудска земя, той се разболява и умира. Съгласно друга версия Чингис хаган умира вследствие на това, че го скопява тангудската принцеса Гурбелджин Гуа, решила да му отмъсти за своите сънародници.

Такава е хронологичната картина на живота на първия общомонголски хаган. Като цяло така тя е отразена и в “Тайната история на монголите” – официална хроника на дома на Чингисидите. Датата на нейното съставяне – 1240 г. – ни подсказва, че в нея трябва да бъдат застъпени също така и събитията, станали в пределите на монголската империя след смъртта на Чингис хаган. Нашите предположения са справедливи. След неговата кончина монголската армия продължава своите опустошителни походи. Новият монголски Велик хаган Угедей (1229-1241) през 1231 г. преминава през река Хуанхъ и се насочва към последната джурдженска столица Бянян, която завладява през 1234 г. Само след една година се състоял пореден Велик хурал, на който било прието решение монголските конници да се изпратят за завоюват Източна Европа, Корея и държавата Южна Сун (1127-1279). Начело на войската слагат Бату и други монголски ханове. И тези походи донасят успех на монголите: през 1236-1240 г. Бату завладява Волжка България, руските княжества и куманските степи. Неговото име в онези земи става синоним на бедствия и разрушения. През 1241-1242 г. монголските орди преминават границите на Полша, Унгария и встъпват в Източна Чехия. Чак след като достигат Моравия, монголите обръщат конете си, без да се срещнат с армията на чешкия крал Вацлав, и се озовават в Унгария, територията на която искат да използват като плацдарм за завладяването на цяла Европа. От историята знаем, че копитата на монголските коне не са стъпвали върху земята в Западна Европа, но защо ли е станало така? Какво е накарало монголите да се върнат на Изток и да се откажат от стратегическия си план? Оказва се, че точно тогава пристига вестта за смъртта на Великия хаган Угедей. Бату бърза да се завърне в Монголия, за да участва в изборите за нов общомонголски хаган.

Другият внук на Чингис хаган – Хулагу хан, покорява Иран и през 1256 г. основава там държавата на илхановите хулагуиди, която съществува чак до 1353 г.

Империята Южно Сун монголите окончателно подчиняват едва през 1274-1276 г., когато в Северен Китай вече управлява Хубилай (1260-1294). Хубилай дори се опитва да продължи походите на Чингис хаган, ала неговите опити да завладее Япония и страните от Югоизточна Азия завършват с неуспех, затова може да се каже, че успешните монголски походи датират до 1276 г.

И все пак къде се крие разковничето на толкова неочаквани и ужасяващи по своите последствия успехи на монголските нашественици, покорили половин свят и подчинили безброй чужди народи и народности? Извън всякакво съмнение “вина” за това имат Чингис хаган, неговите приемници, какво и всички монголски пълководци, проявили завидни военни, дипломатически и организаторски способности. По всяка вероятност успехът е съпътствал монголите и заради това, че през онази епоха тяхната армия, съставена от представителите на своя народ и покорените народности и племена, от горе до долу била споена с желязна дисциплина и се отличавала с голяма маневреност и съвременни за времето си

начини за водене на бой. Немалка роля, разбира се, изиграва и стремежът за забогатяване, който водел азиатските чергари към богатите земеделски държави. Ала наред с това не бива да забравяме за още една, също немаловажна причина: монголите воюват срещу държавите в Азия и Европа, които по онова време са обзети от остри междуособици и противоречия, т.е. срещу държавите, които не съумяват да им окажат необходимата съпротива. Завоевателите пък са единни в своята алчна страст и сляпо подчинение на своите ханове, “грижещи се” за своя народ. Много от тогавашните управители на покорените от монголите държави изоставят своите поданици и страни на произвола на съдбата и се спасяват с бягство.

Каква е равностетката на завоевателната политика на монголите през XIII в.? Уви, войните, водени от техните ханове, не са донесли на покорените народи нито по-високи материални и културни блага, нито прогрес в каквато и да е друга област. Напротив, монголските орди сеят смърт и разрушения: те избиват огромен брой хора, разрушават хиляди и хиляди цветущи градове и селища. Те подкопават вече сформиралите се, традиционни икономически и културни връзки, унищожават невероятно голямо количество паметници на културата. Нашествието на монголите полага начало на застойния период в историята на завоюваните от тях страни. И макар тези завоевателни походи естествено да издигат на по-високо ниво благополучието на монголските арати, да стимулират развитието на монголската икономика и култура, обикновените скотовъдци за дълго време биват откъснати от своето традиционно занимание – отглеждане на добитък, и са хвърлени в кръговрата на войната, станала източник на лесна плячка главно за ханове и военачалници.

* * *

Всъщност за подобно синтезирано представяне на сложните социалнополитически перипетии в Централна Азия, а сетне и върху Евроазиатския континент е спомогнала и самата “Тайна история”. Тук е мястото да отбележим, че до средата на поминалия век тайна е забулвала не само историческото минало на този безкрайно интересен регион, но и съдбата на самия паметник. Разбира се, учените се досещаха за неговото съществуване, но... все не го откривали и вече били готови да попълнят и без това дългия списък на завинаги изгубените писмени шедьоври. Но ето че съвсем случайно Палади Кафаров – човек с необикновено дълбоки познания в много източни езици и култури – през XIX в. открива в императорската библиотека в Пекин текста на този паметник, транскрибиран с китайски йероглифи, както и буквален монголско-китайски речник и кратък преразказ на китайски език. Наред с монголското си название “Монгол-ун нигуца тобчийн” паметникът е известен и с китайското – “Юан чао пи ши”. В колофона към монголския текст, транскрибиран с китайски йероглифи, се казва: “Туй е написано по време на Великия събор, събрал се през седмия месец от годината на мишката в местността Дологан Болдог, що е в Керулунския Худеге Арал, когато хаганският двор се намирал между Шилхин и Цег” (“Тайната история на монголите”, част 282). Въз основа на това бихме могли да направим извода, че монголският оригинал на “Тайната история”, в чието съществуване можем да не се съмняваме, е бил написан по време на Великия хурал (събор) през 1240 г. С други думи, именно Великият хурал изиграва решаваща роля в появата на този писмен паметник.

Съкратеният китайски превод и самата транскрипция биват извършени приблизително през 1382-1388 г., т.е. след свалянето на монголската династия Юан в Китай (1271-1368). Както е известно, по време на управлението на всяка нова китайска династия се кодифицира историята на предходната династия, като за тази цел се привличат най-добрите историци, филолози и други учени. Така в началото на династията Мин (1368-1644) повече от 30 китайски учени, ръководени от Сун Лян и Уан Уей, съставят значителен труд по история на монголите през XIII-XIV в., който получава названието “Юан ши” (“История на династията Юан”)⁷. Напълно вероятно е в кодификацията на “Тайната история на монголите” на китайски език да са участвали и монголски преводачи – добри познавачи както на монголския, така и на китайския език. За съжаление оригиналният текст на този паметник все още не е открит, въпреки че трудовете на монголските историци дори от XVII в. ни дават основание да смятаме, че същинската “Тайна история”, записана със старомонголско (т.е. уйгурско) писмо, им е била известна. Така например авторът на монголския летопис “Златно сказание” (“Алтан тобчи”) Лубсан Дандзан включва в своето съчинение 233 от общо 282 части, съдържащи се в “Тайната история на монголите”⁸. Много от това, което днес намираме в “Тайната история”, се среща и в други монголски хроники: “Скъпоценно сказание” (“Эрдэнийн товч”) на Саган Сечен (XVII в.), “Жълта повест” (“Шара туджи”) (XVII в.), както и в творбите на писателите Ванчинбал, Инджинаш и др.⁹.

Напълно естествено е, че откриването на такъв значителен паметник привлича вниманието на много учени ориенталисти и ценители на изящната словесност. Обаче в продължение на дълги години транскрибираният текст остава недостъпен за работа. След многогодишна работа върху него първооткривателят му Палади Кафаров успява да публикува само руски превод на китайското резюме на транскрибирания текст¹⁰. Цели десетилетия учените биват принудени да използват този превод, тъй като самият транскрибиран текст все още не е въведен в научно обръщение. Неговото издаване трябвало да бъде извършено в универсална, общодостъпна транскрипция. С изпълнението на тази трудна и отговорна задача се захващат френският академик П. Пелио, немският професор Е. Хениш и руският академик С.А. Козин¹¹.

П. Пелио посвети повече от двадесет години на изучаването на “Тайната история на монголите”, но така и не успя да завърши превода. След смъртта му биват публикувани транслитерираният текст на летописа и преводът на първите шест глави¹². Той също така издава немалко статии, съдържащи анализ на отделни епизоди, изрази и думи от “Тайната история”.

⁷ Вж. Д а л а й, Ч. Монголия в XIII-XIV веках. М., 1983, с. 22.

⁸ Л у б с а н Д а н з а н. Алтан тобчи. Пер. С монг., введ., comment. И прилож. Н. П. Шастиной. М., 1973; Altan tobci. Kūkeqota, 1984.

⁹ S a γ a n g S e é e n. Erdeni-yin tobci. Kūkeqota, 1984; Шара туджи. Монгольская летопись XVII века. Сводный текст, перевод, введение и примечания Н. П. Шастиной. М.-Л., 1957; Injinasi. Yeke Yuvan ulus-un mantuysan törö-yin küke sudur. Terigün debter, ded debter, yurbaduyar debter. Kūkeqota, 1979.

¹⁰ А р х и м а н д р и т П а л л а д и й (К а ф а р о в). Старинное монгольское сказание о Чингисхане. – “Труды членов Российской духовной миссии в Пекине”. Т. 4, СПб, 1866.

¹¹ P e l l i o t, P. Un passage altéré dans le texte Mongol ancien de l'Histoire secrete des Mongols. – T'P, vol. XXVII (1930), N. 2-3; P e l l i o t, P. Les mots à h-initial aujourd'hui amuie dans le Mongol des XIII siècles. – JA, 1925, avril-juin; H a e n I s c h. E. Wörterbuch zu Mongol un Niuca Tobca'an. Leipzig, 1939; К о з и н, С. А. Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. под названием Mongyol-un niuca tobciyan - Юан чао би ши. Монгольский обыденный изборник. Т. I. Введение в изучение памятника, перевод, текст, глоссарии. М.-Л., 1941.

¹² P e l l i o t, P. Histoire secrete des Mongols. Restitution du texte Mongol et traduction française des chapitres I à IV. Paris, 1949.

Е. Хениш след дългогодишна работа издава речник на “Тайната история”, а по-късно публикува и своя превод, снабден с пояснителни бележки¹³.

Съветският монголист Б. Я. Владимирцов изследва някои термини и лични имена, които се срещат в паметника¹⁴. Голямо внимание е отделил на паметника и А. Мостарт, който също е работил върху неговия превод и е издал много статии, третиращи отделни въпроси, свързани с “Тайната история на монголите”¹⁵.

През 1941 г. за първи път излиза от печат пълният текст на този паметник, придружен с превод на руски език, а също така с научни бележки и студия. Това издание става забележително за световната монголистика, тъй като чак след неговата поява изследователите получат надежден материал за своята научна работа. Към тези учени се отнасят както лингвистите, занимаващи се с историята на монголския език, така и литературоведите и историците. В предговора към това издание Н. Попе пише: “...издаването на пълния текст, превода и изследванията на “Съкровенното сказание” (“Тайната история на монголите” – А. Ф.) е труд, изискващ огромни усилия, а най-важното – извънредно широки познания в областта на китайския и монголския език, познания по история и висока литературоведска квалификация”¹⁶.

Самият автор е предвиждал изследванията на “Тайната история” да бъдат издадени в три тома. Вторият том трябвало да включва филологически и текстологически коментари и общи бележки по сравнителна морфология и синтаксис на писмения монголски език от древния, среден и нов период в развитието на монголската литература, а също така азбучни показалци. Третият том се е планирал като цялостен анализ на принципите на китайско-монголското писмо като национално писмо на монголите. Този том трябвало да съдържа текста на паметника, даден в това писмо, коментарите, речника и показалците. За съжаление авторът успява да публикува само първия том, който, както вече отбелязано, открива нова страница в монголистиката. Въпреки някои неточности в превода той, както и авторският коментар надминават всичко направено от други учени по онова време. Дори нещо повече, трудът на С. А. Козин не е изгубил своето значение за монголистиката и до днес, въпреки че принос за изучаването на този паметник направиха и такива учени като Л. Лигети, С. Хатори, У. Уемура, И. де Рахевилц, Ц. Дамдинсурен, М. Гадамб, П. Поуха, Б. И. Панкратов, С. Калужински, Ф. У. Кливз, Баяр, Болаг, Мансанг, Ардаджаба и др.¹⁷.

¹³ H a e n i s c h, E. Die geheime Geschichte der Mongolen aus einer mongolischen Niederschrift des Jahres 1240 von der Insel Kode'e im Kerulen-Fluss, erstmalig übersetzt und erläutert, zweite verbesserte Aufl. Leipzig, 1948.

¹⁴ В л а д и м и р ц о в, Б. Я. Монгольское ongniud – феодальный термин и племенное название. ДАН-В., 1924; В л а д и р ц о в, Б. Я. О прозвище “Dayan” – qaγan (Даян-хан). – ДАН-В, В л а д и р ц о в, Б. Я. Упоминание имени Тэб-тенгри в монгольской письменности. – ДАН-В. 1924.

¹⁵ M o s t a e r t, A. Remarques sur le paragraphe 114 de L'Histoire Secrète des Mongols. – CAJ, vol. 2, NI, 1925; M o s t a e r t, A. Trois passages de L'Histoire secrète des Mongols. – “Studia Orientalia Fennica”. 1950, vol. XIV.

¹⁶ П о п п е, Н. Н. Предисловие. – К о з и н, С. А. Сокровенное сказание, с. 5-6.

¹⁷ L i g e t i, L. A Mongolok totkos története. Mongölbol fordította Ligeti Lajos, a versekett fordította Kepes Géza. Budapest, 1962; H a t t o r i, S. Mobun gentyo hisi. T. I. Tokyo, 1939; U e m u r a, S. Notes on the Secret History of the Mongols. – “Tohogaki”. Tokyo, 1955, N 10; R a c h e w I l t z, I. De. Index to the Secret History of the Mongols. – IUP, Uralic and Altaic Series, vol. 121. Bloomington, 1972; Дамдинсурэн, Ц. Монголын нууц товчоо. Улаанбаатар, 1976; D a m d i n s ü r ü n g, Сe. Mongyol-un niyusa tobciyan. Ulaanbayatur, 1947; Г а а д а м б а, Ш. “Сокровенное сказание монголов” как памятник художественной литературы (XIII в.). М., 1961 (Канд. Дисс.); Г а а д а м б а, Ш. Нууц товчоонаас. Улаанбаатар, 1976; P o u c h a, P. Die Geheime Geschichte der Mongolen als Geschichtsquelle und Literaturdenkmal. Ein Beitrag zu ihrer Erklärung. Prag, 1956; Юань-чад-би-ши

* * *

В названието на паметника – “Mongyol-un niyuca tobciyan”, фигурира думата “история”. В превода на С. А. Козин вместо нея е използвана думата “сказание”. Монголистиката най-напред се заражда и се развива в Русия, затова много от въведеното в научното обръщение от руските, а по-късно и от съветските учени бива възприемано (донякъде некритично) и от учените в други страни. Монголското “tobci” означава “резюме”, “кратко изложение”, “кратка история”¹⁸. Така че руският превод на заглавието – “Сокровенное сказание”, не е съвсем точен, въпреки че според фолклористичната терминология “сказание” предполага ретроспективност на изложението и известна поетична трансформация на миналото, което, както ще видим по-долу, ярко присъства в паметника. В интерес на истината трябва да отбележим, че през последните години в някои съветски изследвания названието се превежда като “Тайная история монголов”¹⁹. В превод на западните езици съответно се използват термините “history”, “histoire” и “Geschichte”.

Означава ли това, че учените безапелационно отнасят този паметник към историческите съчинения – летописи и хронологии? Положителният отговор на този въпрос ни се струва прибързан. Както вече бе отбелязано, към “Тайната история на монголите” проявяват интерес не само историци, но и фолклористи, литературоведи, етнографи, лингвисти и други учени. И докато етнографите и лингвистите например осъществяват своите проучвания, като анализират текста, без да му дават обща преценка, историците и литературоведите разглеждат “Тайната история на монголите” като цялостно, окачествявайки я като необикновен за времето си летопис или като значителна литературна творба, оказала решаващо влияние върху по-нататъшната монголска книжнина. И все пак какъв трябва да бъде отговорът? Накратко казано, отговор на този въпрос трябва да търсим във факта, че по време на формирането на единната монголска държава историята и литературата, така да се каже, “вървели ръка за ръка”. Ще поясним това.

* * *

В условията на чергарския начин на живот, когато отсъстват градове и други стационарни селища, а значи и постоянни библиотеки и книгохранилища, интензивно се развива и по силата на редица обективни обстоятелства започва да играе водеща роля мнемоничният начин за предаване на информацията. Традицията текстът да се предава устно поставя и определени изисквания пред неговата форма, защото той трябва да бъде запаметяван лесно и сигурно. Именно затова устните предания, обединяващи митове, легенди, меморати и др., като

(Секретная история монголов). 15 цзюанейл Т. I. Текст. Издание текста и предисловие, Б. И. Панкратова. М., 1962; Tajna historia mongołów z XIII w. Przełożył z mongolskiego, wstępem I komentarzami opatrzył Stanisław Kaluzynski. Warszawa, 1970; Cleaves, F. The Secret History of the Mongols. London, 1982; Bayar. Mongyol-un niyuca tobciyan. Kūkeqota, 1980; Bolay. Mongyol-un niuca tobciyan-u ündüsüten-ü kelbert. Kūkeqota, 1983; Mansan. Mongyol-un niyuca tobciyan. Kūkeqota, 1985; Eldengteir dajaba. Mongyol-un niyuca tobciyan seyiregölül tayilburī. Kūkeqota, 1986.

¹⁸ Цэвэл, Я. Монгол хэлийн товч тайлбар толь. Улаанбаатар, 1966, с. 532.

¹⁹ Кудяров, А. В. Стиль “Тайной истории”: имплицитность, вариация, репрезентативность, похват. – Mongolica. Памяти академика Бориса Яковлевича Владимирцова. 1884-1931. М., 1986, 36-52.

правило се съставяли в, образно казано, римувана (вместо крайната рила в монголското стихосложение се използват други ритмизиращи средства, за което ще кажем по-надолу), алегорична реч. Самите монголи наричали традицията да се съставят подобни “устни писма” “*da’un bari’ulqu*” (букв. “доверявам гласа си”)²⁰. Може да се предположи, че именно тази традиция е определила като цяло епичния стил и характер на “Тайната история” и на някои “малки” сюжетни форми, инкорпорирани в нея (панегирични, гномични, дидактични жанрове), и т.н.²¹. Никой от изследователите на този паметник не отрича неговата епичност. Нещо повече, някои от тях (Л. Лъоринц)²² считат, че към момента на съставянето на това съчинение монголите имали развит героичен епос, което се потвърждава чрез връзката между него и съответните традиции на “степния епос”, намерили отражение в древните тюркски надписи. Този учен предполага културна непрекъснатост и приемственост на сменящите се едно след друго номадски общества.

Ще бъде справедливо да говорим от същата гледна точка и за изворите на историческите знания у монголските народи. Известно е, че преди появата на първите монголски улуси и първата единна монголска държава на територията на Централна Азия е имало други номадски държави с тюркско и вероятно прамонголско население. През ранния, родоплеменен етап в развитието на тези етноси у тях имало немалко общи в сюжетно отношение легенди и предания, разказващи за техния произход и възприемане на обкръжаващия ги свят. Именно продуктите на подобно митотворчество, както и развилите се малко по-късно концепции за хаганската власт, а също така фиксациите на историческите събития можем да определим като исторически знания на тези номадски етноси. Въпросът за съществуването на “чергарската историография”²³ все още остава открит, затова засега можем само да предполагаме за някакво влияние на тюркско-орхонските паметници и уйгурските историографски традиции върху “Тайната история на монголите”, като изхождаме от общия начин на живот и приблизително еднаквото ниво на обществено-икономическото им развитие.

Така например монголският историк Г. Сухбатър твърди, че генеалогията на тобаските ханове (държава Тоба Уей е съществувала на територията на Централна Азия през V-VI в. – някои учени отнасят нейното население към прамонголския тип), която се дава в китайския източник “Уейшу” (“История на управлението на династията(Уей”), много наподобява генеалогията на предците на Чингис хаган, представена в “Тайната история на монголите”²⁴. Сред народа тоба била разпространена легенда, накратко преразказана в “Уейшу”, в която намираме много общи моменти с легендите за произхода и разселването и на други чергарски народи в Централна Азия. Съгласно тази легенда хаганът Сюан Туйин се преселил на юг и стигнал едно голямо езеро, чиято окръжност била повече от 1000 ли (ли е примерно 500 м). Онази местност била мрачна, усойна и блатиста, “приличала на (обърнат) котел”... Когато хаганът Сян Лин се възкачил на престола, един светец му рекъл: “Понеже в тази отдалечена и пустинна местност не може да се построи столица, трябва да се преселиш на друго място.” Тогава възрастният хаган предал

²⁰ Б и р а, Ш. Монгольская историография (XIII-XVII вв.). М., 1878, с. 117.

²¹ Н е к л ю д о в, С. Ю. Героический эпос монгольских народов. М., 1984, с. 233.

²² L ö r I n c z, L. Die burjatischen Geser – Varianten. – Acta orientalia Academiae scientiarum hungaricae. Budapest. T. XXIX, Fasc. I, 1975.

²³ Б и р а, Ш. Пос. съч., с. 9.

²⁴ С у х б а т а р, Г. Сяньби нарын угсаа гарал, солл, аж ахуй, нийгмийн байгуулал. Нэн эртнээс манай эрийн IV зуун. Улаанбаатар, 1971, с. 19.

своя престол на сина си Дзъ Фън, който се преселил на юг и се установил върху мястото, където някога обитавали хуните”²⁵.

Ето какво са казвали за себе си тюрките: техните предци живеели в края на едно бласто, докато не ги унищожили почти напълно хората от едно съседно племе. Живо останало само едно десетгодишно момче, когото спасила от сигурна смърт една вълчица. По-късно тя му станала съпруга. Ала старите врагове започнали да преследват вълчицата и момъка и най-накрая го убили. Вълчицата успяла да избяга в планините на север от Гаочан, където родила десет синове, чийто баща бил спасеният от нея момък. Един от синовете, на име Ашина, основал род със същото име, а и братята му станали родоначалници на същите родове. Сетне Ашина застанал начело на ново племе. Родовете се разраснали и станали стотици. Един от наследниците на Ашина – Асян Шад, извел потомците на вълчицата от планините Гаочан и те се заселили в Алтайските планини (Циншан), където станали поданици на жуан-жуанци, добивали и обработвали за тях желязо. Там те приели племенното название “тюрки”²⁶.

На свой ред тази легенда наподобява древномонголската легенда за произхода на Чингисовия род. Тя е фиксирана от Рашид ад-Дин в този вид, в какъвто му е била разказана от самите монголи:

“Приблизително преди две хиляди години онова племе, което в древността наричали монголи, имало разпри с други тюркски племена, (които) завършили със сражение и война. Има разказ, (предаден по думите) на заслужаващи доверие почтени хора, че монголите били победени и от други племена, които извършили (сред) тях такова избиване, че измежду живите останали не повече от двама мъже и две жени.

От страх пред враговете тези две семейства са избягали в недостъпна местност... сред онези планини имало степ с много трева и добър (климат). Онези местност се наричала Ергунекун... А двамата мъже се наричали Нукуза и Киян. Те и техните потомци още много години останали в онази местност и се множили там...

Когато сред тамошните планини и гори този народ се умножил и пространството (на заемащата от него земя) станало малко и недостатъчно, те взели да се съветват помежду си как по-добре и с по-малко труд да се измъкнат от суровото дефиле и тесния планински пролом. И (ето че) те открили едно място, където имало находище на желязна руда и добивали желязо. Като се събрали всички вкупом, наскрили в гората дървета и (приготвили) въглища с цели харвари, заклали седемдесет бика и коня, одрали кожата им, без да ги повредят, и направили (от тях) ковашки духала. Сетне сложили дървата и въглищата в подножието на онзи хълм и така оборудвали онова място, че наведнъж със седемдесетте духала започнали да раздухват огън под дървата и въглищата, докато онзи (планински) склон не се разтопил. (В резултат на това) оттам било получено огромно (количество желязо) и (наред с това) се образувал изход. Всички заедно се преместили и излезли от онази теснина в степния простор...”²⁷.

Устните предания и легенди, възникнали сред немонголските чергари в Централна Азия, вероятно са стигнали и до коренните монголски племена, допълвали ги със свои повествования, като ги обогатявали и разширявали. Рашид ад-Дин е писал навремето: “Много клони и племена принадлежат към потомството

²⁵ С у х б а а т а р, Г. Пос. съч., с. 133.

²⁶ Б и ч у р и н, Н. Я. (Иакинф). Собрания сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. 1-3. М., 1950, 220-221; К л я ш т о р н ы й, С. Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. М., 1964, 103-104.

²⁷ Р а ш и д ад-Дин. Пос. съч. Т. 1, кн. 1, 153-155.

на Алан-гоа. Всички (тези племена) имат точно и ясно родословно дърво, обичаят у монголите е такъв, че те съхраняват родословието на (своите) предци и обучават и наставляват в (знание) на родословието всяко появило се на бял свят дете. И така те правят достойние на народа словото за него и по тази причина сред тях няма нито един човек, който да не знае своето племе и произхода си”²⁸.

Историята на предците на Чингис хаган, започвайки от Борте Чино (букв. “Сивият Вълк”), е представена в “Тайната история на монголите” в такъв вид, в какъвто е битувала сред нейните съвременници от началото на XIII в. Неизвестните автори на паметника, както и Рашид ад-Дин, разчитали на онези древномонголски предания, които се оказали най-устойчиви и се запазили в размирната епоха на формирането на единна монголска държава, придружено от значителни по своята важност събития.

Устните исторически знания не са особено дълговечни: миналото на племената, победени от Чингис хаган, бързо се забравило, отстъпвайки място на подвизите на обединителя на монголските народи и известните пълководци от неговите чети. В зависимост от конкретни исторически обстоятелства едни знания се запазват, а други се покриват със забравата. Именно Чингис хаган е изиграл най-активна роля в създаването на първата общомонголска държава, затова и зараждащата се по неговото време монголска историография е отразила и за щастие е запазила до наши дни родословието тъкмо на неговите предци въпреки хипотезата, че към края на XII в. в Монголия примерно в еднаква степен са били разпространявани предания за предците и на всички останали монголски племена. Ала в “Тайната история на монголите” се разказва не за някой друг монголски род, а за рода борджигин, от който произлиза и самият Чингис хаган.

Родословието на Чингис хаган е залегнало в основата на писмената история на монголските ханове и е влязло във всички монголски историографски съчинения. Самият Чингис хаган е бил представител на рода, който се появил с благоволенieto на Вечното небе. От поколение към поколение владетелите от този род са упражнявали повелята на Вечното небе и са действали от негово име. Чингис хаган и имал сини очи и рижа коса. “(Племето) кият-боджигин произлиза от неговото (на Йисугей Багатур – бащата на Чингис хаган – А.Ф.) потомство. “Борджигин” означава “синеок” и колкото да изглежда странно, онези потомци, които досега са произлезли от Йисугей Багатур, неговите деца и неговия уруг, предимно са синеоки и рижи. Този факт се обяснява с това, че когато Алан-гоа забременяла, тя казала: “(Нощем) пред моите очи (изведнъж) се появява сияние с образ на човек – риж и синеок – и изчезва.” Тъй като още в осмото коляно, което представлява Йисугей Багатур, намират този забележителен знак, в съответствие с техните (на монголите) думи той се явява признак на царската власт на децата на Алан-гоа, което тя предричала, и подобната външност е била доказателство за правдивостта на нейните думи и достоверността и очевидността на това обстоятелство”²⁹.

А ето как е фиксирано това събитие с толкова важно значение за определянето на Чингисовия род в “Тайната история на монголите”. След смъртта на Добу Мерген неговата съпруга алун Гуа родила още трима синове – Буха Хатаги, Бухату Салджин и Бодончар Мунхаг. Дватамата нейни по-големи синове, родени от Добу Мерген – Белгунутей и Бугунутей с подозрение посрещнали появата на тримата по-малки братя. Алун Гуа забелязала това и им рекла: “Белгунутей и

²⁸ Рашид ад-Дин. Пос. съч. Т. 1, кн. 2, с. 13.

²⁹ Рашид ад-Дин. Пос. съч. Т. 1, кн. 2, с. 48.

Бугунутей, вий с подозрение се отнесохте към раждането на тези три момчета и искате да разберете от кого съм ги родила. Е, подозрението ви е справедливо. Но вий не знаете истинската причина за тяхната поява. Чуйте, всяка нощ през димника в юртата ни влизаше един бледожълт човек, като осветляваше всичко навътре. Той галеше моята утроба и светлината му влизаше в мен. Наближи ли изгревът на слънцето и залезът на луната, този човек, сякаш жълто куче, се измъкваше. Вий напразно ме одумвахте. Излиза, че и трите ви братчета са деца на Небето. Как можем да говорим за тях като за простосмъртни? Чак като дойде времето те да станат всемогъщи ханове – обикновените хора ще разберат цялата истина” (“Тайната история на монголите”, части 20-21).

Така идеята за небесния произход на “златния род” на Чингис хаган бива документирана и с това придобива определена “законодателна” сила – през следващите векове идеализацията и сакрализацията на първия общомонголски хаган се абсолютизира. Всъщност стремежът към възхваляване и обожествяване на своите владетели е характерен не само за монголския, но и за другите номадски народи, живели в Централна Азия. В това можем да се убедим, като анализираме тюркските и уйгурските рунически надписи от VII-VIII в., например тюркските надписи върху паметниците на Кюл Тегин и Билге. Вероятно тук става дума не само за етнокултурна близост и обща шаманска идеология. За тези писмени свидетелства е характерна и сюжетно-тематическа общност, тъй като общата съдба поражда и общи исторически теми. Ханът – висшето същество на земята, представител на Синьото небе [Хух тэнгэр (монг.); Кьок тенгри (тюрк.)], защитник на своите поданици – с право е главен герой в тези съчинения (писмени свидетелства). Ханът е бил прославян от своя народ, в негова чест поданиците му са съчинявали възхвали и благопожелания. Като централна фигура във всички важни исторически събития по онова време той запазва тази своя роля и в произведенията от устното народно творчество, отразили тези събития. Ала “Тайната история на монголите” не е обикновен запис на някакъв битувал през XIII в. устен героичен цикъл за Чингис хаган и Угедей хаган, а синкретична творба, във формирането на крайния облик на която са участвали както устните предания и легенди, така и писмени източници. Известно е, че Рашид ад-Дин в своята работа е използвал друга монголска хроника – “Златната книга” (“Алтан дьбтър”), която не се е запазила до наши дни. Възможно е да са съществували съчинения и от по-ранна епоха. Както вече бе отбелязано, част от текстовете, с които днес за жалост не разполагаме, са били на разположение на летописците от XVII-XVIII в. Неизвестните автори на “Тайната история” са били запознати и с официалните документи от правителствените канцеларии на Чингис хаган и Угедей хаган (укази, докладни записки и др.)³⁰. Въз основа на устните и писмените послания можем да съдим за взаимоотношенията между монголските племена, за възловите моменти в техните исторически съдби. Най-важните от тях стават известни на целия народ и постепенно придобиват сакрален характер. В “Тайната история на монголите” Чингис хаган изпраща такова послание до Джамуха, керейтския Ван хан, найманския Даян хан и т.н. Подобни послания са влезли и в други писмени творби, което също говори за техния важен характер. Например в “Сборника с летописи” на Рашид ад-Дин се съдържа посланието на Чингис хаган до Ван хан Тогорил³¹.

Можем с увереност да кажем, че и преди съставянето на “Тайната история на монголите” те са имали разнообразно историческо и литературно творчество,

³⁰ Б и р а, Ш. Пос. съч., 25-35, 57-58.

³¹ Р а ш и д ад-Дин. Пос. съч. Т. 1, кн. 2, 127-129; К о з и н, С. А. Пос. съч., част 177.

създадено на изразителен и ярък литературен език. Това творчество е послужило за основа, върху която се е развила по-нататък писмената летописна традиция и литературата на монголите.

* * *

Създаването през 1206 г. на единна монголска държава става преломен момент в развитието на историческите познания в Централна Азия. През онзи период се въвежда общомонголска писмена система и се формира държавна институция на т. нар. битекчи – писари или секретари, съставена от монголи, уйгурци, наймани, китайци и др.

Появата на тази институция, в чиито задължения е влизало отразяването на най-важните събития в живота на монголската империя и съставянето на всевъзможни правителствени документи, не е променило статута на историческите познания у монголите. Тези познания продължават да бъдат тясно свързани с устното народно творчество. По онова време разказвачите, народните певци и изпълнители са били задължителни участници във всички събори, в това число и във Великия събор (или хурал). Те са съчинявали възхвали и благопожелания в чест на своите владетели – ханове и нойони, ръководещи младата монголска държава. Историята винаги е била благодатна за художественото творчество. Тя е пресъздадена от талантливите разказвачи във вид на легенди, притчи и други увлекателни повествования за близкото и далечното минало. Стремещт към художествено превъплътяване на историческите събития, които по онова време са били изпъстрени и с измислени персонажи и случки, обяснява появата и на синкретичната “Тайна история на монголите”, съдържаща значителен брой поетични инкорпорации, епични фрагменти, които могат да се третират като самостоятелни литературни произведения. При все това “Тайната история на монголите” представлява достатъчно точен исторически и социален документ на своята епоха. При съставянето на този паметник неизвестните автори традиционно и съзнателно са се обърнали към тогавашното литературно творчество на своя народ, защото тъкмо от него те са черпили богат фактически материал.

Такава представа за историята сигурно се обяснява и със спецификата на историческото познание, тъй като наред с обобщенията и откриването на определени закономерности в развитието на социума историята пресъздава и индивидуалния портрет на дадената епоха, стреми се към конкретно описание на едни или други събития. Естествено историческата наука се развива заедно с развитието на съответното общество и затова задачата да се обобщи миналото и да се изведат закономерностите е по-сложна. Тя изисква по-продължително и по-задълбочено развитие не само на историческите, но и на други видове познания. Вероятно с това се обяснява и доминиращото желание у монголите през XIII в. да създадат конкретния портрет на своята епоха.

Днес надали може да се отрече фактът, че “Тайната история на монголите” се е писала по поръчка. Нещо повече – можем да предположим, че поръчката е била дадена от самия Велик хаган Угедей, което се потвърждава и от колофона на паметника (част 282). Анализът на текста ни позволява да се присъединим към мнението на онези учени, които считат, че текстът на “Тайната история” не се е писал, а се е диктувал от анонимни автори или автор. С други думи, професионалните битекчи са водили запис от думите на участниците в действителните събития, описвани в паметника, тъй като тези събития се предават с големи подробности чрез ярък и образен език. Анонимните автори явно са

познавали самия Чингис хаган и са имали възможност да го наблюдават отблизо. Характерът на описваните събития ни позволява също така да направим извод, че анонимните автори са били от висок знатен произход. Не напразно Н. Н. Попе е отнасял “Тайната история на монголите” към “феодалния епос”, чийто главен герой е бил Чингис хаган³².

Анонимните автори прибегват до непосредственото емоционално въздействие върху читателя, което се изразява в инкорпорирането на творби, отнасящи се към различни видове устно и писмено литературно творчество на монголите. С. А. Козин наброява в “Тайната история” 122 стихотворни фрагмента, с други думи, на всеки две части, а те са общо 282, се пада по едно стихотворение³³. Една част представлява изцяло епично произведение, половината от което е написана в стихове. Сред стихотворенията, включени в “Тайната история на монголите”, се срещат откъси с епичен характер (частите 139, 149, 170, 186-197, 199 и т.н.), посланически писма, поръчения (105, 106, 108, 265, 266), възхвали (74, 75, 146, 208-214), поучения (78, 126, 174, 276, 279), обредни песни и речи (96, 102, 164), сатирически стихове (111, 179, 265), сватбени (64), чергарски (118), клетвени слова (123, 137, 147), елегии, сред които са предсмъртната реч на Джамуха, предсмъртната реч на Толуй (201, 272), тъжни размисли и оплаквания (203), химнът на гвардията (230), увещателни думи на хатуните към хановете (245, 254), както и малки стихотворения, представени в такива фолклорни жанрове като пословици, поговорки, сентенции и т.н.³⁴.

Всички епични фрагменти са тясно свързани с общия сюжет и напълно отговарят на целта на повествованието. Те удачно илюстрират описваните събития, създават цялостна картина на степния живот. Не напразно Б. Я. Владимирцов назовава “Тайната история на монголите” “история хроника, напоена с аромата на степта”³⁵. Речта на нейните герои е ярка и изразителна. Тя носи белега на своето време и отразява острия народен ум и творческия поетичен заряд, присъщ на повечето монголи. Затова тъй леко и естествено тя от прозаична преминава към поетична. Изразите от рода на:

*в очите на твоето момче (момиче) има огън,
в лицето на твоето момче (момиче) има светлина*

или

*нямаме други приятели освен сенките си,
нямаме други камшици освен опашките на добитъка ни,*

и други украсяват речта на много герои от “Тайната история на монголите”. Прозопоетичният синкретизъм се наблюдава не само в диалозите и монолозите, но и в авторската реч, която често също се ритмизира и наподобява “бял стих”. Изобщо синкретизмът, характерен за повечето древни монголски фолклорни жанрове, определя цялостния облик на това съчинение. Тази традиция се запазва и през по-късния период, когато монголската историография става доминиращо направление в развитието на монголската книжнина. Ала при все това монголските летописи не само представляват богат хронологичен наниз от значителни събития в историята

³² П о п е, Н. Н. Халха-монгольский героический эпос. М.-Л., 1937, с. 57.

³³ К о з и н, С. А. Пос. съч., с. 33.

³⁴ К о з и н, С. А. Пос. съч., 34-35.

³⁵ В л а д и м и р ц о в, Б. Я. Общественный строй монголов, с. 8.

на централноазиатските народи, но и са великолепни по своята художествена форма произведения, подчинени на определена авторска концепция за миналото. Авторът (или авторите) – независимо от това, дали е анонимен или не – пресъздава историята на своя народ, като съзнателно прибегва и до най-присъщата му повествователна форма – прозо-поетичната. И ако в такива съчинения от XVII в. като “Златното сказание” на Лубсан Дандзан или “Скъпоценното сказание” на Саган Сечен много от легендите, историите и притчите, предадени по чудесен начин чрез поетична реч, се възприемат дори като отделни произведения, т.е. Могат да бъдат извадени от текста, без да нарушат значително неговата структура, прозо-поетичността в “Тайната история на монголите” е основополагаща за нейната цялост. Тя е по-близка до древната монголска епична традиция, която е имала невероятно широко разпространение сред монголите през периода на формирането на раннофеодалната монголска държава.

* * *

В композиционно отношение “Тайната история на монголите” може да се раздели на три съставни части: 1) родословието на предците на Чингис хаган (частите 1-68); 2) историята на самия Чингис хаган (частите 69-268); 3) историята на Угедей хаган (частите 269-282). В първата част всички събития се преразказват по памет въз основа на оформиралата се по онова време историческа традиция. В тази генеалогия има много легендарно-митологични моменти, т.е. неисторически, въпреки че като цяло тя отразява истинска историческа картина. Борте Чино играе тук ролята на тотемичния родоначалник на Чингисовия род. Във втората и третата част паметникът вече придобива характер на писмена история, за което говори и точната хронология. От 141 част “Тайната история на монголите” носи ярко изразен летописен характер – в нея се посочват точните дати, съобразени с дванадесетгодишния животински цикъл.

Това условно композиционно делене на паметника отговаря на определени повествователни типове: 1) генеалогията, представляваща изброяване на генерациите; 2) свързаното с нея биографично описание, което може да представлява някакво “междинно звено” в генеалогично изброяване (като например Бодончар) или завършване на това изброяване; 3) разрастващата се отвътре или пък инкорпорираната в текста “малка сюжетна форма” – обект на обрамчване на циклизация; 4) донякъде слабо изразеното хронографично описание с временна или събитийна регистрация³⁶.

Използването на всички гореспоменати повествователни типове е насочено към една цел – възсъздаването на историята на формирането на монголската държава, този възлов въпрос през XIII в. в живота на монголските народи, както и прославата на първия Велик хаган на монголите.

Неизвестните автори със значителна художествена изразителност описват детските и младежките години на Темуджин, създават правдив, достоверен психологически портрет на бъдещия покорител на света. Така например, когато Темуджин навършил само девет години, неговият баща го оставил като наречен зет в юртата на Дей Сечен. При това Йисугей Багатур предупредил своя сват, че синът му се страхува от кучета, и го помолил да го пази. Може би не всички читатели знаят, че монголските деца дори от най-ранна възраст лесно се справят с бездомните кучета. Информацията, която черпим в “Тайната история на

³⁶ Н е к л ю д о в, С. Ю. Пос. съч., с. 233.

монголите”, е много ценна, защото тя несъмнено е правдива. По този начин авторите ни съобщават за важни личностни характеристики на Темуджин – Чингис хаган: неговата болезнена нервозност, раздразненост, с нищо необяснима плахост. Например, обзет от гняв, Темуджин заповядал да убият Аргасун хурчи (монг. “хуур(ин)” – изпълнител на музикалния инструмент хур или морин-хур), а сетне отменил заповедта; без да има някаква сериозна причина, той заплашил с меч своя брат Хасар, който не улучил целта по време на стрелба с лък; ревността и крайната подозрителност на Темуджин също не знае граници. Той подозирал всички свои приближени в измяна и коварство, опасявал се за своята власт. Подозирал дори своите най-близки хора – Аргасун, Хасар, Джочи; Чингис хаган заповядал да убият годеника на своята хатун Йисуй, когато забелязал, че тя тъжно въздишала по него; най-накрая изолирал Хасар, когото подозирал в любовна интрига с хатун Хулан. Хипертрофираната подозрителност, ревност и отмъстителност у Чингис хаган се съчетавали по необикновен начин със страха от майка му. Дори като Велик хаган той се плашил и се страхувал от нейните упреци, криел от нея своите недотам добродетелни помисли.

В “Тайната история на монголите” са отразени не само тъмните, но и светлите страни от характера на Чингис хаган. Като приемат и възвисяват Чингис хаган и го рисуват като опитен държавен деец, вещ и мъдър пълководец, “баща на монголите”, неизвестните автори, които вероятно представят общонародното мнение, правдиво изразяват своето отрицателно отношение към агресивността, свирепостта и жестокостта на Чингис хаган и неговите съратници. Ала при все това в цялостния облик на Чингис хаган акцентът е сложен върху положителните му качества: остър ум и политически талант, бойно умение и решителност. Другояче не би могло и да бъде. Всъщност в подобното представяне на главния герой – обединител и учител на монголските народи – също се чувства дидактично начало, което по-късно става присъщо на повечето произведения на класическата монголска литература.

Характеристиката на Чингис хаган, дадена в описвания паметник, по всяка вероятност в най-значителна степен отговаря на истинското положение на нещата. Ако трябва да проследим еволюцията на неговия образ в по-късните монголски летописи, ще видим, че в зависимост от извънтекстовите структури той се променя в посока към канонизация и идеализация. В него вече отсъстват психологическата дълбочина и достоверност, изчезват личностните черти, като отстъпват своето място на определен комплекс от универсални идеални качества, които се явяват задължителен атрибут на всеки държавен владетел, обединил своята страна и народ и донесъл на държавата си световна, макар и тъжна слава.

Съдейки по всичко, Чингис хаган е бил най-нелюбимият син на майка си Оелун Уджин. Той е чувствал това и много се страхувал от нея. Само Йисугей Багатур е виждал в него свой наследник, опора на другите му деца и жена му. Не напразно, когато е бил на смъртно легло, той изпратил човек да извика Темуджин, който по онова време живял при бащата на своята годеница Дей Сечен. Йисугей Багатур завещал на Темуджин – най-големия си син – да стане продължител на неговото дело, да оглави техния род. Неговият избор въпреки своята традиционност бил верен. След като останал сирак, Темуджин поел върху плещите си бремето да се грижи за семейството. Той спечелил авторитета и уважението на своите помалки братя и сестри, като за това спомогнала и неговата решителност, целенасоченост, разсъдъчност и ловкост. Още като юноша Темуджин се откроявал сред своите връстници. Неговите роднини – нойони – виждали в него опасен съперник, който след време можел да им попречи да бъдат пълновластни

владетели. Затова те безскрупулно бързали да заграбят имота на вдовицата Оелун Уджин, да я лишат от нейните хора и слуги, да покажат на самия Темуджин неговото “законно” място. Дните, прекарани в неволя, сполетели младия Темуджин, вероятно също оказали влияние върху формирането на неговата крайна безкомпромисност, породили ответното желание да извоюва признание сред своите сънародници като старши наследник на своя баща – Йисугей Багатур. Още тогава той стигнал до извода за необходимостта да води смъртна битка срещу нойоните и хановете на неприятелските племена, за да подчини техните люде, да създаде единна държава и да я оглави. Животът закалил Темуджин, направил го непоклатим и жесток, хитър и смел, решителен и злопамятен.

И така безпристрастната преценка, която анонимните автори на “Тайната история” дават на Темуджин, както вече бе отбелязано, е положителна. Възшествието на общохаганския трон на Темуджин справедливо се разглежда като панацея от размириците в страната през периода преди нейното обединение. Ето как се описва в “Тайната история” положението в Монголия пред обединяването на нейните народи:

*...небето звездно се разтърсваше –
безброй народи се сражаваха.
Нямаха за сън време у дома,
Пленяваха се те и се поробваха.
Земята твърда трепереше, защото
Хората безчет враждуваха.
За сън завивки не използваша,
Опълчваха се зли, взаимно се убиваха.
Не се замисляха – не им беше до това,
Напред вървяха упорито.
Не отстъпваха назад – нямаше къде,
Хвърляха се яростно срещу врага.
Не се радваха на мир – нямаше и как,
Най-скъпото отнемаха – живота... (част 254).*

Ще повторим, че последната част на паметника представлява сравнително суха регистрация на главните военни събития и направленията на военните походи. Тя е лишена от възхвали на бойните подвизи на монголските пълководци и войници и ярки епични фрагменти. Именно в тази част най-ясно се проявява хроникалният характер на “Тайната история”. В края на съчинението самият Угедей хаган прави равносметка на извършеното от представителите на неговия род, като преднамерено принизява своята заслуга в славните деяния, започнати от баща му Чингис хаган. Подобно съзнателно премълчаване, почитането на духа на бащата фактически, от една страна, е своеобразно начало на по-нататъшната канонизация на първия Велик хаган. От друга, това е продължение на древната традиция да се почитат идолите (онгоните), шаманите, покойниците и да се говори за своите заслуги и прегрешения само във връзка с тяхното непостижимо величие. Именно затова третата част, описваща управлението на един от синовете на Чингис хаган – Угедей хаган, – е значително по-кратка в сравнение с предходните части, съдържащи описанието на живота и дейността на самия Чингис хаган и неговите предци. Тази част се възприема дори като допълнителна. Напълно допустимо е, че по време на Великия събор, на който е била съставена самата “Тайна история” с цел да се увековечи паметта и славата на покойния Чингис хаган, е било взето решение

за извършване на разширена, т.е. литературно обработена кодификация на историите на управлението на всички бъдещи монголски велики хагани. Вероятно първа стъпка в това направление е станала регистрацията на военнополитическите действия, предприети през периода на управлението на Угедей хаган. По-късно, след смъртта му, тя би могла да послужи за основа при съставянето на по-подробна и художествено обработена история на неговото управление. За съжаление това предположение засега не се подкрепя с никакви доказателства. Впрочем днес ние не разполагаме с никакви други автентични паметници от онази далечна епоха, които да илюстрират живота на обширната монголска империя и управлението на нейните велики хагани: Угедей (1229-1241), Гуюг (1246-1248), Мунхе (1251-1259) и Хубилай (1260-1294).

* * *

Идейното съдържание на “Тайната история на монголите” се определя от конкретните исторически условия – утвърждаването на феодализма и образуването на единна монголска държава, което свидетелства за ново, по-високо стъпало в развитието на монголското общество. Историческото самосъзнание на монголския народ през онази далечна епоха получава отражение в синкретическата природа на паметника, който се намира в генетична връзка с устното народно творчество на монголите.

Разбира се, “Тайната история на монголите” не е само летопис, но и ярко художествено произведение, за което вече стана дума. В нея наред с реално съществувалите исторически личности присъстват и митологични образи като например едноокия Дуба Сохор. Събитията, които са имали място в реалния живот, се преплитат и с такива явления като описаното непорочно зачатие от небожителя на Алун Гуа. В паметника широко са представени фрагменти и отделни сюжети от героичния епос, исторически легенди и предания, всички жанрове на древномонголската поезия. Безусловно “Тайната история на монголите” не е първо произведение на монголската книжнина. По мнение на монголския литературовед М. Гадамб “в дадения писмен паметник е намерила съвършена форма древната и устойчива традиция на художествената словесност”³⁷, а според С. А. Козин това съчинение “се явява в известен смисъл универсално по своя синкретизъм произведение на монголската литература, като включва най-различни елементи; и документално-исторически, епични, и елементи на литературна лирика и повест и дори заченки на драма и трагедия (...) В езиково отношение паметникът се отличава с такава яркост, пълнота на формите и изящество, които предполагат вече установена форма. Затова е трудно да го разглеждаме като първобитно творение на една започваща да се формира литература”³⁸.

Въпреки че “Тайната история на монголите” наистина се появява в недрата на феодалното общество и служи на интересите на господстващата класа, тя не е резултат на духовните изисквания само на феодализиращата се аристокрация и не отразява само нейната идеология. Интересът към миналото, към родната история винаги е бил и остава близък и на обикновения народ, чиито разказвачи се явяват носители на меморати. Те са истински познавачи и ревностни пазители на старото.

³⁷ Гадамба, М. “Сокровенное сказание” и проблема литературных связей. – Литературные связи Монголии. М., 1981, с. 82.

³⁸ Козин, С. А. Пос. съч., с. 46.

В този паметник намира отражение и неговата основна тенденция – победата на феодализма, образуването на единна държава и консолидация на монголската народност. Мисълта за историческата обусловеност и правомерност на обединението на отделните монголски земи в единна държава е лейтмотив на цялото произведение. Затова на анонимните автори е било потребно исторически да обуславят единното родословие на всички племена, обединени от Чингис хаган, и теоретически да обосноват законността на хаганското единодържавие, като обособят и възвисят феодалната идеология.

“Тайната история на монголите” се създава през периода на господство на шаманизма, когато идеите на будизма и християнството едва започват да проникват в страната. Затова в съчинението е отразен главно шамански мироглед. Ярکو потвърждение на това са частите, описващи действията на един от монголските шамани Теб Тенгри, както и поклонението, което извършва Чингис хаган към планината Бурхан Халдун. И възцаряването на Чингис хаган се обяснява с небесна повеля, докато в по-късните летописи Чингис хаган вече фигурира като владетел, който води своето родословие от индийските и тибетски царе.

* * *

И накрая няколко думи за самия превод. Той е извършен по старомонголския текст на “Тайната история на монголите”, публикуван от монголския академик Цендийн Дамдинсурен през 1947 г. в Улан Батор. В процеса на работата целяхме преводът, от една страна, да бъде максимално точен, а, от друга страна, да има и определена художествена стойност, за да бъде ясен на българския читател. Следователно той не може да бъде дефиниран като строго филологически. Най-голямата трудност представляваше преводът на поетичните фрагменти. Монголският език е аглутинативен и има обратен на българския словоред. Ето защо в монголската поезия няма крайна рима. Като правило всеки поетичен ред, в повечето случаи съдържащ само по две или три думи, завършва с деепричастна глаголна форма, която е сложна за превод на български език. За монголската поезия е характерна и т.н. алитерация – повторение на съгласните и гласните звукове в началото на думите. В монголския език има кратки и дълги гласни, чието редуване също придава особена музикалност и напевност на стиха³⁹. Като един от главните ритмизиращи фактори в монголската поезия алитерацията може да се изразява чрез повторение на едни и същи или близки един до друг звукове в продължение на повече от десет поетични реда или само в два-три. Понякога в монголските стихотворения се среща и крайна рима, която поне в рамките на класическата поезия и фолклора не носи целеви характер, а се появява в резултат на използване на едни и същи глаголни форми. Доколкото това беше възможно, опитахме се в превода на стиховете да запазим специфичното начало на монголската поезия, да отразим характерните ѝ особености. По тази причина се отказахме от римуван превод на поетичните фрагменти като несвойствен за монголската поезия похват с изключение на няколкото случая, където и в оригиналният текст се среща крайна рима.

Струва ни се за необходимо да дадем пример на старомонголски поетичен текст и неговия превод на български. Старомонголската графика е с вертикално изписване и се отличава със специфични знаци, по тази причина старомонголският текст се дава в транслитериран вид.

³⁹ Т а ф р а д ж и й с к а, Ц. Предговор. – Монголски поети. С., 1976, с. 7.

*Qari ulus-i ülü dobtolon
Qasar sayitu ökid-yien
Qasay tergen-dü sayulyaju
Qar-a boor-a küllejü
Qatarıyulju odçu
Qayan boloyсан ta nar-un
Qatun sayurin-du debşigül jü
Qamtu sayulyamui.
Öger-e irgen-i ülü temecen
Öngge sayitu ökid-yien
Öljigetei tergen-dü sayulyaju
Öl boor-a külejü
Egüsgejü odçu
Öndör sayuri ejelegčid-ün
Örökel qanı bolıyamui.*

*Чужди земи ний не тѣпчем, ала
чудните си дѣщери – все красавици –
челедно в каруци едноколки качваме.
Черни мъжки камили впрягаме,
че после с лек трѣс ги пускаме.
На вас – ханове –
ний за хатуни ги предлагаме.
Нека бѣдат редом до вас!
Други народи ний не пленяваме, ала
драгоценните ни дѣщери – все хубавици –
дружно в каручки със седалки качваме.
димночерни мъжки камили впрягаме,
дѣщерите си придружавайки, трѣгваме.
На вас – височайши господари –
ний за верни приятелки ги предлагаме.*

(“Тайната история на монголите”, част 64).

Преводът на “Тайната история на монголите” е много сложна задача. Нейният преводач никога не може да бѣде напълно удовлетворен от извършеното, защото освен знанието на езика и литературата са нужни и широки фонові познания, включващи съвсем ясна историко-културологична представа за описвания етнос. Не бих се справил с тази задача (а дали съм успял да се справя успешно – ще кажат читателите) без ценните съвети и препорѣки на моите учители и колеги от различни страни: Людмила Герасимович, Клара Яцковская, Зоя Касяненко, Игор де Рахевилц, Гадамб, Церенсодном, Евгени Кичанов, Емил Боев, Бора Беливанова, София Катѣрова, Светла Кѣртева, Ардаджаба, Болаг, Баяр и др., на които от сърце благодаря.

Второто издание на този превод стана възможно благодарение на усилията на сегашния извънреден и пълномощен посланик на Монголия у нас г-н Даш-Йондон. Отправлям моите благодарности и към него!

Александър Федотов

Тайната история на монголите

Превод от старомонголски и студия

Александър Федотов

Първа глава

Родословието и детските години на Темуджин

1. Родът на Чингис хаган* започнал така: роденият с благоволенieto на Високото небе Борте Чино* и съпругата му Гуа Марал* преминали през морето океан* и се заселили в планината Бурхан Халдун*, отгдето извираше река Онон. Там им се родил син, когото те нарекли Батуцаган.

2. Синът на Батуцаган се казвал Тамача; синът на Тамача – Хоричар Мерген; синът на Хоричар Мерген – Агуджим Бугурул; синът на Агуджим Бугурул – Сали Хачау; синът на Сали Хачау – Йехе Нидун; синът на Йехе Нидун – Шинсочи; синът на Шинсочи се казвал Харчу.

3. Синът на Харчу пък се наричал Борджигидай* Мерген. За съпруга той взел девойката Монголджин* Гуа, която му родила син Торголджин Баян. Той имал жена на име Борогчин Гуа, момък слуга, наречен Боролдайсуялби, и два бързи коня – Дайр и Бор. Синовете на Торголджин Баян били двама – Дума Сохор* и Добу Мерген.

4. Дува Сохор имал само едно око по средата на челото си, ала виждал с него земи, до които се стигало чак след три чергарувания.

5. Веднъж Дува Сохор и по-малкият му брат Добу Мерген се изкачили на планината Бурхан Халдун. Като погледнал надолу, Дува Сохор видял, че към ручей Тунхелег наближават някакви хора.

6. Дува Сохор рекъл:

– Колко е хубава онази девойка, що седи в покритата кола там, сред тия чергари! Ако все още е мома, ще ти я искам за жена, мой малък братко Добу Мерген!

С тези думи той изпратил при тях своя брат Добу Мерген.

7. Добу Мерген отишъл при непознатите и наистина видял там една девойка, която се отличавала с необикновена красота. Казали му, че е от знатен род, все още неомъжена и се нарича Алун Гуа.

8. Девойката се оказала дъщеря на хоритуметския* нойон* Хорилардай Мерген и Барагуджин* Гуа. Родното място на момичето се наричало Ариг Усу. Майка ѝ – Барагуджин Гуа – била дъщеря на Барагудай Мерген – владетел на далечната земя Барагуджин*. Всички други чергари били люде на Хорилардай Мерген.

9. Поради това, че в хоритуменските земи започнали разпри и бил забранен ловът на самури, катерици и други ценни животни*, отношенията между съседните народи се влошили и Хорилардай Мерген решил да напусне родния си край. Като чул, че в планината Бурхан Халдун има в изобилие лов, той образувал самостоятелен род хорилар и заедно с хората си дошъл да се срещне с провъзгласения за владетел на планината Бурхан Халдун урианхаец* Шинчи Баян.

Така дъщерята на нойон Хорилардай Мерген – Алун Гуа, родена на брега на река Ариг Усу, станала съпруга на Добу Мерген.

10. Алун Гуа заживяла с Добу Мерген и му родила двама синове – Бугунутей и Белгунутей.

11. По-големият брат Дува Сохор имал четирима синове. След неговата смърт те не почели Добу Мерген като свой чичо, дори го оскърбили, изоставили го и образували свой род дурбед.

12. След време Добу Мерген излязъл веднъж на лов и като се изкачил на връх Тогоцог, видял в гората един урианхаец, който печал на огън няколко къси ребра* от убит тригодишен елен.

13. – Приятелю, дай и на мен от печеното месо! – помолил го Добу Мерген.

Човекът оставил за себе си само белия дроб, главата, сърцето и кожата на животното*, а всичко останало дал на Добу Мерген.

14. Както си вървял с месото на елена, Добу Мерген срещнал един беден човек, който водел сина си за ръка.

15. – Що за човек си ти? – попитал го Добу Мерген.

Непознатият му рекъл:

– Аз съм от рода малиг баягуд*. Тежък стана животът ми. Дай ми малко от месото на дивеча, а аз ще ти дам сина си!

16. Добу Мерген се съгласил – дал единия еленов бут и прибрал момчето. Така то станало слуга в неговия дом.

17. Минало време. Добу Мерген починал. След смъртта му неговата съпруга Алун Гуа, макар че нямала мъж, родила още трима синове – Буха Хатаги, Бухату Салджи и Бодончар Мунхаг.

18. Веднъж, когато Алун Гуа не била в юртата, двамата нейни синове Белгунутей и Бугунутей, родени от Добу Мерген, си говорели тъй:

– Майка ни роди още трима синове, а пък наоколо няма не само мъже роднини, а никакви мъже с изключение на слугата от рода малиг баягуд*. Навярно тези три момчета са негови.

Въпреки че водели този разговор тайно от майка си, тя чула всичко.

19. Веднъж напролет Алун Гуа сварила сушено овче месо и нахранила петимата си синове – Белгунутей, Бугунутей, Буха Хатаги, Бухату Салджи и Бодончар Мунхаг. После ги накарала да седнат един до друг, дала на всеки по една стрела и им казала да ги счупят. Момчетата лесно се справили с тях. Тогава майката направила сноп от пет стрели* и го дала на синовете си. Пак им рекла да ги счупят. Един след друг се опитвали те да ги прекършат, но не успели.

20. И рекла им Алун Гуа:

– Белгунутей и Бугунутей, вие с подозрение се отнесохте към раждането на тези три момчета и искате да разберете чији синове са те. Е, съмнението ви е основателно.

21. Ни вие не знаете истинската причина за тяхната поява. Чуйте, всяка нощ през димника* в юртата ни влизаше един бяло-жълт човек, като осветяваше всичко вътре. Той галеше моята утроба и светлината му влизаше в нея. Но наближеше ли изгревът на слънцето и залезът на луната, този човек като жълто куче подвиваше опашка и се измъкваше. Вие напразно ме одумвахте. Излиза, че и трите ви братчета са деца на Небето. Как можем да говорим за тях като за простосмъртни? Обикновените хора ще разберат цялата истина чак като дойде време те да станат всемогъщи ханове.

22. Сетне Алун Гуа поучавала синовете си:

– Нима всички вие – моите петима синове – не излязохте от една утроба? Разделите ли се – лесно ще ви унищожат като единичните стрели. Живеете ли в мир и разбирателство – ще бъдете непобедими и здрави като завързаните наедно стрели. Тогава никой не ще може да ви надвие.

Минало време и майката Алун Гуа умряла.

23. След нейната смърт братята решили да си разделят добитъка. Белгунутей, Бугунутей, Буха Хатаги и Бухату Салджи си присвоили целия имот, а

на Бодончар нищо не дали, понеже го мислели за глупав и дори не го считали за роднина.

24. Като видял, че братята даже за роднина не го признават, Бодончар си рекъл: “Няма какво повече да правя тук” – и яхнал своя сив кон с черна лента на гърба, натъртени хълбоци и тънка опашчица.

– Ако е речено да умра – ще умра, ако е речено да оцелея – ще оцелея! – казал си той и се отправил към река Онон.

Вървял що вървял и стигнал местността Баджийн Арал*. Направил там колиба от трева и заживял в нея.

25. Веднъж Бодончар забелязал как един сокол хванал и изял черен тетрев. Тогава той изскубнал няколко косъма от тънката опашчица на своя кон, направил примка и с нея заловил грабливата птица.

26. Бодончар нямал какво да яде и за да осигури храна за себе и за сокола, търсел из деретата антилопи, които попадали там, спасявайки се от вълци, не пренебрегвал дори мършата, оставяна от хищниците. Така минала годината.

27. Напролет, когато взели да долитат патиците, той научил своя сокол да ги хваща и така се сдобивал с много птици*. И понеже не успявал всичко да изяде,

на всеки клон

окачвал по един бут,

на всеки пън

слагал по две-три птици.

И така те съхнели.

28. По онова време от другата страна на обраслата с гъста гора планина дошло племе, което чергарувало надолу край ручея Тунхелег. Всеки ден Бодончар слагал сивия сокол върху ръкава си, отивал при чергарите, пиел у тях айраг*, а вечерта се връщал в своята колиба.

29. Чергарите молели Бодончар да им отстъпи сокола, но момъкът все им отказвал. Те никога не питали Бодончар какъв е той и какво прави в онези места, както и той не ги разпитвал откъде идват и накъде отиват.

30. По-големият му брат Буха Хатаги разбрал, че глупавият Бодончар се е упътил към река Онон, и тръгнал да го търси. Около ручея Тунхелег той срещнал онези чергари и ги попитал дали са видели такъв и такъв човек с такъв и такъв кон.

31. На което те му отговорили:

– Всеки ден в нашия стан идва един момък и пие айраг. Той и неговият кон приличат на тези, които търсиш. Момъкът си има сокол. Къде спи, не знаем, ала духа ли северозападен вятър, перата от патиците и гъските, хванати от сокола, се носят във въздуха като сняг. Та ние мислим, че неговото жилище трябва да е наблизо. Изчакай малко, по това време той обикновено идва.

32. Така и станало. След малко над ручея Тунхелег се показал един мъж. Когато наближил стана, Буха Хатаги познал брат си. Той го взел със себе си и двамата тръгнали нагоре край река Онон.

33. Като вървял подир Буха Хатаги, Бодончар казал:

– Батко, батко! Добре е, когато тялото има глава, а делът* има яка.

Ала братът не обърнал внимание на неговите думи.

34. Бодончар отново казал същото и Буха Хатаги пак нищо не отговорил. Чак когато Бодончар произнесъл думите за трети път, Буха Хатаги промърморил:

– Защо повтаряш все едно и също!?

35. Бодончар обяснил:

– Хората, дето ги видя одева край ручея Тунхелег, си нямат главатар. Те всички са еднакви – големи и малки, лоши и добри. За тях всичко е еднакво – дори главите и краката. Те са като деца безпомощни. Хайде да ги завладеем!

36. Буха Хатаги рекъл:

– Щом е така – да вървим по-бързо вкъщи! Ще се посъветваме с братята си и ще покорим тези хора!

37. Те се върнали вкъщи, обсъдили въпроса с останалите братя и поели на път. Най-напред изпратили разузнавачи, водени от Бодончар.

38. И така Бодончар тръгнал начело и заловил една бременна жена.

– Коя си ти? – запитал я той.

– Аз съм Аданхан Урианхай от рода джарчигуд – отвърнала жената.

39. След това петимата братя нападнали пришълците, заграбили добитъка им, а тях взели за свои слуги.

40. Бременната жена станала слугиня на Бодончар. След време тя родила момче, което всички наричали “момъкът от чуждия род”, а името му било Джаджирдай. От него започнал родът джадаран*. Синът му се казвал Тугудай. Синът на Тугудай се именувал Бурибулчиру. Синът на Бурибулчиру се наричал Хархадаган. Синът на Хархадаган получил името Джамуха. Всички те били от рода джадара.

41. Слугинята на Бодончар после родила момче и от него. Тъй като бил син на взета жена, нарекла го Баридай. От Баридай започнал родът барин*. Синът на Баридай се казвал Джитгулбухе. Той имал много жени, затова и синовете му били безброй. Всички те принадлежали към рода мененбарин.

42. Белгунутей станал родоначалник на белгунудците. Бугунутей основал рода бугунад. От Буха Хатаги се образувал родът хатагин, от Бухату Салджи – родът салджид, а от Бодончар – родът борджигин.

43. Синът на Бодончар, роден от първата му жена, получил името Барин Шикирту Хабици. Освен това Бодончар имал наложница, която била доведена в дома му като зестра на първата му жена – майката на Хабици Багатур. Тази наложница също му родила син, когото нарекли Джагуридай. Докато Бодончар бил жив, той позволявал на Джагуридай да участва наравно с другите в родовото жертвоприношение джугули*.

44. След като Бодончар умрял, близките му си рекли, че често ги посещавали някакъв си Аданхан Урианхадай и че той бил истинският баща на Джагуридай. Под този предлог те го отстранили от участието в жертвоприношението джугули. От Джагуридай води началото си родът джагуриду.

45. Хабици Багатур имал син на име Менен Тудун. Самият Менен Тудун пък имал седем синове: Хачи Хулуг, Хачин, Хачиу, Хачула, Хачигун, Харалдай и Начин Багатур.

46. Синът на Хачи Хулуг – Хайду, бил роден от Намулун. Синът на Хачин се казвал Нойагидай* и понеже бил много високомерен, родът му се именувал нойахан. Синът на Хачиу се казвал Барулатай. Той се отличавал с висок ръст и голям апетит и затова родът му получил името барулас*. Синовете на Хачула също били много яшни, затова ги наричали с прякорите Големият Лакомец и Малкият Лакомец. От тях започнали родовете ердепт барула, тодойн барула и други. Тъй като синовете на Харалдай били безброй много – като зърната на булгур, родът им получил названието будагад*. Синът на Хачиун се именувал Адархидай* и понеже бил най-хитроумният от братята, родът му се казвал адархин. Начин Багатур имал двама синове – Урудай и Мангудай. Те образували родовете уруд и мангуд. Синовете на Начин Багатур от първата му жена се казвали Шинджудай и Доголдай.

47. Хайду имал трима синове – Байшинхор Догшин, Чирхай Линхуа и Чауджин Ордагай. Байшинхор Догшин имал син на име Тумбинай Сечен. Синовете на Чирхай Линхуа се казвали Сенгун Билге и Амбагай. Те основали рода на тайчудите. Чирхай Линхуа взел за съпруга жената на по-големия си брат, която му родила едно момче на име Бесутей. Той станал родоначалник на бесудците. Ордагай имал шестима синове: Оронар, Хонхотан, Арулад, Сунид, Хабтурхас и Хенигис. Всички те били основатели на съответните родове.

48. Тумбинай Сечен имал двама синове Хабул хаган и Семсечуле. Мъжката рожба на Семсечули нарекли Бултечу Багатур. Хабул хаган имал седем синове: Охинбархаг, Бартан Багатур, Хутугту Мунхур, Хутула хаган, Хулан, Хадаган и Тодойн Отчигин.

49. Охинбархаг имал син на име Хутугту Джурхи, чиито двама синове се казвали Сечебехи и Тайчу. Те станали основатели на рода джурхин.

50. Бартан Багатур имал четирима синове: Менгиту Хиян, Негун тайджи*, Йисугей Багатур и Даридай Отчигин. Хутугту Мунхур имал син на име Бури Буху. Той разсякъл рамото на Белгутей по време на пиршеството в гората на брега на Онон*.

51. Хутула хаган имал трима синове: Джочи, Хирмагу и Алтан. Хулан Багатур имал син на име Йехе Черен. Робите на Йехе Черен – Бадай и Кишлиг, по времето на Чингис хаган станали нойони на дарханите*. Хадаган и Тодойн нямали наследници.

52. Хабул хаган управлявал всички монголи*. Въпреки че имал седем синове, той посочил за свой наследник сина на Сенгун Билге – Амбагай.

53. По бреговете на река Уршун*, която свързвала езерата Байр* и Хулун*, живеели татари от родовете айргуд и буйргуд. Амбагай хаган намислил да даде дъщеря си на мъж от тези родове, тръгнал с нея към тях, ала по пътя го заловили други татари. Те го завели при китадския* Алтан хаган*. Амбагай хаган успял да заръча на човек на име Балгачи от рода бесуд да предаде на Хутула – средния от седемте синове на Хабул хан, да съобщи на средния от десетте синове на самия Амбагай хаган – Хадаган тайджи: “Отсега нататък забранявам хаганът, който е владетел на държавата, да изпълнява древния обичай, според който трябва да съпровожда дъщеря си! Пленен съм от татарите. Въздавайте на враговете заслуженото, докато ноктите от петте си пръста не изтриете, докато и от десетте си пръста не се лишите!”

54. През онова време Йисугей Багатур тръгнал на лов за птици и срещнал един мъж на име Йехе Чиледу от меркитския род, който се връщал от олхонудите заедно с една тяхна девойка, която току-що бил взел за жена. Йисугей Багатур се навел от коня, погледнал девойката, която седяла в каручката, и останал поразен от нейната хубост. Веднага препуснал към своя стан, извикал по-големия си брат Негун тайджи и по-малкия си брат Даридай Отчигин и тримата тутакси тръгнали по дирите на Йехе Чиледу.

55. Като ги видял, Йехе Чиледу много се изплашил. Добре, че бил с бързия си жълто-червеникав кон. Шибнал го по задните крака и се втурнал да бяга през планинските склонове. Ала тримата братя го следвали по петите. Йехе Чиледу препуснал още по-бързо, заобиколил един планински склон и се озовал отново до каручката. Тогава девойката Оелун Уджин* му рекла:

– Не си разбрал намерението на тези трима мъже? Лицата им са подозрителни. Искат да ти сторят зло. Останеш ли жив – лесно ще си намериш друга жена.

Девойка има във всяка кола,

Жени има във всяка каруца.*

Ако тъгуваш след раздялата ни и си спомняш за мен – наречи своята бъдеща съпруга с моето име. Сега бягай – дим да те няма! Спасявай живота си! Запомни мириса на тялото ми и тръгвай!

Тя свалила долната си риза и му я дала. Йехе Чиледу се навел от коня, поел ризата, а когато се изправил и се огледал, видял, че тримата преследвачи вече били заобиколили склона и ги наближавали. Чиледу шибнал бързия си жълто-червеникав кон с камшика и препуснал с все сила нагоре край река Онон.

56. Тримата братя се впуснали подире му, минали през седем прохода, докато го прогонили, и чак след това се върнали при каручката. Йисугей Багатур повел за юздата коня на Оелун Уджин, по-големият му брат Негун тайджи вървял отпред, а по-малкият Даридай Отчигин вървял до нея*. Пътьом Оелун Уджин нареждала:

– Господарю мой, мой Чиледу!

Хладният вятър

Хубавите ти коси развява.

Сред пустинната степ

Стомахът ти е празен.

Как ли се чувстваш сега!?

Нареждала и премятала двете си плитки ту на гърба си, ту на гърдите си, ту отпред, ту отзад*. Плачела и викала тъй силно,

– Че Онон река се разбушувала,

Че тъмната гора се развълнувала.

Тай най-накрая Даридай Отчигин взел да я успокоява:

Прелюбимият ти съпруг

През много проходи вече е преминал.

Незабравимият ти съпруг

Немалко реки вече е прегазил.

Затуй и да плачеш – и да не плачеш,

Заради теб не ще се върне.

Затуй и да го търсиш – и да не го търсиш,

Загубените му дири не ще откриеш.*

По-добре замълчи!

Така я увещавал Даридай Отчигин. Йисугей Багатур завел Оелун Уджин в своята юрта и те заживели като мъж и жена. Ето така Йисугей Багатур отвлякъл Оелун Уджин.

57. Понеже Амбагай хаган споменал в своята заръка имената на Хадаган и Хутула, всички монголи и тайчуди се събрали в долината Хорхонаг на река Онон и избрали за свой хаган Хутула. Взели монголите да се веселят и да отбелязват това радостно събитие с танци и трапеза. След като издигнали Хутула на хагански престол, играли, пели и се веселили до Хорхонагското клонесто* дърво тъй дълго, че в земята се появили ями, дълбоки чак до техните бедра, че се вдигнал прах високо чак до техните колене.

58. След като станал хаган, Хутула заедно с Хадаган тайджи тръгнал срещу двата татарски рода, за да им отмъсти за стореното зло. С татарите Хотон Бараг и Джали Буха той се бил тринадесет пъти, ала така и не успял да отмъсти за Амбагай хаган.

59. По онова време Йисугей Багатур пленил татарите Темуджин Уге, Хори Буха и други и се завърнал с тях в дома си. Тъкмо тогава жена му Оелун Уджин, която била бременна, родила на хълма Делигун, близо до брега на Онон, бъдещия

Чингис хаган. Когато се появил на бял свят, Чингис стискал в дясното си юмруче съсирек кръв, голям колкото зар*. Момчето нарекли Темуджин, защото се родило, когато в стана довели татарския пленник Темуджин Уге*.

60. Йисугей Багатур имал от Оелун Уджин четирима синове – Темуджин, Хасар, Хачиун и Темуге. Освен това имал една дъщеря на име Темулун*. Когато Темуджин навършил девет години, Джочи Хасар бил на седем, Хачиун Елчи – на пет, Темуге Отчигин – на три, а пък Темулун още я люлеели в люлка.

61. Веднъж Йисугей Багатур взел със себе си деветгодишния Темуджин и двамата тръгнали при олхонудите, от чийто род била майката Оелун Уджин. Йисугей Багатур искал да вземе от нейния род невеста за големия си син. Както си вървели, ненадейно между местностите Цегцер и Чихургу се натъкнали на хонгирадския Дей Сечен.

62. Дей Сечен им рекъл:

– Свате Йисугей, накъде си тръгнал?

Йисугей Багатур му отвърнал:

– Отивам при роднините на момчето по майчина линия, за да искам невеста за него.

– *В очите на твоето момче има огън,*

В лицето на твоето момче има светлина!

– с възхита казал Дей Сечен.

63. – Свате Йисугей – продължил той, – тази нощ сънувах странен сън. Един бял сокол, сграбчил с ноктите си слънцето и луната, долетя при мен и кацна върху ръката ми. На хората си после разправях: “Човек може да види с очите си слънцето и луната, ала да види бял сокол, кацнал върху нечия ръка, със слънцето и луната в ноктите си, е много чудно! Мислех си и гадаех какво ли ще ни сполети? И ето виж! Сватът Йисугей и синът му идват при нас. Сега разбрах какво означаваше сънят ми. Ама че беше странен! Сигурно духът на вашия киадски род* ме посети тая нощ, за да ми съобщи за пристигането ви.

64. Ние, хонгирадците, от памтивека чужди земи и люде не завземаме.

Чужди земи ний не тѣпчем, ала

Чудните си дѣщери – все красавици –

Челедно в каруци едноколки качваме,

Черни мъжки камили впрягаме,

Че после с лек трѣст ги пускаме.

На вас – ханове –

Ний за хатуни ги предлагаме.*

Нека бъдат редом до вас!

Други народи ний не пленяваме, ала

Драгоценните ни дѣщери – все хубавици –

Дружно в каручки със седалки качваме,

Димночерни мъжки камили впрягаме,

Дѣщерите си придружавайки, трѣгваме.

На вас – височайши господари –

Ний за верни приятелки ги предлагаме.

Тѣй е то, защото от памтивека нашите хонгирадски жени са гиздави, а нашите девойки – очарователни. Внуци ни навред се славят със своята прелест, а дѣщерите ни – със своята хубост.

65. *Нашите юнаци със своята се славят в степта
нашите щерки са ненадминати в своята красота.*

Свате Йисугей, заповядай в моята юрта. Аз имам малка дъщеря. Виж я! – поканил го накрая Дей Сечен и го съпроводи до своята юрта.

66. Йисугей погледнал дъщеря му и видял, че
*в очите на девойката има огън,
в лицето на девойката има светлина.*

Много я харесал. Тя се казвала Борте. Била десетгодишна, с една година по-голяма от Темуджин. Йисугей Багатур останал да спи в юртата на Дей Сечен, а на следващия ден поискал ръката на девойката. Дей Сечен рекъл:

– Казват, че е чест да искат дъщеря ти много пъти – едва тогава трябва да я дадеш на сватове. Разправят, че е срам да сватосват дъщеря ти само броени пъти, ала мисля, че на всички момичета орисията е една – никога да не остаряват в родната си юрта. Затова ти давам дъщеря си! Остави сина си при нас – нека ни стане зет!

– Ще оставя момчето си – продумал Йисугей Багатур, - ала помни, че то много се страхува от кучета.

Накрая Йисугей Багатур поднесъл на Дей Сечен в дар коня, който били довели със себе си. Така Йисугей Багатур оставил сина си при Дей Сечен и поел обратно към къщи.

67. Като пътувал през Ширската степ в местността Цегцер, Йисугей Багатур попаднал на татари, които седели на празнична трапеза. Йисугей Багатур бил много жаден и затова останал при пируващите. Татарите веднага го познали, спомнили си предишните обиди и за да уредят старите сметки, сложили в храната му отрова. Като си тръгвал, Йисугей Багатур изведнъж почувствал слабост, а когато след три дни едва се добрал до една юрта, му станало съвсем зле.

68. Тогава Йисугей Багатур рекъл:

– Лошо ми е. Има ли хора тук?

Казали му, че наблизо се намирал момъкът на име Мунлиг – син на хонхотанския старец Чирха. Йисугей Багатур помолил да го извикат и му заръчал:

– Мунлиг, момчето ми, слушай ме внимателно. Моите синове са малки. Оставих най-големия си син Темуджин при сватове, а на връщане се отбих при татарите и те ме отровиха. Много ми е зле. Грижи се за моите сирачета, по-малките ми братя, моята вдовица и снаха. Върни незабавно Темуджин, драги ми Мунлиг!

С тези думи на уста той издъхнал.

Втора глава

Юношески години на Чингис хаган

69. Мунлиг изпълнил заръката на Йисугей Багатур – отишъл при Дей Сечен и му казал:

– Батко, Йисугей се затъжи за Темуджин и ме изпрати да го отведа при него.
– Щом моят сват толкова тъгува за сина си – ще пусна момчето. – Ала да не се бави много! – съгласил се Дей Сечен.

Така Мунлиг завел Темуджин в родната юрта*.

70. Онази пролет двете съпруги на Амбагай хаган – Орбай и Сохатай, както винаги, отишли на родовото гробище – “земята на предците”, и извършили жертвоприношение. Оелун Уджин пристигнала там със закъснение и не сварила ритуала за помена. И рекла тогава Оелун Уджин на Орбай и Сохатай:

– Защо направихте така, че да закъснея за гощавката с архи* и вино? Сигурно защото Йисугей Багатур вече е мъртъв, а децата му още са невръстни? Да, от вас всичко може да се очаква – и да ядете пред очите на хората, и да смените стана си, без да предупредите роднините*.

71. На тези справедливи упреци Орбай и Сохатай отвърнали:

– *Дори и да са те поканили,
От гощавката защо да ти даваме?
Яж това, което се намери!
Дори и да са те извикали,
Празнична храна защо да ти даваме?
Яж това, което остане!*

Ето че и Оелун Уджин си позволява да говори с нас тъй дръзко след кончината на мъжа ни – Амбагай хаган. Нека оставим в стария стан жените и децата от рода на Йисугей и да се преместим другаде. Няма да ги вземам с нас! – решили те.

72. Затова още на следващия ден тайчудите Таргутай Кирилтуг и Тодойн Гирте тръгнали към река Онон, а Оелун Уджин останала сама в стана с децата си. Хонхотанският старец Чирха отишъл при тайчудите и взел да ги увещава да се върнат в стария си стан, а Тодойн Гирте отговорил:

– *Водният извор изведнъж изчезна.
Възбелият камък* ненадейно се пропука.*
– Кой ти е позволил да придумваш нашите хора! – и го намушил с копие в гърба.

73. Тежко раненият старец едвам се прибрал в своята юрта и легнал изтощен. Темуджин дошъл да го види. И рекъл му хонхотанският старец Чирха:

– Пострадах така жестоко, загдето уговарях хората от улуса*, събран грижливо от почтения ти баща, да не се местят сега на друго място.

Като разбрал причината за нещастиято, Темуджин излязъл със сълзи на очи. Тогава Оелун Уджин сама вдигнала знамето, отишла при бегълците и успяла да убеди неколцина да се завърнат. Ала те не се задържали за дълго и отново последвали тайчудите.

74. Така тайчудските братя изоставили вдовицата Оелун Уджин наедно с малките ѝ деца. И заживяла тя сам-самичка.

*Разумна се родила майка Оелун.
Розовият си пояс по-високо слагала,
Росния си дел с него приповдигала,*

Река Онон нагоре и надолу обикаляла,
Ренети диви и песекиня събирала, та
Родните си деца с тях грижовно хранела.
Работела денем и нощем, та ги отгледала.
Сръчна се родила майката Уджин.
С пръчица дъбова отрано тръгвала,
Степ широка надлъж и нашир прекосявала,
Судун, хичиген* – корени сладки изравяла,
Денонощно за децата се грижела,
Даровитите си рожби до насита хранела*.

75. Красива се родила майката Оелун,
куки и пръчици взимала,
край реката тук-там ходела,
корени див лук вадела, та
кръвните си рожби усърдно хранела.
Синове на честната майка Уджин,
Със степните корени и плодове отгледани,
Сановници високопоставени станали.
Децата на красивата майка Уджин,
Дето с дивия лук и чесън били изхранени,
Дорасли все до високи постове.
Синове те й всички големи мъже станали и
Със смелостта си навред се прославили.
Сядали и те на брега на Онон,
Сами въдици във водата хвърляли,
Стръв от малки рибки правели,
С лов скъпата си майчица хранели.
Рожбите на справедливата майка Уджин, дето
Разумни държавни мъже после станали,
Рибарска мрежа в реката хвърляли,
Риби големи и малки хващали, та
Родната си майчица хранели.

76. Веднъж Темуджин, Хасар, Бегтер и Белгутей ловели риба и хванали един блестящ сохосун*. Ала Бегтер и Белгутей насила взели рибата от Темуджин и Хасар. Тогава те двамата отишли при майката Уджин и й се оплакали:

– Братята Бегтер и Белгутей ни отнеха блестящата риба, която уловихме.

Майката Уджин им казала:

– Вие сте деца на един и същ баща, защо така се карате? Не знаете ли, че сега

Нямаме други приятели освен сенките си,

Нямаме други камшици освен опашките на добитъка ни.

Ако се държите по този начин, как ли ще отмъстим на тайчудите? Защо не си живеете в мир и разбирателство? Нали знаете историята за синовете на майката Алун? Не повтаряйте тяхната грешка!

77. Ала Темуджин и Хасар не се вслушали в думите на майка си и казали:

– Оня ден те по същия начин ни взеха една чучулига, която улучихме със стрела. Днес отнеха улова ни. Можел ми да живеем с тях в разбирателство, щом се държат с нас така.

После сърдито захлопнали вратата на юртата и излезли навън.

По онова време Бегтер пасял девет жълтеникави коня върху един хълм. Темуджин и Хасар го видели отдалеч. Първият от тях се прокраднал към него отзад, а вторият – отпред. И двамата били с опънати лъкове. Щом ги видял, Бегтер рекъл:

– След като сега не сте способни да отмъстите на тайчудските братя за нанесената ни обида, защо се опълчихте срещу мен, сякаш съм мигла в окото ви или трън в устата ви? Защо се решихте на това, след като

Нямаме други приятели освен сенките си,

Нямаме други камишици освен опашките на добитъка ни?

Не разрушавайте моето огнище! Не пакостете и на Белгутей!

И той останал да седи със скръстени крака. Темуджин и Хасар пуснали от двете страни по една стрела и го убили.

78. След това Темуджин и Хасар се прибрали в юртата. Щом ги видяла, майката Уджин тутакси всичко разбрала.

– *Своя приятел погубихте!*

Своя приятел довършихте!

Когато излезе от моята топла утроба,

Кръвен съсирек ти стискаше в юмрука си!

Като черни псета сте вий,

Които гризат собствените си ребра!

Като ястреби соколи,

Които атакуват свирепостта скали!

Като горделиви лъвово,

Които не могат да укротят своя гняв!

Като страшни мангуси,*

Които гълтат хората живи!

Като ужасни зверове,

Които скачат върху собствените си сенки!

Като зъбати щуки,

Които гълтат всичко подред!

Като свирепи мъжки камили,

Които хапят за глезените

Камилчетата малки и безпомощни!

Като гладни вълци,

Които преследват плячката си дори

Когато вали пороен дъжд!

*Като грешни кадифени патици**

Които изяждат патенцата си,

Когато не могат да ги защитят!

Като жестоки чакали,

Които скачат със стръв,

Когато ги заплашват!

Като кръвожадни тигри,

Които сграбчват и изяждат веднага!

Като бездомни кучета,

Които нападат всички навред!

Ето какви сте вие! Та нали

Нямате други приятели освен сенките си,

Нямате други камишици освен опашките на добитъка ни!

Как ли ще отмъстите на тайчудите? Кой ще отплати за стореното ни зло, след като сред вас самите няма мир? – с гняв каза майката Уджин. Такива

*Древни думи изричала,
Словата на дедите напомняла.*

79. По онова време се явил тайчудският Таргутай Кирилтуг заедно с другарите си, които мислили, че

*агнетата вече са се пооправили,
агнетата вече са поотраснали*.*

От страх Оелун Уджин избягала с децата си в гората. Белгутей насякъл дърва и направил укрепление. Хасар обстрелвал тайчудите със стрели. Хачиун, Темуге и Темулун се скрили в планинската урва. Тайчудите самонадеяно им викали:

– Предайте ни най-големия си брат Темуджин! Друг не искаме!

Като чул тяхното нареждане, Темуджин скришом избягал в гората. Тайчудите разбрали това и се впуснали подире му, ала момъкът успял да се скрие в гъсталациите на върха Тергун. Тайчудите останали край гората да го причакват.

80. Темуджин се крил в гората три денонощия и чак след това решил да излезе навън. Хванал коня за юздата и го повел, ала в същия миг седлото се изхлузило надолу и паднало на земята. Темуджин се обърнал и видял, че подпругата и нагръдният ремък били на мястото си и нямало причини седлото да се изхлузи.

“Дори подпругата да се е отпуснала, нагръдният ремък трябваше да задържи седлото. Сигурно това е небесно предзнаменование” – си помислил Темуджин и останал в гората още три денонощия. Когато след това наново тръгнал да излиза, на пътя му се изпречил бял валчест камък, голям колкото юрта.

“Сигурно това е небесен знак” – решил Темуджин и пак обърнал коня си, та още три денонощия се крил в гората. Така той изкарал там девет дни, докато най-накрая си казал: “За да не умра тъй безславно от глад – ще изляза!” Заобиколил белия валчест камък, голям колкото юрта, отсякъл изпречилите му се дървета с ножа, с който обикновено си майсторил стрели, и излязъл от гората, като водел коня за юздата. Щом се появил, тайчудите веднага го сграбчили.

81. Така Таргутай Кирилтуг заловил Темуджин и го завел в своя стан. Той се разпоредил поданиците му да го взимат един след друг за нощуване. Затова Темуджин всяка нощ преспивал в различни аили*. На шестнадесето число от първия летен месец, в червения кръгъл ден*, тайчудите пирували на брега на Онон. Веселбата свършила чак след залез слънце. През цялото време Темуджин бил охраняван от един хилав момък. Като си тръгнали пируващите, Темуджин ударил с дървената пранга своя пазач по главата и избягал. Отначало се спотаил в Ононската гора, после решил, че там ще го намерят, и се скрил в речния залив, като се потопил във водата с лицето нагоре, така че прангата да плува над водата.

82. Като се свестил, пазачът извикал:

– Пленникът е избягал!

На този вик притичали тайчудите и хукнали да претърсват Ононската гора. Нощта тогава била светла като ден. Сулдуският Сорхан Шира, който минавал край онзи речен залив, забелязал Темуджин и тихичко промълвил*:

– Много си ловък!

*В очите ти има огън,
В лицето ти има светлина!*

Затова така те ненавиждат тайчудите. Стой тук. Няма да те издам.

И си отишъл.

Тайчудите не открили беглеца и взели да се договарят къде да го търсят по-нататък. Сорхан Шира казал:

– На връщане нека всеки от нас пак внимателно огледа повереното му място.

Другите се съгласили и тръгнали да търсят в обратна посока. Когато Сорхан Шира наближил речния залив, прошепнал на Темуджин:

– Твоите братя тайчуди си острят зъбите срещу теб. Дръж се!

83. Тайчудите отново не могли да намерят Темуджин и пак се събрали, за да обсъдят къде да го дирят. Сорхан Шира се обърнал към тях:

– Тайчудски нойони, ние изтървахме пленника посред бял ден, а как ли ще го открием през тъмната нощ? Нека всеки от нас за сетен път претърси повереното му място и да се разотидем по юртите, а утре отново ще се съберем, за да го дирим. Човек с пранга на шията надали ще може да избяга надалеч.

Другите се съгласили с него и всеки поел своя път.

Сорхан Шира пак отишъл към речния залив и тихичко продумал на Темуджин:

– Тайчудите оглеждат всичко наоколо за сетен път и после ще се разотидат – утре ще продължат търсенето. Като се упътят към юртите, отивай и ти при майка си и братята си. Ако те види някой – за мен нито дума!

И той се прибрал в своята юрта.

84. Щом преследвачите се оттеглили, Темуджин започнал да обмисля положението.

“Когато тези дни ношувах по тукашните аили и попаднах в семейството на Сорхан Шира, забелязах, че синовете му Чимбай и Чилагун явно ме съжаляваха. През нощта дори леко отпуснаха прангата, та можах да полегна. Ето, че и сега Сорхан Шира ме видя, но не ме издаде. Сигурен съм, че те ще ми помогнат” – и той тръгнал към юртата на Сорхан Шира.

85. Жилището на Сорхан Шира се отличавало тогава от другите, защото хората му приготвявали айраг и биели масло. Затова оттам се носел шумът на бъркалките. Тъкмо по него се ориентирал Темуджин.. Щом влязъл вътре в юртата, Сорхан Шира сърдито проронил:

– Нима не ти казах да вървиш при своите люде? Защо дойде тук?

Синовете му Чимбай и Чилагун се намесили:

– Когато ястребът подгонва чучулигата и я вкарва в гъсталаците, именно те я спасяват. Как можеш така да посрещаш човек, който се оказва у нас по неволя?

Така те укорили баща си, после свалили прангата на Темуджин, изгорили я в огъня, а момъка скрили в натоварената с овча вълна каруца, дето се намирала зад юртата. Казали на по-малката си сестра Хадаган да бди над него и да не казва никому нито дума за станалото.

86. На третия ден тайчудите решили, че Темуджин се укрива при някой от тях*, и затова започнали да претърсват всички аили. Когато стигнали до аила на Сорхан Шира, те първо огледали юртата, после каручките, та дори и долната част на техните седалки, и най-накрая се упътили към каруцата, натоварена с овча вълна, дето се намирала зад юртата. Прегледали вълната, която била най-отгоре, започнали да се ровят все по-навътре и вече били стигнали до краката на момъка, когато Сорхан Шира се обадил:

– В такава горещина надали някой може да издържи под тази вълна!

Тайчудите се съгласили с него и слезли от каруцата.

87. След като си отишли, Сорхан Шира казал на Темуджин:

– За малко да се развееш като прах. Сега незабавно върви при вашите!

Той дал на Темуджин ялова дореста кобила с бяла муцуна, сварил едно агне, бозало от две овце*, връчил му тулум с айраг, лък с две стрели, но не му дал ни огниво, ни седло*. Така го изпратил.

88. Темуджин тръгнал на път. Вървял що вървял и стигнал онова място, където преди семейството му се укривало от тайчудите. Оттам по следите, оставени върху тревата, продължил нагоре по течението на Онон. Озовал се чак до ручей Химурга, който се вливал в Онон от западната ѝ страна. Препуснал нагоре по нейния бряг и наближил хълма Хорчухуй на хребета Бедер. Там срещнал майка си и братята си.

89. След като се събрали отново, те тръгнали към езерото Хухе и станували в местността Хара Джируген, недалече от река Сенгур, дето тече в Хурелху по южния склон на Бурхан Халдун. Те заживели там, като се препитавали с тарбагани и лалугери*.

90. Веднъж в техния стан се явили крадци и пред очите на всички откраднали осемте жълтеникави коня, които пасели близо до юртата. Темуджин и неговите братя нищо не могли да направят, тъй като нямали други коне – Белгутей преди това бил яхнал късо опашатото кулесто конче и бил отишъл да лови тарбагани. Той се завърнал пеш чак след залез слънце, като водел кончето, натоварено с убити тарбагани.

– Неизвестни крадци откраднаха осемте жълтеникави коня – казали му братята и Белгутей извикал:

– Аз ще ги догоня!

– Ти не можеш, аз ще ги догоня! – обадил се Хасар.

– Вие и двамата няма да можете, дайте аз ще ги догоня! – се намесил Темуджин, яхнал късо опашатото кулесто конче и се устремил напред по дирите на крадците. Препускал три дни, докато една сутрин се натъкнал на един табун с много коне. Редом с табуна един момък доял кобила. Темуджин го попитал за жълтеникавите коне, а той отвърнал:

– Днес сутринта преди изгрев слънце оттук минаха някакви хора с осем точно такива коне. Ще те упътя!

Момъкът пуснал в своя табун късо опашатото кулесто конче на Темуджин и му дал сиво-бял кон с черна лента на гърба. Самият той яхнал бърз кулест кон. Дори не се отбил у дома си – оставил тулумите и ведрото за доене направо в степта. После рекъл на Темуджин:

– Приятелю, изглеждаш много обезпокоен и уморен. Грижете на мъжете винаги са еднакви. Затова ще ти стана приятел. Баща ми се казва Наху Баян. Аз съм негов единствен син. Наричат ме Богорчи.

И двамата препуснали по дирите на крадците. Вървели три денонощия. Една вечер, когато слънцето вече се скривало зад планините, те стигнали един стан и видели осемте коня на Темуджин да пасат до стана. Темуджин промълвил:

– Приятелю, почакай ме тук! Това са моите коне. Ще ги доведе веднага.

Ала Богорчи не се съгласил:

– Как мога да те изоставя, след като съм ти станал приятел?

Момците се хвърлили напред и в движение подкарали откраднатите коне.

91. Много мъже се впуснали да ги гонят. Скоро от групата преследвачи се отделил един мъж, яхнал бял кон. С урга* в едната си ръка той вече почти наближавал двамата приятели, когато Богорчи извикал:

– Братко, дай ми твоите лък и стрели. Аз ще стрелям!

Темуджин му отвърнал:

– Остава само да загинеш заради моите коне. Аз ще стрелям!

Той се обърнал и стрелял с лъка. Преследвачът с белия кон спрял и взел да маха с ургата на своите другари, които един по един прииждали към него. Ала през това време слънцето изведнъж се скрило и настъпила пълна тъмнина. Преследвачите се върнали в своя стан.

92. Темуджин и Богорчи не спирали цяла нощ, а след това пътували още три дни и три нощи, като водели осемте коня на Темуджин, и най-накрая наближили юртата на Богорчи. Тогава Темуджин казал:

– Ако не беше ти, как щях да си върна конете? Хайде да ги поделим? Колко коня искаш?

– Аз, мили ми приятеля, видях колко беше загрижен, като гонеше крадците, от чисто сърце реших да ти помогна и тръгнах с теб. Не искам никаква награда! Не забравяй, че съм единствен син на Наху Баян* – имам достатъчно имот от баща си – отговорил Богорчи и нищо не приел.

93. После двамата отишли в юртата на Наху Баян. Горкият баща вече решил, че синът му загинал, затова, когато го видял здрав и читав, се просълзил. Така ту плачейки от радост, ту ругаейки за своеволието, Наху Баян посрещнал двамата приятели с думите:

– Синко мой, казвай какво се е случило?

Богорчи отговорил:

– Татко, случайно срещнах този момък. Нуждаеше се от нечия помощ и затова тръгнах с него. Свършихме добра работа и ето че се завърнахме тук като приятели.

След тези думи Богорчи донесъл ведрото и тулумите, дето оставил по-рано в степта. Бащата и синът приготвили за скъпия гост храна за из път: заклали едно агне, бозало от две овце, дали му тулум, пълен с айраг. Най-накрая Наху Баян рекъл:

– Момчета, и занапред бъдете верни приятели, помагайте си в беда!

Темуджин тръгнал на път, вървял три дни и три нощи и най-сетне стигнал тяхната юрта, опъната на брега на Сенгур. Майката Оелун Уджин, Хасар и другите братя и сестра му вече го оплаквали, защото го смятали за мъртъв. Като видели цял и невредим, много се зарадвали.

94. За последен път Темуджин видял Борте Уджин, когато бил едва на девет години. След завръщането му в родния аил те нито веднъж не се срещнали, затова Темуджин и Белгутей тръгнали надолу край реката Керулун да търсят Борте Уджин. Хонгирадският Дей Сечен по онова време станувал между местностите Цегцер и Чихургу. Щом видял зет си, той много се възраждал:

– Зная, че братята тайчуди много те мразят и преследват, затова душата ми е неспокойна. Почти бях загубил надежда да те видя отново. Но ето че ти дойде!

И той дал Борте Уджин на Темуджин. Когато младите си тръгвали, Дей Сечен ги изпратил до мястото Ураг Цул, което било недалече от Керулун*, а после обърнал коня си. Съпругата на Дей Сечен – Цотан, също решила да проводи дъщеря си Борте Уджин. Тя стигнала чак до река Сенгур в местността Хурелху, където по онова време все още станувало семейството на Темуджин.

95. Когато дошло време Цотан да се връща, Темуджин изпратил Белгутей да повика на помощ Богорчи. Като разбрал молбата на своя приятел, Богорчи веднага се отзовал на нея, яхнал гърбав дорест кон, хвърлил върху седлото само сивото си наметало и тръгнал заедно с Белгутей даже без да се обади на баща си. Ето какви приятели били Богорчи и Темуджин.

96. Когато айлът на Темуджин се местел от река Сенгур в местността Бурги, близо до горното течение на Керулун, Цотан поднесла на сватята си скъп дар –

шитгул – шуба от черни самури. После, когато Темуджин и Белгутей отивали при стария приятел анда* на баща си – Ван хан, взели за подарък същата самурена шуба, тъй като нямали други ценни неща в дома си.

“Щом той е бил анда на баща ни, значи за нас е като роден баща” – си рекли момците. Ван хан по онова време станувал в Черна гора на брега на река Тул. Като пристигнали в аила му, Темуджин и братята му се обърнали към него:

– Вие сте стар анда на нашия баща, значи за нас сте като роден баща. Аз скоро се ожених и затова искам да ви почета с шуба от черни самури.

Темуджин му връчил скъпия дар. Ван хан се възрадва много, приел шубата и казал:

– За черната самурена шуба ще ти се отплатя,

Разпръсналия се твой народ

Ще събера!

За самурената шуба ще ти се отплатя,

Забягалия се твой народ

Ще обединя!

Нека бълбреците бъдат надолу!

Нека лопатките бъдат нагоре!*

97. На връщане, когато Темуджин и неговите хора вече стигнали местността Бурги, откъм планината Бурхан Халдун при тях пристигнал урианхайският старец Джарчигудай заедно със сина си Джелме. Старецът носел ковашко духало. Той казал на Темуджин:

– Когато ти, Темуджин, се появи на бял свят на хълма Делигун, близо до река Онон, аз ти подарих люлка от самурена кожа и исках да оставя при вас и сина си, обаче ми рекоха, че още е малък. Затова го върнах въщи. Ала днес го водя пак. Нека синът ми Джелме остане при теб, нека

Готви седлата и

Отваря вратата!

98. Една ранна сутрин, когато Темуджиновите все още станували в Бурги, близо до горното течение на река Керулун, старицата Хувагчин, дете прислужвала в юртата на майката Оелун Уджин, се събудила и извикала тревожно на своята господарка:

– Майко, майко, ставай бързо! Чувам страшен шум и силен конски тропот! Чак земята се тресе. Сигурно идват ужасните тайчуди. Ставай веднага!

99. Майката Оелун й рекла:

– Незабавно събуди момчетата!

Всички в стана на Темуджин станали и взели да стягат конете. Темуджин, майката Оелун, Хасар, Хачиун, Темуге Отчигин, Белгутей, Богорчи, Джелме – всеки яхнал по един кон. Оелун качила върху своя жребец Темулун. Натоварили едно животно с по-ценни неща, ала за Борте Уджин кон не останал.

100. Темуджин и братята му подкарали конете си и се насочили към планината Бурхан Халдун. Старата Хувагчин решила да укрие Борте Уджин в една покрита каручка*, впрегнала една пъстра крава и я повела нагоре по течението на Тунхелег*. Денят все още не бил настъпил и наоколо царял полумрак. Изведнъж отпред се появили ратни хора, които препускали в лек тръс. Те забелязали старицата и я запитали заплашително:

– Коя си ти?

Хувагчин плахо отговорила:

– Аз съм от Темуджиновите слуги. Стригах овцете в голямата юрта, а сега* се връщам вкъщи.

– А Темуджин там ли е? – заинтересували се войниците. – Къде се намира неговата юрта?

– Тя е наблизко. Не знам дали сега е там. Аз излязох през задния двор – промълвила старицата.

101. Конниците продължили пътя си, а Хувагчин шибнала пъстрата крава, искала да я подкара, ала за нещастие се счупила оста на каручката. Като видяла, че каручката за нищо не става, старата слугиня решила пеш да избяга от войниците в гората. В същия момент отзад отново пристигнали непознатите, като водели със себе майката на Белгутей. Тя седяла с един от тях на коня му и краката ѝ висели без стремена. Войниците с подозрение попитали Хувагчин:

– Какво има в твоята каруца?

– Вълна.

– Братлета, слезте от конете и претърсете каручката – се разпоредил старшият.

Щом отворили вратичката на каручката, видели вътре една млада жена и веднага я измъкнали навън. Качили Борте Уджин и Хувагчин върху конете и тръгнали да дирят Темуджин, като вървели по следите му, оставени върху тревата. Така изкачили планината Бурхан Халдун.

102. Като преследвали Темуджин, те три пъти обиколили планината Бурхан Халдун, ала така и не го открили. Търсели навсякъде: на юг и на север, сред опасните тресавища и горските гъсталаци. Минавали оттам, откъдето с труд би се промъкнала наяла се до насита змия, но пък не успели да открият Темуджин. Оказало се, че дошлите войници били не тайчуди, а меркити от три меркитски рода. Начело им били Тогтога от меркитския род удуйд, Дайр Усун от рода увас и Хагатай Дармала от рода хагад. Те се обединили и дошли в стана на Темуджин, за да отмъстят на неговия род, загдето навремето баща му отмъкнал Оелун – жената на Чиледу.

– Искаме да си разчистим сметките, загдето преди време бащата на Темуджин с братята си откраднал съпругата на Чиледу. Сега пък ние ще отмъкнем техните жени и така ще отмъстим за бащите си! – рекли меркитите и обърнали конете си.

103*. Като видял, че враговете си отиват, Темуджин рекъл:

– Дали тези меркити се връщат вкъщи, или само ни причакват в планината? Следвайте ги три денонощия и разберете това!

Той изпратил Белгутей, Богорчи и Джелме подир меркитите, а сам слязъл от планината Бурхан Халдун. Като се удрял в гърдите, с признателност казвал:

– Благодарение на слуха добър

На бдителната ни Хувагчин, що

Чува всичко като пор;

Благодарение на зрението остро

На правдивата ни Хувагчин, що

Вижда надалеч кат хермелин,

Опасност страшна и нелепа

Благополучно ни отмина.

Сред гората гъста

Аз се криех и се пазех.

*По незабележими пътечки
Стъпка по стъпка вървах.
По еленовите дири
Бавно се промушвах.
В колибка от върбови клонки
Внимателно се спотайвах.
В планината Бурхан Халдун
Тъй живота си спасих.
Когато войници чужди
Коварно ни нападнаха,
Сякаш птица чучулига,
Що от ястреб алчен се спасява,
Тръгнах и аз по следите,
Оставени от горските зверове.
Като търсех пролуки
Измежду скалите и теснини,
На планината Халдун
Тутакси избягах.
Колибка от дървесна кора направих
И пламенния си живот
Успях да спася.
О, Бурхан планина,
Що с гъсти гори обрасла,
Моя живот, колкото песъчинка голям,
Ти грижливо спаси.
Моя живот, колкото синчец голям,
Ти ми изцяло подари.
От врагове зловни
Ти ме защити и пощади.
На върха, дете за нас –
Сираците горки –
Защитник стана,
На теб, Бурхан Халдун,
Всяка сутрин ще се моля!
Всеки ден ще се покланям!
Нека децата на моите деца
Винаги с любов те почитат
И молбите към теб
Всеотдайно отпращат*!*

С тези думи той окачил пояса си на шията като броеница, взел с едната си ръка шапката за връзките, с другата – докоснал гърдите си и като се обърнал към слънцето, се поклонил девет пъти на планината Бурхан Халдун. След като изрекъл клетвата, Темуджин поръсил земята с капки мляко.

Трета глава

Разгромът на мерките. Наименуването на Темуджин с титлата Чингис хаган

104. След това събитие Темуджин, Хасар и Белгутей се отправили при Ван хан Тогорил, който по онова време чергарувал в Черна гора до река Тул. Като се видял с него, Темуджин рекъл:

– Изневиделица ни нападнаха три меркитски рода и плениха нашите съпруги и деца. Хане баща, спаси ги!

Ван хан Тогорил издумал:

– Лани, когато ми поднесе черната самурена шуба в знак на почит към роден баща, нима не ти казах:

“За черната самурена шуба ще ти се отплатя:

разпръсналия се твой народ

ще събера!

За самурената шуба ще ти се отплатя:

Разбягалия се твой народ

Ще обединя!

Неща бърбеците бъдат надолу!

Нека лопатките бъдат нагоре!

Обещанието си сега ще изпълня,

За самурената шуба ще ти се отплатя!

Всички меркити люти

Напълно ще унищожя!

Твоята ненагледна Борте Уджин

Веднага ще ти доведе!

За черната самурена шуба ще ти се отплатя!

Меркитските хора

Всецяло ще разгрома!

Твоята Борте Уджин хатун

Тутакси ще ти докарам!

Съобщи за това на по-малкия ни брат Джамуха*. Той сега станува в долина Хорхонаг Джубур. Аз със своите две хиляди войници ще образувам дясното крило. Нека по-малкият ни брат Джамуха също събере две хиляди войници и образува лявото крило! И нека той посочи мястото и времето на нашата среща!”

105. Темуджин, Хасар и Белгутей напуснали стана на Тогорил хан, а когато се прибрали у дома си, Темуджин изпратил Хасар и Белгутей при Джамуха с такова послание:

– *Омразните меркити дойдоха,*

В сърцето ми право удариха,

Пазвата ми докрай изпразниха.

Затуй вий – от рода на един, –*

Гдето сме за помощ и братство,

В отмъщението ще участвате ли?

Черният ми дроб, сърцето ми горещо

От обида и болка се разкъсаха.

*Затуй вий – кръвните ни роднини –
За нанесената обида отмъстете!*

Темуджин заповядал също така да предадат на Джамуха словата на кереитския Тогорил хан:

“Спомням си как навремето дружно живеехме с хана баща Йисугей. Затова сега тръгвам срещу меркитите – ще събера две хиляди войници, които ще станат дясното крило. И ти, по-малък братко Джамуха, събери две хиляди войници и образувай лявото крило! Наш по-малък братко Джамуха, ти сам определи мястото и времето на срещата!”

Джамуха чул посланието и рекъл:
– Днес разбрах – моят анда Темуджин
Пострадал е много жестоко,
В беда е изпаднал голяма.
И сърцето ми се разтуптя,
И го съжалих, горкия.
И черният ми дроб се разкъса,
И се натъжих аз искрено.
Сурова мъст очаква
Тези меркитски аймаци*!
Разбити ще бъдат и разорени!
Съпругата вярна Борте
Освободена ще бъде накрая!
Всички хагански меркити
Заедно ний ще разбием!
Хатун Борте ненагледна
Отново вкъщи ще доведем!
Сега, когато навред се чуват
На камишиците удари силни
И се разнася биенето
На бойните ни барабани,
Сгрешилият страхливец Тогтога
Сигурно уплашено се крие
В Бурската дива степ.
Сега, когато време за битка дойде
И навсякъде се отварят
Двойните войнишки колчани,
Страхливецът и престъпникът
Дайр Усун – меркитът,
Сигурно е избягал
На острова Талхун,
Където се сливат Селенге и Орхон.
Сега, когато ветрогон-тревата* се търкаля
И разнася вестта, че врагът суров се е появил,
Жалкият страхливец
Хагатай Дармала
Се е насочил към Черна гора,
В Хараджийската степ,
Сигурно после е избягал.
Казват, че красивата река Хилго
Има много тръстика висока.

Казват, от киселата трева сахал
Салове стават добри.
Затуй най-кратък път да изберем –
Тревни салове да направим
И широката река Хилго
Благополучно ще преплуваме!
Димниците и вратите
На хитрите и подли меркити
И на коварния Тогтога ще счупим!
На парчета и късчета ще ги направим!
Имота им лесно ще завладеем,
Жените им бременни ще пленим,
Децата им със себе си ще отведем.
Така жестоко ще им отмъстим!
Свещените им места
Ще потъпчем без жалост,
Целия им многоброен народ
Ще унищожим до последния човек!*

106. И казал още Джамуха на своя анда Темуджин и хан Тогорил:

– Сега аз

*Голямото си знаме осветих,
По направен от кожата на черен бик
Барабан със силен тътнеж ударих,
Копието си стоманено твърдо хванах,
Своята ризница халхаска* сложих,
Стрелите си остри в лъка пъхнах,
Черния си кон раванлия яхнах.
И съм готов да поведе моите войници
И да разбия хагадските мерките.
Красивото си знаме осветих,
По барабана от кравешка кожа ударих,
Своята ризница с ремъци сложих,
Своя меч – от остър по-остър – хванах,
Стрелите си безпощадни в лъка пъхнах,
Прекрасния си кон яхнах.
И съм готов хиляди войници да поведе
И немошните меркитски люде
До смърт неизбежна да сразя!*

Нека по-големият ми брат Тогорил хан тръгне на поход и пресрещне моя анда Темуджин по южните склонове на планината Бурхан. После двамата да дойдат в местността Ботохан Борджи в горното течение на река Онон. Аз ще събера хиляди войници оттук, пътьом ще свикам още хиляда войници сред поданиците на моя анда Темуджин, дето сега чергаруват по бреговете на Онон. Чакайте ме в Ботохан Борджи! – такова послание изпратил Джамуха.

107. Хасар и Белгутей предали на Темуджин отговора на Джамуха, а после известили и хан Тогорил, който веднага събрал две хиляди войници и тръгнал през южните склонове на планината Бурхан Халдун към местността Бурги, недалеч от Керулун. Като разбрал това, Темуджин напуснал Бурги, тръгнал по южните склонове на Бурхан Халдун нагоре покрай Тунхелег и спрял до ручей Тана.

Тогорил хан с хиляда войници и по-малкият му брат Джаха Химурга с хиляда войници се намирали в местността Аил Харгана до ручея Химурга, където към тях се присъединил и Темуджин със своите конници.

108. Темуджин, Тогорил хан и Джаха Хамбу обединили силите си и заедно стигнали до местността Ботохан Борджи в горното течение на Онон, където ги чакал вече три дни Джамуха. Като видял, че пристигат, той строил своите две хиляди войници в бойни редици. Темуджин, Тогорил хан и Джаха Хамбу също строили войниците си. Чак когато наближили и се разпознали, Джамуха рекъл:

– *Нали си казахме:*

И буря да излезе,

За срещата да не закъсняваме!

И порой да удари,

За уговорката да си спомняме!

Не се заклехме, като приехме посоченото време и място? Не бяхме ли се договорили, че този, който престъпи клетвата, ще напусне нашите редици?

Тогорил хан отвърнал:

– По-малък братко Джамуха, имаш право да ни упрекваш за това, че закъсняхме с три дни.

109. Те напуснали Ботохан Борджи и стигнали брега на Хилго. Там направили салове, преминали реката и тръгнали към Бурската степ, където като лавина врхлетели върху стана на Тогтога Бехи и неговите хора, разрушили техните светини, пленили жените и децата им. Свещената охрана напълно унищожили, челядта му насила отвели. Искали да заловят Тогтога Бехи, докато спи, ала не успели, тъй като рибарите и ловците на самури и други животни, дето чергарували до река Хилго, същата нощ препускали безспир и го предупредили за настъплението на Темуджин, Тогорил хан и Джамуха. Щом научил тази вест, Тогтога се съюзил с Дайр Усун от меркитския род увас и двамата с най-близките си хора се насочили надолу край Селенге, а после избягали в земята Барагуджин.

110. Същата нощ, объркани от нападателите, меркити побягнали надолу покрай Селенге. Нашите войници се хвърлили да ги преследват и пленяват. Темуджин вървял сред бягащите, търсел Борте, като непрекъснато повтарял нейното име. Така се случило, че жена му била в тълпата. По едно време тя дочула гласа на мъжа си, слязла от някаква талига и заедно със старицата Хувагчин дотичала при него. Хванала юларите на коня и го задържала. На лунната светлина Темуджин познал Борте Уджин и я прегърнал. Същата нощ той изпратил при Тогорил хан и своя анда Джамуха вестоносец да им съобщи:

– Тъй като намерих тази, която търсех, за тая нощ спирам настъплението и опъвам юртите на това място.

Бегълците меркити останали там, където ги сварила нощта. Така Борте Уджин била освободена от меркитския плен и отново се срещнала с Темуджин.

111. Както знаем, Тогтога Бехи от меркитския род удуйд, Дайр Усун от меркитския род увас и Дармала от меркитския род хагад заедно с триста войници искали да отмъстят на Темуджинови за това, че някога баща му Йисугей Багатур отмъкнал Оелун от Йехе Чиледу, който бил по-малък брат на Тогтога Бехи. Тъкмо тогава меркитите неочаквано нахлули в стана на Темуджинови и след като не открили самия Темуджин, три пъти обиколили планината Бурхан Халдун, но пак не го намерили. Затова хванали Борте Уджин и я предали на по-малкия брат на Чиледу – Чилегер Бухе, като му рекли, че може да прави с нея каквото си пожелае. Тъй Борте Уджин се оказала в юртата на Чилегер Бухе. Докато бягал от преследвачите, Чилегер Бухе се разкайвал за стореното:

– Аз, жалък и глупав Чилегер, съм
Заприличал на онази черна алчна врана,
Дето ѝ се полага да яде само мърша,
А тя, недостойната, взела, че се опитала
Жива гъска да нападне.

Като възжелах непостижимото,
Като посегнах на хатун Уджин,
На всички меркитски люде аз
Навлякох опасност голяма.

Като останах без халхаска подкрепа
И през черната нощ побягнах,
Като се криех из урви, теснини,
Живота си скъп да спася,
Простата си глава едва не загубих.
Аз, нещастникът Чилегер, съм
Заприличал на онази граблива птица,
Дето иначе се храни само с мишки,
А тя, лакомата, си наострила човката
Бял лебед да изяде.

Защо ли свещената хатун Уджин
Откраднах и в своя дом отведох?
С туй на моите сънародници меркити
Вреда безмерна сторих.
Аз, глупавият и лош Чилегер,
Своята празна глава вече
Няма къде да прислоня,
Своя жалък живот вече
Няма къде да спася.

В черните урви ли да се скрия?
Между скалите ли да се забия?
Накъде ли да избягам?

Така се тюхкал той и бягал от конниците.

112. Нашите заловили Хагатай Дармала, сложили на шията му пранга и го докарали в планината Халдун.

Белгутей разбрал в кой аил се намира майка му и заминал за там. Още с пристигането си влязъл в посочената юрта през дясната врата, ала в това време майка му излязла през лявата врата. Тя била облечена в дрипав овчи дел.

– Моите любими синове
Хански титли получават,
Аз пък слугувам
Тук на някакъв простак.
Как ли ще погледна
В очите моите синове?

– рекла тя на хората, които се събрали до юртата, и избягала от срам в близката гъста гора. Хората на Белгутей я търсили, ала не могли да я открият. Тогава нойон Белгутей заповядал на меркитите да доведат майка му, като ги заплашил със смърт. Онези триста меркити, които нападнали Темуджиновия род в планината Бурхан Халдун,

чак до децата на техните деца избил.

Като пепел ги навред разпръснал.

Останалите жени и моми в

Свои слугини превърнал.

Най-хубавите девойки

За свои наложници взел.

113. Сетне Темуджин благодарил на Тогорил хан и Джамуха:

– Хане баща Тогорил,

Уважаеми анда Джамуха,

Вий силите си обединихте

И с благоволението на Могъщото небе,

Със закрилата на Майката земя

Черния дроб и сърцето зло

На жадувалите отмъщение меркити разбихте.

Техните стари родове унищожихте,

Юртите им докрай изпразнихте,

С плячка пребогата се сдобихте!

Така с общи усилия те разбили меркитите и се завърнали в своите станове.

114. Като бягали, меркитите от рода удуйд оставили в стана си едно момче на пет години. Нашите конници го намерили. То се казвало Хучу.

В очите му имало огън,

В лицето му имало светлина.

Момчето било със самурена шапка майлгай*, гутули* от еленова кожа. Делът му бил ушит от вътрешни парчета на самурени кожи. Това момче поверили на майката Оелун.

115. Темуджин, Тогорил хан и Джамуха се съюзили и

островърхите юрти

на безброй меркити разорили,

красивите им жени пленили,

от гористите Орхон и Селенге

конете си накрая обърнали.

След като тръгнали от острова Талхун, Темуджин и Джамуха се упътили към долината Хорхонаг. Тогорил хан вървял през Ухуртската гора по склоновете на Бурхан Халдун, сетне преминал през Хацурату Субчид и Улияту Субчид. Пътюм той и хората му се препитавали с дивеч и благополучно се завърнали в Черна гора на брега на Тул.

116. Темуджин и Джамуха слезли в долината на Хорхонаг. Там започнали да си припомнят старото си другарство и си дали думата да станат още по-близки приятели. За пръв път те станали анди побратими, когато Темуджин бил на единадесет години. Тогава Джамуха му подарил ашик от кост на антилопа, а Темуджин – метален ашик. Двамата играели на ашици на покритата с лед река Онон и така станали анди. След това, когато напролет стреляли с лък, Джамуха дал на Темуджин особена стрела, направена от два рога на едногодишно биче. По тази стрела имало дупчици и затова, когато тя летяла, се чувало свиркане. Темуджин пък дал на Джамуха друга стрела, изрязана от смърч. Така те още веднъж станали анди.

117. От възрастните хора и старци те научили:

*познаваш ли някой човек,
който ти е станал анда приятел,
до края на живота си
му бъди защитник!*

Във всичко без изключение

Му бъди помощник!

Такъв бил законът на братството.

– Отсега ще бъдем най-верни приятели – рекъл Темуджин на своя анда Джамуха и му вързал златния пояс, който бил отнел у меркита Тогтога. После подарил на Джамуха жълтеникавия кон с черна опашка, който също принадлежал на Тогтога. На свой ред Джамуха препасал Темуджин със златен пояс, взет от Дайр Усун от меркитския род увас, и му подарил белия кон, който по-рано яздел същият този Дайр Усун. Така те още веднъж станали анди побратими.

В долината Хорхонаг Джубур

На южния склон на Хулдгар Хун

Под вековното клонесто дърво

Богата гощавка направили,

Добре поиграли и попели,

Своите помисли и сърца съединили,

Верни анди приятели станали,

Нощем под една завивка спели.

118. Темуджин и Джамуха живели в мир и съгласие. Така минала една година, докато един ден те решили да се преместят заедно с хората си на други пасища. На шестнадесетия ден от първия летен месец, в деня на пълнолунието, поели на път. Темуджин и Джамуха вървели пред керваните. По едно време Джамуха рекъл:

– Анда Темуджин,

Нека стануваме близо до планините!

За нашите коняри ще има готови юрти.

Нека стануваме близо до реките!

За нашите овчари ще има готова храна.*

Темуджин не проумял смисъла на думите му и не отговорил. По едно време изостанал от приятеля си, изчакал кервана да го настигне и промълвил на майка си Оелун:

– Анда Джамуха ми рече:

“Нека стануваме близо до планините!

За нашите коняри ще има готови юрти.

Нека стануваме близо до реките!

За нашите овчари ще има готова храна!”

Не можах да проумея неговите думи и затова нищо не му отговорих. Реших тебе да питам.

Оелун не била още продумала, когато се намесила Борте Уджин:

– Вярно разправят за твоя анда Джамуха, че всичко му омръзва бързо. Ето че сега и ние сме му омръзнали. Това, дете Джамуха ти е казал, се отнася за нас. Ние пък няма да стануваме тук! Ще продължим нататък и ще се отделим от Джамуха. Хайде да вървим безспир цяла нощ!

119. Другите одобрили думите на Борте Уджин, не спрели за почивка, а вървели цяла нощ. Пътюм се натъкнали на тайчуди. Като ги видели, те се изплашили и веднага се отправили към Джамуха и хората му. На мястото, където бил разположен техният стан, нашите намерили едно момче на име Хухучу и го дали на майка Оелун да се грижи за него.

120. Темуджиновите вървели цяла нощ, а на сутринта видели, че към тях са се присъединили трима братя със семействата си – Хачигун Тохурагун, Хархай Тохурагун и Харалдай Тохурагун от рода джалаир. От рода дархад при тях дошли Хадаган и Далдурхан с още трима свои братя, синът на Менгету Хиян на име Унгур със своите чангшици и баядци. От рода барулас – братята Хубилай и Худус. От рода мангуд – братята Джетай и Доголху Черби*. По-малкият братовчед на Богорчи – Угелен Черби, се отделил от рода си арулад и последвал по-големия си брат. По-малките братя на Джелме Чаурхай и Субегетей Чагатур напуснали урианхайския си род и отишли при него. От рода бесуд пристигнали братята Дегей и Хучугур. От рода сулдус – братята Чилегутей Тахи и Тайчигудай. Джалаирските Сечен Домог и Архай Хасар Бала се явили заедно със синовете си. От рода хонхотан към Темуджин се присъединил Суйхету Черби. От рода сухеген – синът на Джегей Хондгар на име Сухегей Джагун. Дошъл и Цаган Ува от негудейския род, от дурбедския род – Мучи Бутугун, от ихиреския род – Буту, тъй като бил тукашен зет. От ноайанския род – Джунсо, от оронарския род – Джиргуган. После от рода барулас пристигнали Сохо Сечен и Хараचार заедно със синовете си. Дошли също така баринският старец Хорчи Усун и Хугецус, като водели със себе си мененбаринците.

121. Като дошъл при Темуджиновите, Хорчи рекъл:

– Нашият род води началото си от жената на светия Бодончар. Ние с Джамуха сме хората, за които казват:

И коремът им е един,

И връзката между тях е здрава,

Затова не би трябвало да го напускам. Но Небето ми даде знак: видях как отнейде дойде една светлорижа крава и взе да обикаля Джамуха. После с острите си рога го промуши, а юртите му, дете бяха сложени върху колите, разхвърли и разпиля. Счупи единия си рог, пристъпи към Джамуха и измуча:

– Върни ми рога!

Ровеше с копитата си земята и мучеше силно. Видях е един шут светлориж бик да тегли каруцата с главната юрта. Този бик върви по широкия път подир Темуджин и реве:

*– Небето и Земята решили
да направят Темуджин баща на народа.
Нека управлява всички!*

Такова знамение видях.

Темуджин, като станеш всемогъщ владетел на нашия народ, с какво ще ми се отблагодариш за това предсказание? – запитал го накрая Хорчи.

Темуджин му отговорил:

– Ако наистина стана баща на целия ни народ, ще те направя нойон и ще ти дам да управляваш десет хиляди души.

Тогава Хорчи казал:

– Нима това е достатъчна награда за този, който ти предсказва такива велики държавни подвизи? Направи ме нойон, но освен това дари ми правото да избира сред девоиците от цялата ни необятна земя най-гиздавите, а от тях да си взема тридесет съпруги. И последно – винаги слушай моите съвети!

122. Освен това в стана на Темуджин дошли Хунан и неговите хора и образували генигска задруга*, Даридай Отчигин пък направил своя задруга. Мулхалху от джадаранския род, Унджин Сахаид и те със своите хора образували собствени задруги. Когато Темуджин се отделил от Джамуха и пристигнал в местността Аил Харгана, недалеч от ручей Химурга, от бившия му анда се отделили и синовете на джурхинския Сорхату Джурхи – Саца Бехи и Тайчу, които също се събрали в своя задруга, както и синът на Негун тайджи Хучар Бехи и той образувал задруга, както и синът на Хутула хаган Алтан Отчигин. От местността Аил Харгана Темуджин и новодошлите се преместили към езерото Хухе в местността Хара Джируген до река Сенгур близо до Хурелху.

123. Алтан, Хучар, Саца Бехи се договорили и предложили на Темуджин:

– Ще те направим хан, Темуджине, ала след като ни станеш хан, ний

В многобройни битки

Все отпред ще вървим,

Най-гиздави и кръшни

Девоици ще пленяваме.

С разкошни кат палати

Юрти ще се сдобиваме.

На нашия Темуджин титлата

“хан на всички” ще дадем.*

Чуждоземни народи

Смело ще покоряваме.

Най-красиви и прелестни

Жени хатуни ще пленяваме.

Чудно хубави равнини

Жребци ще залавяме.
И всичко на теб ще даряваме.
Ловим ли ний
Диви зверове,
Внимателно ще ги дебнем
И лова на теб ще даваме.
Следим ли ний
Горски животни,
Ловко ще ги хващаме
И пляката на теб ще връчваме.
Преследваме ли
Степни животни,
Месото им ще събираме
И на теб изцяло ще предаваме.
Гоним ли ний
Живина из урви и теснини,
От убитото най-напред
За теб ще заделяме.
Дойде ли времето
За битка сурова,
Хагане Темуджин,
И твоите заповеди строги
Ний случайно нарушим,
Тогава с жените ни хатуни
Ти ни раздели!
Целия ни имот
Пълновластно владей!
Нашите глупави глави
Ти навред разхвърли!
Настъпи ли мирно време,
Господарю Темуджин,
И твоите приятелски заповеди,
Ний случайно не изпълним,
Тогава слугите ни всички вземи!
Жените и децата ни присвои!

Нас самите

В безлюдни, далечни земи

Ти без жалост хвърли!

И те се заклели във вяроност на Темуджин. И нарекли Темуджин с името Чингис* и му дали титлата хаган. Оттогава той станал техен владетел.

124. Като станал хаган, Чингис дарувал правото да слагат колчани* на по-малкия братовчед на Богорчи – Угелен Черби, а също на Хачигун Тохурагун, Джегей и Доголху.

Унгур, Суйхету Черби и Хадаган Далдурхан му рекли:

– Ний на утринната трапеза

Никога няма да закъсняваме!

С обедното питие

Никога няма да се бавим!

За това ще отговаряме!

Чингис хаган ги направил старши чашници.

Дегей рекъл:

– Пъстри хубави овце така ще паса,

Че всичко отзад с тях ще запълня.

Многобройните стада овце така ще гледам,

Че кошарите ще се препълнят.

От рождението си се задоволявам

Само с вътрешности и дреболии,

Ала вий от прясно по-прясно месо ще ядете.

И сутрин няма да забравя,

И вечер няма да пропусна –

Тлъстичка овца да заколя,

Вкусна чорбица да направя!

Затова му поверил стадата овце.

Неговият по-малък брат Хучугур казал:

– Халките по бравите

На всичките ни талиги

Ще направя яки и здрави.

Каруците с оси

По големите пътища

Ще минават безспир.

За талигите и юртите

Искам да отговарям!

Чингис хаган го изслушал и го назначил за старши по каруците и талигите. На Додай Черби заповядал да се грижи за хагановата съпруга, децата и слугите. За старши пазачи назначил Хубилай, Чилегутей и Хархай Тохурагун, а над тях сложил Хасар. Като му поверявал този пост, хаганът рекъл:

– На силните врагове

Шиите сечете!

На горделивите големци

Ключиците трошете!

На Белгутей и Харалдай Тохурагун той казал:

– Грижете се за жребците. Бъдете моя коняри!

На тайчудските Хуту, Моричи, Мулхалху заповядал:

– Пасете моите табуни!

На Архай Хасар, Тахай, Сухегей и Чаурхан се разпоредил:

– Бъдете мои разузнавачи в далечни и близки земи!

Субегетей Багатур казал на Чингис хаган:

– Като мишка полска

Ще събирам аз имота ти вкъщи.

Като врана черна

Ще донасям всичко у дома ти.

Като топлото кече наметало

Ще стана аз за теб вместо дреха.

Ще се превърна в топла калъфка,

Дето твоята юрта покрива.

125. След като станал хаган, Чингис рекъл на Богорчи и Джелме:

– Когато нямах други приятели

Освен собствената си сянка,

Вие станахте моите сенки.

Когато нямах друг камиш

Освен опашките на добитъка ни,

Вие станахте такива камишици.

Вий душата ми събудихте.

Вий сърцето ми успокоихте,

Драги мои приятели

Понеже най-напред вие дойдохте при мен, вас ще сложа над всички. И продумал още Чингис хаган:

– С благоволението на Небето, с милостта на Земята вие се разделихте с Джамуха и като изразихте приятелските си чувства към мен, дойдохте тук. Самата съдба се е разпоредила така, мили мои приятели. От благодарност за верността всеки от вас сложих на полагаемото му се място.

126. После изпратили Тахай и Сухегей при кереитския Тогорил хан с вестта, че Чингис хаган станал велик владетел. Като разбрал това, Тогорил хан продумал:

– Това, че момчето ми Темуджин станал хаган, е справедливо. Как може монголите да нямат свой хаган?

Това решение не нарушавайте!

Мирния си възел не развързвайте!

Главната си яка не загубвайте!

Живейте в мир и разбирателство! –

Пожелал им накрая той.

Четвърта глава

Борбата с Джамуха и тайчудите

127. Със същата вест Темуджин изпратил Архай Хасар и Чаурхан при Джамуха. Като ги изслушал, Джамуха рекъл:

– Кажете от мое име на Алтан и Хучар следното: “Алтан и Хучар, защо ни разделихте с моя анда Темуджин? Защо ни ударихте в сърцето? Защо ни счупихте ребрата? Защо не сте го направили хан, докато бяхме заедно с Темуджин? Защо го сторихте едва сега? Тогава бъдете верни на дадената дума, Алтан и Хучар! Успокоявайте усърдно моя анда и му бъдете достойни другари!”

128. Веднъж по-малкият брат на Джамуха Тайчар, който станувал на южния склон на планината Джалама в местността Улугей Булаг, тръгнал да краде табуна на нашия Джочи Дармала, който чергарувал в Сагарската степ.

Като видял, че му откраднали табуна, Джочи Дармала сам се впуснал подир грабителя, тъй като никой от приятелите му не се осмелил да го придружи. През нощта той видял табуна и като полегнал ниско до гривата на коня си, настигнал Тайчар и пуснал по него стрела, с която смъртно го ранил в гърба. Събрал своите коне и благополучно се завърнал в стана си.

129. По това време Чингис хаган станувал в местността Хурелху. Мулхе Тотаг и Боролдай от рода ихирес се явили при него и предали словата на Джамуха, който бил казал: “Брат ми Тайчар е убит. Ще отмъстим за това убийство!” Той бил събрал тринадесет племена на джадаранския род и оглавил войска от тридесет хиляди души. Неговите конници преминали планините Алагуд и Тургагуд и вече наближавали стана на Чингис хаган.

Като разбрал това, Чингис хаган също събрал тридесет хиляди бойци от тринадесет племена и тръгнал срещу Джамуха. Войските се срещнали в местността Далан Балджуд. Конниците на Джамуха съумели да отблъснат противника. Чингис хаган с хората си се скрил в теснината Дзерен, близо до река Онон. Джамуха рекъл самодоволно:

Завинаги ги затворихме в Дзеренската теснина!

Когато се завърнали в родния си стан, Джамуха заповядал да бъдат сварени живи в казани седемдесет момъка от рода чинос, а сетне сам отсякъл главата на негудейския Цаган Гуа и я вързал на опашката на коня си.

130. Когато Джамуха се връщал, Джурчидей от рода уруд и Хуйлдар от рода мангуд незабелязано изостанали от неговата войска и се присъединили към Чингис хаган. Бащата Мунлиг от хонхотанския род заедно със седемте си синове също тайно се отделил от Джамуха и отишъл при Чингис хаган. Зарадван, че толкова много хора напуснали Джамуха и дошли при него, Чингис хаган заедно с Оелун Уджин, Хасар, джурхинския Сечебехи и Тайчу направил празнична трапеза в Ононската гора. Чашникът Шихур пълнел чашите, като започвал от Чингис хаган, Оелун Уджин, Хасар и Сечебехи. После сипвал на по-малката жена* на Сечебехи на име Ебехей. Разгневени, хатуните Хориджин и Хугурчин се нахвърлили върху чашника Шихур с юмруци и викнали гневно:

– Ти защо първо сипваш на тая Ебехей, а не на нас?

Чашникът заплакал високо:

– Набихте ме, защото Йисугей Багатур и Негун Багатур не са вече между живите!

131. От наша страна за трапезата отговарял Белгутей. Той охранявал и конете на Чингис хаган. От страна на джурхинците се разпореждал Бури Буху. По

време на празничната гощавка един хатагинец се опитал да открадне юздата на един от нашите коне, ала бил хванат. Тогава Бури Буху взел да защитава крадеца и да спори с Белгутей. И понеже Белгутей бил опитен борец, веднага запретнал десния си ръкав и показал на Бури Буху оголената ръка. Бури Буху тутакси го ударил с меч по дясното рамо. Белгутей не отговорил на този удар, въпреки че от раната му потекла кръв.

Ала Чингис хаган, който заедно с пируващите седял на сянка, видял всичко, веднага скочил и дошъл при Белгутей.

– Кой те рани? – запитал хаганът.

– Още от сутринта съм ранен – отвърнал Белгутей, – няма нищо страшно. Да не говорим за това. Не бива заради мен да разваляме отношенията си с братята, с които току-що се обединихме. Сдържай гнева си, братко! Не се ядосвай!

132. Чингис хаган все пак не го послушал и дал воля на гнева си. Хората от двете му страни хванали дървени тояги и прътове, пълните с айраг тулumi и започнали с тях да се бият. Нашите надвили джурхинците и хванали двете хатуни Хориджин и Хугурчин*. Тогава джурхинците поискали от нас мир. Нашите се съгласили и им върнали хатуните.

Тъкмо по онова време татарският Мегуджин Сугелту нарушил мира с китадския Алтан хан, който сложил начело на своята войска Вангин Чинсан и я пратил срещу татарите.

Чингис хаган получил вест, че Вангин Чинсан* се е сблъскал с татарите и го подгонил заедно с добитъка им и целия им имот нагоре по течението на Улдж*, и

133. рекъл:

– Татарите са наши стари врагове. Те са убивали бащите и дедите ни. Затова трябва да участваме във войната срещу тях.

Той изпратил при Тогорил хан вестоносец, като му заръчал да предаде:

– Получихме вест, че Алтан хановият Вангин Чинсан гони татарите, начело на които стои Мегуджин Сугелту. Те бягат нагоре по течението на Улдж. Ние също решихме да се бием с татарите, които са виновни за убийството на нашите бащи и деди! Незабавно идвай тук, Тогорил хане!

Като чул тази вест, Тогорил хан рекъл:

– Моят син Чингис е взел правилно решение. Заедно ще се бием!

На третия ден той събрал своите войници и тръгнал към Чингис хаган. Сетне Чингис хаган и Тогорил хан изпратили при джурхинците, оглавявани от Сечебехи, вестоносец с посланието, което гласяло:

– Да участваме заедно в тази битка срещу татарите, които от памтивека убиват нашите бащи и деди!

Чингис хаган и Тогорил хан ги чакали шест дни, ала джурхинците така и не се явили. Тогава Чингис хаган и Тогорил хан с войските си се насочили към река Улдж, където трябвало да се обединят с воините на Вангин Чинсан. Като разбрали техните планове, татарите начело с Мегуджин Сугелту построили укрепления в местността Хусуту Шитуген и Нарату Шитуген, близо до Улдж. Войниците на Чингис хаган и Тогорил хан атакували първото укрепление и го превзели. Унищожили защитниците му и убили самия Мегуджин Сугелту. Сред богатата плячка Чингис хаган се сдобил със сребърна люлка и скъпа завивка, избродирана със седеф.

134. Чингис Хаган и Тогорил хан съобщили радостната вест на Вангин Чинсан, който, след като разбрал за смъртта на Мегуджин Сугелту, много се възрадва и удостоил Чингис хаган с титлата чаутхури*.

Кереитският Тогорил хан дарил с титлата ван*. Оттогава Тогорил хан се наричал Ван.

Накрая Вангин Чинсан рекъл:

– Като унищожихте Мегуджин Сугелту, вие оказахте неоценима услуга на Алтан хан. Непременно ще предам това на моя повелител. Освен това ще му доложам, че Чингис хаган е достоен за по-висока титла от чаутхури.

Вангин Чинсан се завърнал доволен в родината си.

Чингис хаган и Ван хан поделили помежду си пленените татари и се насочили към своите станове.

135. В местността Нарату Шитуген, където нашата войска също разбила татарско укрепление, намерили едно изоставено момченце. То било облечено с копринен елек хантадз*, подплатен със самурени кожички. Елечето било украсено със златни халки. Чингис хаган прибрал момченцето и го подарил на майка си.

– Изглежда, това момченце е син на високопоставен човек. Личи, че в жилите му тече благородна кръв. Имам вече петима синове, нека това момченце ми бъде шестият! – казала тя.

Нарекла го Шигихутуг.

136. По онова време Чингис хагановият стан аураг* се намирал на брега на езерото Харилту. Неочаквано за всички джурхинците нападнали стана и сторили голямо зло на неговите обитатели: петдесет души ограбили, а десет убили. Когато Чингис хаган разбрал за това, много му се разсърдил и рекъл:

– Защо джурхинците са постъпили така? Когато пирувахме в Ононската гора, те се скараха с нашия чашник Шинхур. После разсякоха рамото на моя Белгутей. За да запазим мира помежду си, ние им върнахме хатуните Хориджин и Хугуручин. А когато решихме да се бием с нашите стари врагове – ненавистните татари, дето са погубили немалко наши бащи и деди, и предложихме на джурхинците да ги нападнем заедно, ги чакахме цели шест дни, те не дойдоха. Ето че сега, разчитайки на нашите врагове, те самите ни станаха врагове!

И Чингис хаган тръгнал да наказва джурхинците. Той ги разбил в местността Дологан Болдог, близо до Керулун. Само Сечебехи, Тайчу и още неколцина съумели да се спасят с бягство. Нашите се втурнали да ги преследват и в устието на Телету заловили двамата главатари. Довели ги при Чингис хаган, и той им рекъл:

– Спомняте ли си какво говорихме навремето?

– Ако не сме си удържали на думата, напомним ни! – отговорили Сечебехи и Тайчу.

Чингис хаган им припомнил техните слова, уличил ги в лъжа и заповядал да ги убият.

137. След като свършил със Сечебехи и Тайчу и се завърнал в своя стан с джурхинските люде, Чингис хаган забелязал, че сред тях били тримата синове на джалаирския Телегету Баян – Гун Туа, Чилагун Хайчи и Джебге. Гун Туа се явил пред очите на Чингис хаган с двамата си синове Мухулай и Буха и се обърнал към него:

– На твоя висок праг

Нека станат роби!

Ако решат да избягат

От прага ти висок,

Разсечи им жилите!

На твоята заветна врата

Нека станат пазачи!

*Ако решат да се отместят
От вратата ти заветна*

Изтръгни им черните дробове!

Чилагун Хайчи също довел при Чингис хаган своите двама сина – Тунге и Хаши, и му казал:

*– На твоя златен праг
Нека бъдат вечна охрана!
Ако при други отидат
От прага ти златен,
Прекъсни живота им!
На твоята широка врата
Нека бъдат постоянни стражари!
Ако в друга посока тръгнат
От вратата ти широка,*

Извади сърцата им!

Чингис хаган се разпоредил да дадат Джебге на Хасар.

Момчето на име Борохул, което Джебге намерил в джурхинския нутуг*, хаганът поднесъл като дар на Оелун Уджин.

138. Майката Оелун вече гледала в своята юрта четирима доведени синове: Хучу, намерен при меркитите, Хухучу, намерен при тайчудските бесудци, Шигихутуг, намерен при татарите, и Борохул, намерен при джурхинците. На своите доведени синове тя казвала тъй:

*– Ще се превърна в очи, с които да гледате през деня,
Ще се превърна в уши, с които да слушате през нощта.*

139. Родът джурхин водел началото си от Охинбархаг – най-големия от седемте синове на Хабул хан. Синът му се казвал Сорхату Джурхи. Баща му като най-голям от синовете на Хабул хан, сред близките си хора и роднини избрал за неговата задруга

*все изкусни мъже, що
в стрелбата с лък – ненадминати,
в гнева си не знаели граници,
в яростта си нямали равни на себе си,
в яда си били неукротими и
всички до един – смели борци.*

И така Сорхату Джурхи събрал до себе си мъже храбри, гневливи, със смели сърца, затова и родът им получил името джурхин*.

Чингис хаган унищожил този горделив джурхински род и името му, а неговите хора направил свои слуги и помощници.

140. Веднъж Чингис хаган обявил, че Бури Буху и Белгутей ще се състезават в борба. Бури Буху бил джурхинец и можел да пребори Белгутей само с едната си ръка, да го повали само с единия си крак, защото бил най-силният борец в целия улус.

Сега, когато Бури Буху се срещнал с Белгутей по заповед на хагана, той въпреки своята небивала сила паднал нарочно, за да угоди на господаря. Белгутей, който нямал сили да го хване за раменете и да го притисне до земята, седнал върху кръста му, препасан с кожен пояс, и погледнал косо на Чингис хаган. Вместо отговор владетелят прехапал долната си устна. Белгутей разбрал знака, опрял се о

краката на Бури Буху и като дръпнал с все сила към себе си гърдите му, счупил гръбнака му.

Смъртно раненият Бури Буху успял да продума:

– Белгутей не ме победи. Аз се изплаших от хагана – паднах нарочно и затова изгубих живота си.

Той издъхнал.

Белгутей го хванал за краката и го хвърлил настрани.

И така най-големият от седемте синове на Хабул хан се казвал Охинбархаг, а следващият – Бартан Багатур. Неговият син се наричал Йисугей Багатур. Третият син на Хабул хан се казвал Хутугту Мунхур. Бури Буху бил негов син. В борбата Бури Буху бил значително по-добър от синовете на Бартан Багатур и дружал със смелите синове на Бархаг. Ето така Белгутей успял да счупи гръбнака на всеизвестния в улуса борец Бури.

141. В годината на кокошката* в местността Алхуй Булаг дошли на събор хатагинците и салджигците. Хатагинците били водени от Баху Чорхи, а салджигците – от Чирхитей Багатур. Дошли също така дурвунците начело с Хачигун Бехи, който се бил сприятелил с дурвунските татари. Дошли и самите татари начело с алчи и Джали Буха, ихиресците начело с Туге Маха, явили се и хората на хонгирадския Дергег Емел Алхуй, горлосците начело с Чойог Цаган. Найманите били представяни от Гучуд и Буйруг хан. Пристигнали и синът на меркитския Тогтога Бехи на име Худу, ойрадският Хутуг Бехи, тайчудските Таргудай Кирилтуг, Ходун Орчан, Аучу Багатур и други тайчуди.

Те се споразумели да изберат за свой хан джаджирдайския Джамуха, като му се заклели във вярност и според древния обичай заклали един жребец и една кобила. Оттам се преместили към река Ергуне* в местността Агу, където река Хан се влива в Ергуне, и дали на Джамуха титлата гур*. След като избрали Джамуха за гур хан, сиреч за хан на всички, те решили да тръгнат срещу Чингис хаган и Ван хан Тогорил.

Един човек от горлоския род на име Хоридай успял да предупреди за това Чингис хаган, който тогава се намирал в местността Хурелху. Получената вест Чингис съобщил и на Ван хан, който веднага пристигнал при него с войската си.

142. Веднага щом се събрали, Чингис хаган и Ван хан тръгнали в поход срещу Джамуха. Те се насочили надолу към река Керулун. Чингис хаган изпратил на разузнаване Алтан, Хучар и Даридай с хората им. Ван хан пък изпратил Сенгун, Джаха Хамбу и Билге Бехи. По тяхна заповед отредите оставили караул в областта Енеген Гуйлету и в по-отдалечаната местност Чихургу. Тъкмо когато челните отреди, водени от Алтан, Хучар и Сенгун, стигнали местността Удхия и се канели да разположат там стана си, пристигнал човек от караула в Чихургу и им съобщил, че насам идват врагове. Нашите челни отреди веднага тръгнали напред, защото искали да хванат “език” и да научат повече подробности. Натъкнали се на предните вражески групи и хванали един техен войник. Когато го запитали:

– Кой сте вие? –

Пленникът отговорил, че четирите челни отряда на Джамуха са оглавявани от монголския Аучу Багатур, найманския Буйруг хан, сина на меркитския Тогтога Бехи и ойрадския Хутуг Бехи.

Докато нашите разузнавачи се препирали с техните, денят свършил и двете страни решили да водят битка на следващия ден. Челните отреди отстъпили към главните сили и се установили за нощуване.

143. На сутринта двете войски се срещнали в местността Хуйтен. Битката била страшна. Оказало се, че Буйруг хан и Хутуг притежават магическа сила да

предизвикват буря и порой. Двамата започнали да правят вълшебството, ала усилията им били напразни, тъй като бурята се разразила не над нашата, а над тяхната войска. Конниците им вече не могли да се движат и с викове “Ние разгневихме Небето!” се разбягали кой накъдето види.

144. Найманският Буйруг хан се отделил от Джамуха и се насочил към местността Улугтаг* в Южен Алтай*. Синът на меркитския Тогтога – Худу, тръгнал към Селенге. Ойрадският Хутуг Бехи решил да се скрие в гората и се упътил към Шисгис*. Тайчудският Аучу Багатур се насочил към Онон. Самият Джамуха, след като ограбил народа си, който го бил избрал за свой хан, обърнал конете към река Ергуне. Сред неразборията, обхванала вражеските отреди, Ван Хан се впуснал да преследва Джамуха по течението на Ергуне, а Чингис хаган тръгнал към Онон по дирите на тайчудския Аучу Багатур. Аучу Багатур и Ходун Орчан строили своите най-добри войници на отсрещния бряг на Онон и зачакали войската на хагана. Като стигнал реката, Чингис хаган веднага се хвърлил в атака. Битката била ожесточена, прераснала дори в ръкопашен бой. Когато се стъмнило, войници заспали на мястото на сражението мъртвешки сън. Мирните бегълци, дето съпровождали войските, заспали редом с ратни люде.

145. В тази битка Чингис хаган бил ранен в шийната артерия. Кръвта му течела безспир, той бил много отпаднал и измъчен. След залез слънце направил стан направо на бойното поле. През цялото време Джелме изсмуквал съсирващата се кръв на своя господар, хранел го и се грижел за него лично, тъй като никому не се доверявал. Той не мигнал цяла нощ, пълнел устата си с кръвта на Чингис хаган, после я изплювал или гълтал. Чак след полунощ господарят дошъл на себе си и проговорил:

– Кръвта ми съвсем просъхна. Много съм жаден.

Джелме свалил шапката си и горните дрехи, събул гутулите си и така изтичал в отсрещния вражески стан. В тъмното тършувал по талигите на спящите и търсел айраг, ала не намерил айраг, той взел от една талига голям тулум с кисело мляко и се завърнал в своя стан, така че никой не го забелязал. Небето го закриляло. Джелме донесъл тулума, после изтичал до реката, взел малко вода, с нея разредил киселото мляко и го дал на Чингис хаган.

Докато пиел киселото мляко, Чингис хаган три пъти си поемал дъх, а после проронил:

– По-светло стана пред очите ми.

Той се надигнал и се огледал. Зазорявало се, а като станало съвсем светло, господарят забелязал, че тревата край него била съвсем мокра.

– Какво е това? Нима не си могъл да плюеш по-далече?

Джелме отговорил:

– Ти бълнуваше и аз се страхувах да се отдалеча от теб – да не би да ти прилошее. Затуй, когато можех – гълтах, когато не можех – плюех. Доста твоя кръвчица попадна в стомаха ми!

– А защо си бягал гол, когато съм бил в такова тежко състояние? Ако те бяха хванали, нима нямаше да издадеш, че лежа тук съвсем безпомощен? – пак го запитал строго Чингис хаган.

– Разсъждавах така. Ако ме хванат гол, ще им кажа: “Поисках да дойда при вас, ала нашенците научиха за това, хванаха ме и решиха да ме убият. Дори свалиха дрехите ми и ме оставиха по долно бельо, ала успях да се изкубна и дойдох при вас”. Бях подготвил такъв отговор. Те сигурно щяха да повярват на думите ми и щяха да ми дадат нови дрехи. Та нима след това нямаше да успея да яхна първия попаднал пред очите ми кон и да се завърна при теб, господарю? През цялото време

мислех как да облекча твоите мъки. Е, точно тогава реших да сторя това! – отвърнал Джелме.

Чингис хаган продължил:

– Какво да ти кажа сега? Преди много години ме подгониха трима меркити, но аз успях да се скрия в планината Бурхан Халдун. Три пъти исках да изляза оттам и тогава ти за първи път спаси моя живот. Сега отново ме спаси – отвърна ме от сигурна смърт, като през цялото време смучеше кръвта ми от раната. А когато сега изпаднах в несвяст, ти отиде във вражеския стан и намери питие за мен, като ме спаси за трети път. Никога няма да забравя, че три пъти дължа на теб живота си.

146. Когато настъпил денят и ударил часът на битката, оказало се, че през нощта вражеските войници скришом били избягали. И понеже придружаващите ги мирни хора, дето спели редом с тях в стана, не успели тъй бързо да подготвят каруците си, все още били на старото място.

Чингис хаган се разпоредил да ги съберат и напуснал нощния стан. Като тръгвали на път, той чул как една жена, облечена с червен дел, високо плачела и викала: “Темуджин! Темуджин!” Чингис хаган изпратил един от слугите си да я разпита защо така се разкрещяла.

Когато слугата отишъл при нея, жената с червения дел отговорила:

– Аз съм дъщеря на Сорхан Шира и се казвам Хадаган. Вашите войници хванаха моя съпруг и сега искат да го убият. Призовах Темуджин, за да го помоля да спаси мъжа ми.

Слугата се върнал при своя господар и му предал думите на жената. Като разбрал причината, Чингис хаган препуснал към Хадаган. Щом я наближил, слязъл от коня и двамата се прегърнали.

Сетне се оказало, че съпругът ѝ вече бил убит от нашите войници.

През деня събрали всички бегълци и решили те да нощуват на същото място заедно с главните военни сили. Вечерта Чингис хаган поканил Хадаган и я накарал да седне до него. Когато на сутринта при него дошли Сорхан Шира и Джебе, които били ратаи на тайчудския Тудуге, Чингис хаган рекъл на Сорхан Шира:

*– Дървото тежко, що
Бе окачено на шията ми,
Вий на земята свалихте.
Дървената пранга, що
Бе сложена на врата ми,
Вий надолу хвърлихте.
Защо ли сега закъсняхте,*

Уважаеми Сорхан Шира?

Сорхан Шира му казал:

– Вътрешно отдавна съм ти предан. Но не можех да бързам. Ако бях дошъл по-рано, тайчудските нойони щяха да направят на пепел моята съпруга, децата ми, добитъка ми. Как можех да бързам? Затова чак сега идвам при моя хаган.

– Имаш право! – съгласил се Чингис хаган.

147. И рекъл още Чингис хаган:

– Когато се биехме в местността Хуйтен, хвърляхме се напред и отстъпвахме, кой стреля от върха и рани в шията моя боен дорест кон с бялата муцуна*?

Джебе отговорил:

*– Аз съм този, който тогава стреля от върха.
Ако сега хаганът реши да ме убие – нека ме убие!*

*Тялото ми, колкото сажан голямо,
Ще стане на нищо, ще наръси с кръвта
Земята, голяма колкото длан.
Реши ли да ме остави между живите,
Благоволи ли да спаси живота ми,
Тогава в земите, които посочи,
Веднага ще тръгна аз. Ще препускам
Така, че черната вода* ще разпръсна,
Така, че камъка скала ще счупя.
Чужди народи ще нападам и
На теб, хагане, ще помагам,
Така, че изворовата вода ще разпръсна,
Така, че белия камък* ще счупя.
Твоите заповеди ще изпълнявам,
На теб, Чингисе, ще съдействам.
Тогава в земите, които назовеш,
Незабавно ще отида аз и
Камъка от дерето ще строша!*

Сърцето човешко ще пронизва!

Чингис хаган го изслушал и продумал:

– Злокобният враг винаги разправя лъжи, за да прикрие истинските си намерения. Ти говориш честно и не криеш своите злодеяния. С такъв човек можеш да станеш приятел. Досега ти се казваше Джургадай, но понеже улучи със стрелата джебе шията на моя дорест кон с бялата муцуна, отсега нататък ще се казваш Джебе. Бъди винаги до мен и ме охранявай като стрелата джебе.

Така тайчудският Джебе* станал съдружник на Чингис хаган.

Пета глава

Разгромът на татарите и разливът с Ван хан

148. Чингис хаган наказал тайчудите, разпръснал като пепел Аучу Багатур, Ходун Орчан, Худугудар и други тайчудски благородници, унищожил дори децата и внуците им, а останалите от народа накарал да се преместят в местността Хубахая, където било неговото зимовище.

149*. Веднъж старецът Ширегету от рода ничугудбагарин заедно със синовете си Алаг и Ная хванали тайчудския нойон Таргутай Кирилтуг, който се укривал в една гора. Той бил много дебел и не можел да възсяда кон. Затова те го натоварили в една каруца и поели към стана на Чингис хаган. По едно време отзад ги настигнали синовете и по-малките братя на дебелака, които искали да го освободят. Щом ги забелязал, старецът Ширегету притиснал към дъното на каруцата пленника, който от страх дори не можел да се движи, а самият той възседнал големия му корем, извадил остър нож и казал:

– Твоите синове и братя препускат насам, за да те освободят. Хане, дори ако сега не те заколя, мен пак ще ме убият, загдето съм се вдигнал срещу теб. Така че по-добре да те заколя – ако умра, поне да умра върху мека възглавка*!

След тази закана опрял ножа в гърлото на Таргутай, вече готов да го заколи. Изплашеният до смърт Таргутай Кирилтуг извикал с все сила на синовете си и по-малките си братя:

– Ширегету ще ме заколи. Нима искате да получите само тялото ми? Веднага се прибирайте, докато все още съм жив! Темуджин няма да ме убие! Той сигурно си спомня, че когато остана сирак, аз го взех при себе си. Неведнъж съм му казвал, че в очите му има огън, а в лицето му има светлина, че е умен и кадърен момък. Аз го гледах и се грижех за него, както се грижат за малките жребчета. Тогавка като нищо можех да го убия, ала му прощавах и го възпитавах с любов. Темуджин го знае и няма да ме убие. Затова, синове и братя мои, обръщайте конете си и бързо се прибирайте у дома! Инак Ширегету ще ме заколи.

Те чули думите му и взели да се съветват:

– Ние искаме да спасим живота му. Ала ако този старец го заколи, за какво ни е неговото бездиханно тяло? По-добре да се върнем, докато още не е късно!

И обърнали конете си.

Тъкмо преследвачите си заминали, при Ширегету се завърнали Алаг и Ная, които се били изплашили от тайчудите и се били скрили. Те отново тръгнали на път заедно. Вървели що вървели, стигнали местността Хутухул Нугуд. Там Ная рекъл:

– Ако доведем Таргутай при Чингис хаган, той няма да ни повярва, ще рече, че ние – простосмъртните – сме посегнали на живота на своя господар. Та нима може да се вярва на онези слуги, които вдигат ръка срещу своите господари? Помнете думата ми, Чингис хаган ще заповяда да ни убият. Нека пуснем Таргутай да си върви, а ние лично да се представим пред очите на хагана и да му кажем: “Чингис хагане, дойдохме при теб, за да ти служим всеотдайно. Бяхме хванали Таргутай, за да го доведем при теб, ала пътят размислехме и решихме, че не бива да предаваме законния си господар на чужденец, и го пуснахме на свобода. Самите ние се явихме тук, за да те почитем”. Хайде така да кажем!

Алаг и Ширегету се съгласили с неговото предложение, освободили Таргутай Кирилтуг и продължили сами пътя си.

Когато Чингис хаган ги запитал защо се явили при него, старецът казал:

– Господарю, бяхме хванали Таргутай Кирилтуг, обаче пътьом се разкаяхме за постъпката си – как така ще предадем на чужди хора нашия нойон – и го освободихме, а сами дойдохме при теб, за да ти служим честно и справедливо.

Чингис хаган им отвърнал:

– Ако бяхте посегнали вие

На живота на хана Таргутай,

То трябваше аз да убия начаса

Не само вас самите,

Но и всичките ви роднини,

Защото нямам вяра на арати,*

Дето своите господари предават.

Ала добре сте направили вие,

Загдето с душите си гореци

Вашия истински хан съжалихте.

Така Чингис хаган ги приел в своя улус и особено много вярвал на Ная.

150. След това, когато Чингис хаган минавал през земята Терсуд, при него пристигнал кереитският Джаха Хамбу и му станал съюзник. Когато ги нападнали меркитите, Чингис хаган застанал начело и на десет хиляди тубегенци, множество дунхаидци, а също така на разпръснатите се там кереити.

Кереитският Ван хан бил верен анда с Йисугей Багатур. Тяхното приятелство се обяснявало с това, че навремето, когато Ван хан убил по-малките братя на баща си Хурчахус Буйруг хан, започнала вражда между Ван хан и неговия чичо Гур хан. Ван хан бил принуден да се крие от чичо си в местността Харагун Хабчил, ала подгонен от него, едвам успял да я напусне и заедно със стотина души дошъл при Йисугей Багатур. Той го приел с уважение и любов, лично повел войниците си срещу Гур хан и го прогонил в земята Хашин*, а пленниците и цялата плячка дал на Ван хан. Оттогава те станали близки приятели.

151. След това по-малкият брат на Ван хан Ерхе хан се изплашил, че Ван хан ще го убие, напуснал го и се присъединил към найманския Инанча хан. Когато Инанча хан събрал своите войници и тръгнал на поход срещу Ван хан, последният отстъпил, преминал през три града* и се съюзил с хара китадския* Гур хан. Ала сетне и с него развалил приятелството, изоставил го и тръгнал на път. Вървял през уйгурските* градове и тангудските* селища, като едвам не умрял от глад – през целия път се препитавал само с мляко от петте кози и с кръвта от камилата, дето водел със себе си. Така стигнал езерото Гусеур.

Чингис хаган не бил забравил приятелството между баща си и Ван хан и изпратил да го пресрещнат двама посланици – Тахай Багатур и Сухегей Джагун. В горното течение на Керулун го чакал с почести самият Чингис хаган. Като видял, че старият приятел на баща му Ван хан бил премного изнемощял, Чингис хаган му дарувал правото да взима оброк от неговите слуги и му разрешил да живее в неговата задруга, като изцяло го задоволявал с храна. Онази зима те прекарвали заедно в местността Хубахая.

152. По онова време по-малките братя и нойоните на Ван хан си говорели така:

– Нашият хан, по-големият ни брат,

Нас – своите роднини –

Направи вече на нищо.

Толкова злобен човек се оказа –

В главата си крие пакостни мисли.

Братята си любими той,

*Подлият, уби безпощадно.
После в Хара Китад
Самолично избяга.
Своя народ съвсем не жали,
Изтезва го и измъчва.*

Какво да го правим сега? От малък е такъв. Когато беше на седем години, плениха го меркитите. И той облече шуба, направена от кожата на козленце, и заживя при тях в Бурската степ на брега на Селенге. Чукал им зърно. Добре че баща му Хурчакхус Буйруг хан нападна меркитите и измъкна своя син несретник. Когато пък беше на тринадесет години, татарският Аджай хан го залови заедно с майка му и ги накара да му пасат камилите. Ала тогава Ван хан успя да се договори с овчаря на Аджай хан, избяга от него и се завърна у дома си. По едно време се изплаши от найманите и отиде при хана на китадския Гур хан на река Чуй* – в сартагулската държава*. Стоя там една година, ала накрая и с него скъса, напусна го и започна да скита из уйгурските земи, да броди из тангудските владения, като се препитаваше само с мляко от петте кози и кръвта на камилата, дето водеше със себе си. И найсетне се яви пред Чингис хаган, изнемошял и нещастен, яхнал някакъв сляп кулест кон. Неговият наречен син Темуджин му даде правото да събира оброк от хората му, изхранваше го. Само че Ван хан и това бързо ще забрави и рано или късно ще покаже черните си мисли.

Алтан Ашуг предал техните слова на Ван хан. Ето какво му казал той:

– Лично участвах в тези разговори, ала не посмях да те предам, хане, затова всичко ти разказвам.

Ван хан се разпоредил да хванат Елхудур, Хулбари и Арин тайджи, а също така други свои братя и нойони, които водели опасните беседи. Само по-малкият му брат Джаха Хамбу успял да избяга и отишъл при найманите. Останалите били вкарани в една юрта, където Ван хан ги запитал сурово:

– Спомнете си за какво си говорехме, когато скитахме из уйгурските земи и бродехме из тангудските владения? Какво да мисля сега за вас?

И той ги заплюл и всички негови слуги, които тогава се намирали в юртата, ги заплюли и така ги жигосали.

153. Презимували, а през есента в годината на кучето* Чингис хаган решил да воюва срещу цаган татарите, алчи татарите, дутагуд татарите и алухай татарите в местността Далан Немурге и наредил:

– Като преследваме врага, да не се бавим с плячкосване! Щом го разбием напълно, цялото богатство ще бъде ваше. Тогава ще делим завоюваното. Принуди ли ни врагът да отстъпваме, всички веднага да се завърнат в строя. Тоз, който не заеме своето първоначално място, ще бъде убит!

Чингис хаган се срещнал с татарите в местността Далан Немурге и така ги атакувал, че те били принудени да се спасяват с бягство. Като ги преследвали, нашите заели местността Улхуй Шилугелджид и пленили там множество вражески войници. Умъртвили старшите на цаган татарите, алчи татарите, дутагуд татарите и алухай татарите. Ала когато пленявали техните люде, Алтан Хучар и Даридай не изпълнили заповедта на Чингис хаган и се забавили с плячката. Затова, дето нарушили заповедта, Джебе и Хубилай по негово нареждане отнели на провинилите се придобитите в тази битка табуни и имот.

154. След като разгромили татарите и завладели тяхното имане, Чингис хаган събрал златния си род, за да решат какво да правят с пленниците. Той призовал старшите на голям събор в своята юрта.

– *Загдето тези подли татарци*

*От памтивека наши бащи и деди убивали,
Ние сега ще ги унищожим!*

До каруцарската главина ще ги мерим
И всички по-високи от нея ще изтребим!*

*Жените и децата, що останат,
Помежду си ще разделим!*

Вечни роби те ще станат.

Така решили старшите начело със своя хаган.

Когато от юртата, татарският Йехе Черен попитал Белгутей:

– Какво сте решили?

Белгутей му отвърнал безгрижно:

– Решихме да ви мерим до каруцарска главина и който излезе по-висок от нея – ще го убием.

Йехе Черен съобщил това на всички татари и те успели да се укрият в направените от тях укрепления. Наложило се нашите войници да ги превземат и много от тях дали живота си, за да пленят татарите наново. И дори след като били пак заловени, татарите си наумили всеки от тях да скрие в ръкава си нож, та когато настъпи часът да го мерят до каруцарската главина и да го убият, поне да умре върху мека заглавка. И отново много наши войници загинали. Като привършили с измерването на татарите и тяхното унищожаване, Чингис хаган се разпоредил:

Белгутей е разгласил решението на нашия златен род, заради което загинаха доста от войниците ни. Отсега нататък Белгутей вече няма право да участва в нашите големи събори. Докато те продължават, той ще гледа други дела, ще решава възникнали спорове, ще наказва за извършени кражби, лъжи и други провинения. Чак когато приключи съборът, Белгутей и Даридай ще бъдат пуснати в голямата юрта.

155. По нова време Чингис хаган взел за жена дъщерята на татарския Йехе Черен на име Йисуген, която му казала:

– Ако хаганът благоволи да ме дари с хаганската си милост, ще му кажа следното: хаганът може да ме остави сред простосмъртните, а да вземе за жена по-голямата ми сестра Йисугей, която е значително по-хубава и по-достойна от мен да стане хатун. Ала не знам къде ли се е дянала в това смутно време?

Чингис хаган рекъл:

– Ако сестра ти наистина е по-красива от теб, както твърдиш, ще заповядам на всяка цена да я намерят. Ала дойде ли сестра ти, ще ѝ отстъпиш ли своето място?

Йисуген хатун отвърнала:

– Ако хаганът благоволи да вземе за жена по-голямата ми сестра, веднага с радост ще ѝ отстъпя своето място.

Чингис хаган се разпоредил да намерят сестра ѝ. Нашите войници били забелязали, че Йисуй хатун заедно с годеника си се скрила в гората. Открили я и я заловили, ала момъкът успял да избяга.

Като видяла сестра си, Йисуген хатун веднага изпълнила обещанието си – сложила я на своето място, а сама седнала по-надолу. И тъй като думите, че сестра ѝ била по-красива от нея, се оказала истина. Чингис хаган обърнал внимание на Йисуй и благоволил да я вземе за своя съпруга.

156. След победата над татарите един ден Чингис хаган седял край юртата си на трапезата заедно с Йисуй хатун и Йисуген хатун. По едно време Йисуй хатун

тъжно въздъхнала. Чингис хаган забелязал това и го обзело подозрение. Той тутакси извикал Богорчи и Мухулай и им наредил:

– Разпределете по аймаци всички тукашни хора, та да не остане нито един, който да не влезе в своя аймаг.

Като изпълнили заповедта, се оказало, че само един момък бил останал без аймаг.

Хаганските люде го запитали:

– Какъв човек си ти?

– Аз бях сгоден за дъщерята на татарския Йехе Черен – Йисуй. Изплаших се, че вашите люде ще ме заловят, и избягах. Мислех, че опасността е отминала, и дойдох тук, като се надявах, че никой не ще ме познае в това море от хора – отвърнал момъкът.

Като предали тези думи на Чингис хаган, той издал следната заповед:

– Този човек, дето ходи сам-самичък, явно таи коварни мисли срещу нас. Нали такива като него унищожихме, като ги мерихме до каруцарската главина? Защо е дошъл тук? Да не го виждат повече очите ми!

И веднага убили момъка.

157. Докато Чингис хаган се биел с татарите, Ван хан воювал срещу мерките и прокудил Тогтога Бехи към местността Барагуджин Тухум*, като убил по-големия му син Тогус Бехи, пленил двете му дъщери Хутугтай и Чагалун, жените му и двамата му синове Худу и Чилагун. Заловил и много техни поданици. Ала от тази богата плячка нищо не дал на Чингис хаган.

158. След това Чингис хаган и Ван хан тръгнали заедно да се бият с хана на найманските гучугци – Буйруг хан, и стигнали местността Сохог Усун*, близо до Улутгаг. Буйруг хан не могъл да им окаже съпротива и побягнал през Алтайските планини. Чингис хаган и Ван хан започнали да го преследват от Сохог Усун, преминали през Алтай и го гонили до река Урунгу*, която тече в Хумшингир. Найманският нойон Йеди Тублуг тогава оглавявал караула. Когато нашите войници го подгонили, той препуснал нагоре в планините, но по едно време се скъсала подпругата на коня му. Така успели да го хванат.

Като прогонили Буйруг хан към река Урунгу, настигнали го чак на езеро Кишилбаши* и там го убили.

159. Оттам Чингис хаган и Ван хан тръгнали обратно, ала се оказало, че найманският Хугсегу Сабраг Багатур ги причаквал в местността Байдараг Белчир* с войниците си, за да ги срази. Когато Чингис хаган и Ван хан строили конниците си за бой, се стъмнило. Те решили да пренощуват в боеви строй и да се бият на следващия ден. Обаче през нощта Ван хан заповядал да запалят огньовете в неговия стан, а самият той тръгнал тайно с войската си по река Хара Сегул*.

160. Онази нощ заедно с Ван хан вървял Джамуха, който му казал:

– Моят анда Темуджин открай време поддържа връзки с найманите. Затова той сега не е с нас.

О, хане, хане! Приличам

На онази малка птица чучулига,*

Дето много надалеч не лети,

А все на едно място хвърчи.

Моят анда Темуджин е кат

Онази надалеч устремила се птица,

Дето където си пожелае лети.

С теб, хагане, сега се раздели,

Понеже при чужди наймани ще тръгне,

Затуй и в лагера нарочно остана!

Като чул думите на Джамуха, убчигдайският Гурен Багатур се намесил:

– Защо напразно угодничиш и клеветиш честните си братя?

161. Чингис хаган пренощувал онази нощ в строя, а когато на сутринта решил да се бие, видял, че станът на съдружника му Ван хан е опустял. И рекъл Чингис хаган сърдито:

– Ти си наумил да ни вкараш в безизходица, хане!

Той веднага заповядал войската му да тръгне през Едерския* Алтай и вървял безспир, докато не се озовал в Сагарската степ, където опънал юрти и шатри. Тъкмо там Чингис хаган и Хасар научили какви беди сторили найманите, ала с никого не споделили това.

162. Оказало се, че найманският Хугсегу Сабраг Багатур бил подгонил Ван хан, пленил жената и децата на Сенгум, а също така заграбил имота и слугите му. Със самия Ван хан се сблъскал в низината Телегету, в резултат на което завладял много негови люде и част от добитъка му. Чак след това Хугсегу Сабраг Багатур обърнал войската си. Придружаващите Ван хан синове на меркитския Тогтога – Худу и Чилагун, видели каква беда е сполетяла техния по-стар приятел, събрали хората си и се насочили към Селенге, където се присъединили към баща си.

163. Разгромен от найманския Хугсегу Сабраг Багатур, Ван хан изпратил при Чингис хаган вестоносец, като заръчал да му предаде:

– Найманите отнеха имота ми, жената и децата ми. Синко мой, моля те, изпрати ми своите четирима хулег-багатури*. Нека възвърнат моите поданици и имането!

Чингис хаган събрал войниците си и сложил начело Богорчи, Мухулай, Борохул и Чилагун – своите четирима хулег-багатури. Преди хулег-багатурите да пристигнат, Сенгум вече бил влязъл в бой в местността Улаган Хос. По едно време ранили коня му в крака и тъкмо да пленят Сенгум, когато пристигнали пратениците на Чингис хаган. Те спасили Сенгум от сигурен плен, върнали му хората, имането, а също така съпругата и децата му. Тогава Ван хан рекъл:

– Някога всеславният баща на Темуджин – Йисугей Багатур, ми възвърна моя пленен и изстрадал народ. Сега синът му Темуджин ми прати своите четирима хулег-багатури и наново спаси моите нещастни хорица. Нека Небето и Земята благоволят да му се отплатя за доброто, което ми стори!

164. И добавил Ван хан:

– Моят анда Йисугей Багатур

Спаси, събра и възвърна

Моя изстрадал, пленен народ.

Най-големият му син

Темуджин Чингис хаган

Събра, обедини и възвърна

Моя разпръснал се народ.

Бащата и синът по своя воля

Народа ми нещастен подкрепиха.

Заради кого тъй се стараха?

Защо тъй изстрадаха?

Вече съм стар и немоощен,

След като отида в планини високи,*

След като скалите ми станат легло,

Тревите меки ми станат възглавка,

Кой ли тогаз ще управлява

*Многобройния ми народ?
След като аз – хан Тогорил –
Се разделя със степната си юрта,
След като в юрта скалиста отида*,
Кой ли тогаз ще гледа и охранява
Целия ми събран народ?
Има ли нейде такъв човек?
След като аз – господарят Тогорил –
Плъстената си юрта завинаги напусна,
След като в юрта планинска се настаня,
Кой ли тогаз ще ръководи
Любимия ми беден народ?
По-малки братя си имам аз,
Ала за висшата власт не стават те –
Характерът им е неспокоен.
Лоши са те и негодни.*

Имам само един син Сенгум, ала и той няма близък приятел. Ако Темуджин се съгласи да стане побратим на моя Сенгум и заживеят двамата като родни братя, тогава ще се успокоя!

И след това Чингис хаган и Ван хан се събрали в Черна гора на река Тум и дали обет за бащинство и синовност. Навремето Ван хан бил анда с Йисугей Багатур и затова сега станал като роден баща за Чингис хаган. Като се нарекли баща и син, те казали:

*– В битки с чужди врагове
Заедно винаги ще се бием!
На лов за скални зверове
Заедно винаги ще вървим!
И казали още на Чингис хаган и Ван хан:
– Ако езиците на змиите отровни
Между нас случайно се промъкнат
И черни клевети за нас разпуснат,
Ний няма да се разделим, а
Двамата ще се срещнем
И злото черно ще унищожим!
Ако зъбите на змиите злокобни
В нашата дружна ненадейно проникнат
И съюза ни опитат да разрушат,
Ний лично ще се видим,
Без злоба и завист черна
Всякаква причина ще отстраним!*

В това се заклели и се съюзили завинаги.

165. След това Чингис хаган решил още повече да заздрави тази дружба и поискал за Джочи по-малката сестра на Сенгум – Чагур Беги, а на сина на Сенгум – Тусаха, решил да даде нашата Ходжин Беги. Той споделил това намерение със Сенгум, който изведнъж си наумил да изтъкне своя знатен произход и рекъл важно:

– Ако някой от нашия род дойде да живее при вас, той винаги ще бъде до вратата на юртата и само ще гледа към хоймора*. Ако пък някой от вашия род дойде да живее у нас, ще седи в хоймора и ще гледа към вратата.

Тъй високомерничил и ни унижавал Сенгум и не пожелал да даде помалката си сестра Чагур Бехи за Джочи. Оттогава Чингис хаган станал хладен към Ван хан и Нилха Сенгум.

166. Джамуха научил, че Чингис хаган охладнял към Ван хан и Нилха Сенгум, и през пролетта на годината на глигана* се съюзил с Алтан, Хучар, хара китадския Ебугеджин Нойахан, Субегетей Тогорил и Хачигун Бехи. Те чергарували заедно, после се насочили към местността Берхе Елет до Джеджегерските височини, срещнали там Нилха Сенгум, комуто Джамуха подло рекъл:

– Моят анда Темуджин отдавна изпраща вестоносци при найманския Даян хан. Той

*На думи все казва,
Че сте баща и син,
Ала в мислите си
Съвсем друго крие!*

Нима може да му се вярва? Ако закъснеете, знаете ли какво ще ви се случи? Ако тръгнете да се биете с анда Темуджин, аз ще ви помогна – ще нападна войската му отстрани!

Алтан и Хучар рекли:

*– Ний по-големите синове
На майка Оелун ще убием!
По-малките синчета ще обесим!
Хара китадският Ебугеджин Нойахан казал:
– Ръцете му ще хвана,
Краката му ще завържа!*

Тогорил промълвил:

– По-добре да отидем и да заграбим улуса на Темуджин. Ако му отнемем улуса, той вече нищо не може да направи!

Хачигун Бехи се намесил:

– Синко Нилха Сенгум, за теб мисля аз. Заради теб ще вървя до края и на най-далечния път, до дъното и на най-дълбоката пропаст!

167. Тези слова Нилха Сенгум предал на баща си Ван хан по един човек на име Сайхан Тоде. Като чул това, Ван хан рекъл:

– Защо мислите толкова лошо за сина ми Темуджин? Той ни е здрава опора. Ако му сторим зло, Небето няма да ни прости. Джамуха отдавна е известен като празен и несериозен човек. Приказва какви ли не глупости!

И той не се съгласил с предложението на сина си и върнал неговия вестоносец. Тогава Сенгум му пратил друг човек, като му заповядал да предаде:

– Татко, защо не вярваш в това, за което днес говори всеки, който има език и уста?

Така той изпращал при баща си няколко посланици, най-накрая се отчаял, пристигнал лично при него и му рекъл:

– Ти си още жив, а Чингис хаган нищо не ни разрешава да вършим. Ако пък ти, хане баща, с бяла храна се задавиш, с черно месо се закашляш, дали той ще ни повери улуса, събран с толкова усилия от Хурчахус Буйруг хан? Ще ни даде ли цялата власт?

Ван хан казал:

– Мога ли да изоставя своя наречен син? Темуджин е нашата истинска опора. Възжелаем ли му зло, Небето няма да ни прости!

Синът му Нилха Сенгум се разгневил, захлопнал вратата и излязъл. На Ван хан му станало жал за него и той го повикал отново:

Страхувам се да не разсърдя Небето, но не мога и да изоставя родния си син. Ако ви стигнат сили да извършите намисленото – правете го, това е ваша работа! – съгласил се най-накрая той.

168. Тогава Сенгум рекъл:

– Неотдавна те поискаха ръката на нашата Чагур Бехи. Сега ще ги поканим на празнична трапеза уж да определим деня на годеща и тогава ще го заловим!

Привидно той издал следното разпореждане:

– Ще дадем нашата Чагур Бехи на Джочи. Нека бъдещите ни роднини заповядат на празничната трапеза багалдзур*!

Тази вест той изпратил на Чингис хаган. По стар обичай Чингис хаган тръгнал при Ван хан, придружен само от десетина души. Пътном пренощувал в юртата на Мунлиг, който му казал:

– Поискахме им Чагур Бехи, ала те не само ни отказаха, но и унизиха нашето достойнство. Сега изведнъж ни канят за трапезата багалдзур. Това ми изглежда странно. Защо ли хората, които доскоро ни се подиграваха и високомерничеха, така изневиделица решиха да ни дадат Чагур Бехи? Подозрително е това! Синко, бъди внимателен! Сега е пролет, добитъкът ни още е слаб. Кажи им тъй: “Ще дойдем при вас, след като конете ни се угоят!” Отложи намисленото и виж какво ще предприемат след това!

Чингис хаган се вслушал в думите на Мунлиг и не отишъл лично при Ван хан, а пратил за участие в трапезата багалдзур Бухатай и Хиратай. Самият той се прибрал вкъщи.

Щом Бухатай и Хиратай се появили в стана на Сенгум, той и неговите хора си рекли:

– Чингис хаган сигурно е разбрал нашия замисъл. Още утре рано сутринта ще ги нападнем и ще го пленим!

169. По-малкият брат на Алтан – Йехе Черен – се прибрал в своята юрта и казал така:

– Решихме утре сутринта да пленим Темуджин. Мисля, че той нищо не би пожалил за онзи, който би му предал тази вест.

Съпругата на Йехе Черен – Алахчит – рекла:

– Защо приказваш такива неща? И стените имат уши!

И наистина. Техният разговор чул конярят Бадай, който им носел мляко. Той се прибрал в юртата си и съобщил вестта на своя другар – коняря Кишлиг, който решил тъй:

– Ще тръгна към юртата на Йехе Черен и ще разбера истинската причина!

Той наближил господарската юрта и там видял сина на Йехе Черен – Нарин Геген, който седял отвън и си острел стрелите. По едно време той проронил:

– Ако знаеш нашите какво са решили! Ала трябва да си държа езика зад зъбите и да не си отварям устата.

След малко Нарин Геген заповядал на Кишлиг:

– Доведи двата меркитски коня – белия и онзи с бялата муцуна. Вържи ги тук, че утре отрано ще ми потрябват!

Кишлиг се върнал при Бадай и му казал:

– Това, което чух от теб, е чиста истина. Хайде двамата да отидем при Темуджин и да го предупредим!

И те хванаха двата меркитски коня – белия и с бялата муцуна – завързали ги до голямата господарска юрта, а сами същата вечер отишли при овцете, заклали

едно агне, сварили го, като за дърва използвали дървеното си легло, после яхнали меркитските коне и през нощта се упътили при Чингис хаган. Бадай и Кишлиг застанали до задната врата на неговата юрта* и му предали думите на Йехе Черен, разказали и за това, как синът му Нарин Геген отвън си острел стрелите и им заповядал да завържат на коневръза двата меркитски коня – белия и с бялата муцуна. И рекли още Бадай и Кишлиг на Чингис хаган:

– Ако Чингис хаган благоволи – няма да се съмнява в нашите слова. Враговете му рекоха: “Ще го обкръжим и заловим”. Това е светлата истина!

Шеста глава

Краят на кереитската държава

170. Чингис хаган изслушал важната вест, повярвал на Бадай и Кишлиг и предупредил своите близки съдружници за опасността. Същата нощ той се скрил, като изоставил имота си. Тръгнал към планините Мау, ала оставил подире си караул начело с урианхайския Джелме. Вървял цял ден и чак когато слънцето превалило, стигнал мястото Харахалджан Елет, където разположил стана си.

По онова време конярят на Алчидай на име Чихитай Ядир, който пасял табуна на своя господар из тамошните хубави ливади, забелязал праха от вражеската конница, настъпваща от Улаган Бурхад през южните склонове на планините Мау. Той тутакси подкарал конете, явил се при Чингис хаган и му разказал видяното. Още веднъж се вгледали и наистина видели облак прах, който се вдигал от множеството вражески конници, препускащи от Улаган Бурхад през южните склонове на планините Мау.

Чингис хаган рекъл:

– Ван хан ме преследва.

Той начаса натоварил коня си, яхнал го и изчезнал като дим.

Добре, че нашите забелязали праха на чуждата конница, инак врагът можел лошо да ги изненада.

Оказало се, че тогава при Ван хан бил дошъл Джамуха, за да се присъедини към него. Ван хан го попитал:

– Има ли синът ми Темуджин хора, които са способни да се бият с нас?

– Следват го урците и мангците. Мисля, че те ще се бият достойно – рекъл Джамуха, -

Те обкръжават и прииждат

Нападат и атакуват.

Те разсичат и настъпват,

Връхлитат и се връзват.

Тъмнопъстрото си знаме

Стискат и препускат.

Хитри са много тия хора –

Още от малки деца

Бойното изкуство овладяват,

Затуй и вие, Ван хан,

С тях бъдете внимателен!

Като чул този отговор, Ван хан казал:

– Щом е така, начело на нашата войска ще сложим Хадаги и ще пуснем най-отпред джурхинските багатури. След тях тумен-тубегенците начело с Ачиг Ширун, после багатурите оландунгайдски, подир тях да препуска Хоришилемун тайджи начело на хилядната му гвардия. И накрая ще въведем нашите главни сили!

И добавил сетне Ван хан:

– Мой малък брате Джамуха, ти командвай всичките ни сили!

Джамуха отишъл настрани и рекъл на своите съдружници:

– Ван хан ми нареди да командвам цялата войска. Та аз не мога да се бия с моя анда Темуджин, камо ли да командвам войската. Е, не ще ме подмами Ван хан.

И той се оказа приятел за един час. Трябва да съобщя това на моя анда Темуджин. Нека малко се посъвземе!

И Джамуха тайно изпратил при Чингис хаган свой човек с послание:

– Ван хан ме запитва: “Има ли синът ми Темуджин хора, които са способни да се бият с нас?” Аз пък рекох: “С него са урците и мангците. Мисля, че те ще се бият достойно”. И Ван хан подреди войската си така: отпред сложи джурхинските багатури, после тументубегенския Ачиг Ширун, след него оландунгайдците. Подир тях – своята хилядна гвардия, водена от Хоришилемун тайджи. Чак най-накрая Ван хан реши да въведе основните сили. И каза ми още: “Мой малък брате Джамуха, ти командвай всичките ни сили!” Виждаш ли какво доверие ми оказа! Така че знай, Ван хан е лекомислен и ненадежден човек и приятел. Аз не мога да поема командването. И по-рано не можех да се бия с моя анда. Ала Ван хан се оказа по-лош от мен. Затуй, мой анда, не се бой. Дръж се!

171. Като чул това послание, Чингис хаган рекъл:

– Мой урудски чичо Джурчидей, как мислиш, да те сложа ли начело на предните отреди?

И преди той да отговори, мангудският Хуйлдар Сечен казал:

– Преди Чингис хаган да навлезе в битката, ние – урците и мангците – ще се хвърлим в бой.

След това Джурчидей и Хуйлдар строили урците и мангците пред очите на Чингис хаган.

Изведнъж отпред се появили отредите на противника, водени от джурхинците. Урците и мангците веднага ги нападнали и се завързал горещ бой. Джурхинците били смазани, ала през това време се показал тументубегенският Ачиг Ширун с войниците си. Той ранил Хуйлдар и го свалил от коня в една скална теснина. Като видели това, мангците тутакси обърнали конете си и прикрили Хуйлдар. Джурчидей повел урудските войници и продължил боя, разгромил тументубегенците, подгонил ги, ала се натъкнал на оландунгайдците. Джурчидей успял да разпръсне и тях и вече ги преследвал, когато видял Хоришилемун тайджи, който водел хиляда гвардейци торгуди. Джурчидей нападнал и тях и ги разгромил напълно.

Без да се посъветва с баща си, Сенгум също се хвърлил в бой, ала бил ранен в румената буза и паднал от коня. Когато се намерил на земята, всички керейти се стекли към него. Нашите конници продължавали да ги изтикват, ала слънцето вече клоняла към залез. Тогава те се обърнали назад, вдигнали от земята ранения Хуйлдар и се прибрали в своите станове. Същата нощ Чингис хаган скришом напуснал бойното поле и се преместил на друго място, където и пренощувал.

172. На следващата сутрин, щом се зазорило, започнали да преброяват хората. Оказало се, че липсват Угедей, Борохул и Богорчи. Чингис хаган рекъл:

– Заедно с Угедей сигурно са останали и верните му приятели Богорчи и Борохул. Живи ли са, мъртви ли са, не знам, ала и двамата няма да го изоставят.

Нашите войници прекарвали онази нощ до конете си. Чингис хаган заповядал да бъдат в пълна бойна готовност, ако врагът реши да ги нападне. Изведнъж посред бял ден от северната страна се появил един конник. Това бил Богорчи.

Чингис хаган оголил гърдите си и рекъл:

– О, Вечно небе, такава е твоята повеля!

Той тутакси извикал Богорчи и го разпитал за случилото се.

Ето какво му разказал Богорчи:

– По време на боя раниха коня ми и паднах на земята. Сkochих веднага и затичах. За щастие през това време керейтите се събраха край Сенгум и не ме

видяха. Хванах един кон, чийто товар не беше завързан много здраво, махнах го, яхнах коня и тръгнах по дирите на нашата войска. Така пристигнах тук.

173. Не минало много време и се показал още един конник. Вгледали се внимателно и много се учудили: уж един човек върви, а сякаш се виждат още два крака. Когато непознатият наближил, видели, че върху коня седели двама души: Угедей и Борохул. От устата на Борохул течела кръв. Оказало се, Угедей бил ранен в шията, а Борохул през цялото време изсмуквал кръвта от раната му.

Като ги видял, Чингис хаган се просълзил от мъка, веднага заповядал да запалят огън, да поизгорят раната на Угедей, а после да му дадат нещо за пиене. Войниците трябвало да бъдат готови всеки момент да посрещнат врага.

– Прахът от конницата на противника се стелеше по южните склонове на планините Мау към Улаган Бурхад – се обадил Борохул.

Като чули това, нашите решили:

– Щом врагът бяга презглава, ще го заобиколим и ще го атакуваме от всички страни.

Те тръгнали към река Улхуй Шилугелджид* и се озовали в Далан Немурге.

174. По едно време към нашите се присъединили Хадаган Далдурхан, ала без жената и децата си. Ето какво разказал той за ван хан:

– Когато раниха Сенгум в румената буза и той падна, баща му отиде при него и рече:

*“Реши да навредиш на
този, дете стои далече от теб,
ала ето че сега самият ти
се оказа повален на земята.
Реши да нападнеш
Този, дете стои настрани от теб,
Ала ето че румената ти буза
Се оказа пробита.
Затуй, дете раниха
Любимия ми син,
Веднага да нападнем
Чуждите врагове!”*
Ала Ачиг Ширун се намеси и каза:
*“О, хане, господарю мой,
с решението си не бързай!
Нали си спомняш: народът ни един
Начело с теб, владетелю ни общ,
Небето молихме: това момче да се роди.
“Дари ми го!” – с надежда казваше,
Небето молеше, молитви все отправяше.
Дрехите си със сълзи заливаше,
За рожба го просеше, за нея бленуваше.
Тогава чак синът ти се роди.
Нашият млад господар Сенгум
Ние с любов ще излекуваме”.*

Повечето монголи, в това число Джамуха, Алтан и Хучар, са на наша страна. А хорицата на Темуджин някъде са се скрили.

Единственият им теглач – конят.

Единствената им защита – гората.*

Само да ни се мярнат пред очите, ще ги подгоним и ей така пътьом ще ги грабнем с краищата на дрехите си като конски фъшкии. Ще видят те!

На което Ван хан рече:

– “Добре, шом е така, нека синът ми да се лекува. Грижете се за него с любов и старание”.

И той заповяда на войската си да отстъпва – завършил разказа си Хадаган Далдурхан.

175. От Далан Немурге Чингис хаган се насочил към река Халха и заповядал в движение да преброят войниците му. Те били две хиляди и шестстотин. Чингис хаган взел хиляда и триста души и с тях тръгнал по западния бряг на Халха. Останалите войници заедно с урците и мангците вървели по източния бряг на реката. Пътьом се препитавали с лов. И макар раната на Хуйлдар още не била заздравяла напълно, той не приел съветите на Чингис хаган и препускал с все сила подир дивеча. По едно време раната му отново се отворила и той починал. Тленните му останки били погребани в Орнугуските скали на брега на Халха*.

176. Чингис хаган разбрал, че там, където Халха се влива в езерото Буйр, чергарували хонгирадски люде, които имали каруци с особени седалки, и казал:

– Хонгирадците отдавна пеят в песните си, че техните моми навред се славят с красотата си. Ако все още си спомнят тези песни – ще бъдем милостиви с тях, ако пък ни окажат съпротива – ще бъдем безкрайно сурови.

И той изпратил при тях урци с Джурчидей. Хонгирадците ги посрещнали дружелюбно, затуй и Чингис хаган не им сторил нищо лошо.

177. Така Чингис хаган с мир подчинил хонгирадците, а сетне тръгнал към източния бряг на Тунхелег и там се установил. Избрал Архай Хасар и Сухегей Джагун за посланици и ги пратил при Ван хан да му предадат следното:

– Разположихме се на източния бряг на Тунхелег, където има добри пасища. Жребците ми бързо се уговяват. Хане баща, обясни защо така се разгневи, защо реши тъй да ме изплашиш? Защо всяваш страх сред нас – твоите синове и снахи, и не ни даваш да спим спокойно?

Седалката, върху която седя,

Ти строиш и разбута.

Струящия от юртата ми пушек

Ти развя и разсея.

Защо ли измъчваш и преследваш

Горкия си син, дето в нищо не е виновен?

Хане баща, обясни

Защо ли си повярвал и слушал

Злите думи и клеветите

На събралите се край тебе хора?

Завистливите лоши люде

За сина ти добър

Лъжливи слова приказват,

Вредят ни и ни разделят.

О, хане баща, какво си говорихме с теб някога? За какво се разбрахме на хълма Улаган?

Ако езиците ни отровните змии

Между нас се промъкнат

И черни клевети за нас разпуснат,

Ние няма да се разделим, а

Двамата ще се срещнем

И злото черно ще унищожим!

Не бяхме ли говорили тъй? Защо тогава, хане баща, не се срещна с мен и нищо не ми рече?

Ако зъбите на злокобните змии

В нашата дружба проникнат

И съюза ни опитат да разрушат,

Ние лично ще се видим

И без злоба и завист черна

Всякаква причина ще отстраним!

Не се ли уговорихме така? Защо тогава, хане баща, ти не се срещна с мен, защо така с теб се разделихме? О, хане баща, дори да разполагам само с неколцина войници, от многохилядните ти войски няма да се побоя! Няма да побягна! Дори да съм черноглав* простонароден, не ще се поддам на благородниците! Аз ти бях опора. Когато се счупи едно от двете возила в каруца, бикът не ще може да я тегли. Та не съм ли за теб като второ возило? Когато се счупи едно от двете колела на талигата, тя не ще може да се движи. Та не съм ли за теб като второ колело? Ти, най-големият от четиридесетте синове на Хурчакус Буйруг хан, си станал хан господар. Като си получил тази титла, ти си убил по-малките си братя Тай Темур тайджи и Буха Темур. Другият ти по-малък брат Ерхе Хара се изплашил за своя живот и избягал при найманския Инанча Билге хан. Така се е спасил. Чичо ти Гур хан се разгневил, загдето си унищожил кръвните си братя, и тръгнал да се бие с теб, тогава ти си избягал надолу край река Селенге и си се скрил в местността Харагун Хавчил заедно със стотина твои хора. Решил си да се подмажеш на меркитския Тогтога и си му дал дъщеря си Уджагур Уджин, а след като си напуснал Харагун Ховчил, ти дойде при баща ми Йисугей Багатур и му се помоли: “Освободи моя народ от властта на чичо ми Гур хан и ми го възвърни!” И ето че баща ми реши да спаси твоя народ: свика войската си, сложи начело тайчудите Хунан и Бахаджи и нападна Гур хан и неговите люде, които по онова време стануваха в местността Гурван Тел. Баща ми изпъди Гур хан в земята Хашин. Чичо ти успя да вземе със себе си само двадесетина-тридесетина човека. Тогава ти стана анда с баща ми Йисугей Багатур. Вие положихте клетва в Черна гора на брега на река Тул. Тогава ти, Ван хан, изрази своята радост, като каза с почит: “Нека Небето и Земята ми бъдат в помощ, за да мога да се отплатя с добро за стореното благодеяние. Да се отблагодаря на теб, на синовете ти и на техните синове!”

След това един от по-малките ти братя Ерхе хан взе от найманския Инанча Билге хан войници и дойде да се бие с теб. Като разбра за това, ти с неколцина от хората си изостави нещастния си народ и се спаси с бягство. Стигна чак до река Чуй, дето е в сартагулската земя, и поиска покровителство от хара китадския Гур хан. Не беше минала и една година, когато се раздели с него. Скитах се из уйгурските земи, бродех из тангудските владения, като се препитавах само с мляко от петте кози и кръвта на камилата, дето водех със себе си. Та най-накрая се появи у нас, яхнал единствения си сляп кон. Като те видях толкова окаян и изтощен, спомних си, че някога сте били анди с баща ми – Йисугей хан, и изпратих да те пресрещнат моите Тахай и Сухегей, а после тръгнах от Керулунския Бурги, за да те приветствам лично. Срещнахме се при езерото Гусегур. Видях колко ти беше тежко и наредих моите хора да ти плащат оброк, за да се замогнеш. И понеже някога сте били приятели с баща ми, решихме да се назоваваме с думите “баща” и “син”. Кажи, не се ли разбрахме така в Черна гора, на брега на река Тул?

Онази зима живееше в нашата задруга и ядеше от наша храна. Изкарахме зимата и лятото, а наесен тръгнахме да воюваме с меркитския Тогтога Бехи.

Срещнахме се в битка сурова в местността Муруч Сегул по планинския хребет Хадиглиг. Изгонихме Тогтога Бехи към Барагуджинската земя, пленихме безброй меркити, сдобихме се с много добитък, богати юрти, зърно и друга храна. Всичко това дадох на теб, хане баща!

В дните, когато гладувах,

Хранех те аз и лелеях.

В месеците, когато мизерствах,

Бранех те аз и защитавах.

След това нападнахме гучугудския Буйруг хан в местността Сохог Усун, близо до планината Улугтаг, преминахме през Алтайските планински вериги и стигнахме река Урунгу. Там, на брега на езерото Кишилбаши, го заловихме и убихме. Обърнахме конете си, а през това време найманският Хугсегу Сабраг Багатур беше строил войниците си в Байдараг Белчир и ни очакваше, за да се сражава с нас. Ние също строихме войниците си и се подготвихме за бой, ала се стъмни и решихме да се бием на следващата сутрин, ношувахме направо на бойното поле. Тогава ти, хане, нарочно си запалил в своя стан много огньове, същата нощ тайно си го напуснал и си тръгнал нагоре край река Хара Сегул.

Когато на следващата сутрин погледнахме, видяхме, че в твоя стан няма никой – нито един човек. И си казах тогава: “Ти ни захвърли така, както си изоставил тези огньове”. Веднага тръгнахме на път, преминахме през Едерския Алтай и станувахме в Сагарската степ. Там разбрахме, че Хугсегу Сабраг Багатур ви е нападнал, пленил жената и синовете на Сенгум, заграбил целия ви имот, присвоил слугите му, а теб самия гонил чак до низината Телегету. Та ти си се лишил от доста свои поданици и добитък. Като видели това, синовете на меркитския Тогтога – Худу и Чилагун, дето са били с теб, заедно с хората си избягали в Барагуджинската земя, където се присъединили към баща си. Тогава ти ме помоли: “Найманският Хугсегу Сабраг Багатур заграби имота ми и всички мои поданици. Синко, няма ли да ми изпратиш на помощ четиримата твои смели хулег-багатури?” За разлика от теб не съм ти мислил зло и веднага ти изпратих четиримата си смели хулег-багатури заедно с войската. Още преди багатурите Богорчи, Мухулай, Борохул и Чилагун да стигнат местността Улаган Хос, Сенгум е започнал бой, в който конят му бил ранен, а самият той пленен. Точно тогава са дошли моите четирима багатури, освободили Сенгум и му възвърнали хората, имането, жена му и синовете му. Тогава ти, хане баща, с признателност ми рече: “Синът ми Темуджин изпрати своите четирима смели хулег-багатури и спаси моя изпаднал в беда народ”.

Та кажи ми сега, хане баща, каква грешка съм сторил, за да предизвикам твоя гняв? Съобщи ми причината по двамата посланици – Хубарихури и Итурген, и ги изпрати при мен! Ако не можеш да изпратиш тях двамата, изпрати някой друг!

178. Като чул тази вест, Ван хан извикал:

– Горко ми!

С добрия си син се разделих,

Съюза прекрасен наруших,

Достойния си син изоставих,

Делото общо развалих.

Така се каел той, а сетне рекъл:

– Ако сега наново видя сина си Темуджин и му възжелая зло, нека всичката ми кръв изтече начаса!

С тези думи той срязал кутрето си, изцедил от него кръв в малък съд, дал го на вестоносците и промълвил⁷

– Предайте това на сина ми!

179. Чингис хаган заръчал да предадат на неговия анда Джамуха:

– Заради злокобните си намерения ти ни раздели с хана баща. Навремето тоз, който от двамата ни пръв станеше сутрин, пиеше от синята купа на хана баща. И понеже винаги аз съм се събуждал пръв, ти си затаил омраза към мен*. Ала сега можеш да пиеш от синята купа на баща ни колкото си пожелаеш! Не е голяма загуба за мен!

На Алтан и Хучар Чингис хаган заповядал да предадат:

– Вие двамата открито и честно ли искате да ме изоставите или подло и коварно? На теб, Хучар, син на Негун тайджи, ние предлагаме да станеш хан, ала ти не пожела. Алтан, твойт баща беше Хутула хан, дето всички ни управляваше, затова и на теб предлагаме да станеш хан, но ти също не се съгласи. Дори Сече и Тайчу – синовете на Бартан Багатур, не успях да накарам да станат ханове. Тъй като никой от вас не пожела да стане хан, аз самият бях удостоен с тази титла и започнах да ви управлявам. Ала ако бяхте станали ханове, тогава аз

В завоевателни войни

Само в първите редици бих се бил.

С благоволението на

Високото синьо небе

Злите врагове бих разбил,

Девоиците им красиви бих пленил,

Табуните им безбройни бих заграбил,

При вас – достопочтени господари – бих ги довел.

В лов добити горски животни

Все на вас с поклон бих поднасял.

В скалисти планини убити зверове

Все на вас с любов бих доставял.

В урви стръмни уловени живини

Все на вас вкупом бих предавал.

В степи широки хванати хулани

Все нас до последно бих изпращал.

Сега пък бъдете честни другари на хана баща. Сред народа се говори за вашето нехайство. Повече не давайте поводи за това. Не забравяйте, че сте роднини на чаутхури! Не разрешавайте на чужди да стануват в горното течение на трите реки*!

Това Чингис хаган заповядал да предадат на Алтан и Хучар.

180. Чингис хаган се разпоредил да кажат на по-малкия му брат Тогорил следното:

– Ето защо те наричам “по-малък брат”: някога Тумбинай и Чирхай Линхуа тръгнали на война, от която се завърнали с един роб на име Огда. Синът на огда се казвал Субегей. Той също бил роб. Неговият син пък бил Хухучу Хирасан, синът на Хухучу Хирасан се именувал Йехей Хонтагар. Син на Йехей Хонтагар си ти, Тогорил. Та кажи ми сега чий улус разчитааш да получиш, като угодничиш тъй подло? Не ти ли е ясно, че Алтан и Хучар никому няма да дадат моя улус? Затуй те и наричат “по-малък брат”.

За теб – робе, водещ корена си

От времето на нашите прадеди –

Са предназначени тези

Мои почтителни слова.

За теб – робе, водещ съдбата си

*От времето на нашите прародители –
Са предназначени тези
Мои правдиви думи.*

Такова послание му изпратил.

181. Още Чингис хаган заповядал да предадат на неговия анда Сенгум такива слова:

– Аз съм се родил, облечен с дела на баща си. Ти пък си се родил гол-голеничък. Ханът баща и за двама ни еднакво се грижеше, ала ти, Сенгум, все ме ревнуваше и ме пъдеше. Затуй недей сега да разболяваш черния дроб, да разбиваш сърцето на нашия хан баща. И сутрин, и вечер успокоявай неговите мисли, развеселявай неговата душа! Прибързани идеи пред него не споделяй, душата му с молби да станеш хан, докато той е още жив, не измъчвай! Анда Сенгум, изпрати при мен Билге Бехи и Тодойн – нека те бъдат твоите вестonosци! Нека ми пратят по двама посланици също моят хан баща, анда Джамуха, Алтан, Хучар, Ачиг Ширун и Хачигун!

Чингис хаган заповядал Архай Хасар и Сухегей Джагун да научат тези негови думи наизуст и ги пратил като вестonosци.

Сенгум изслушал посланието и изрекъл:

– Доскоро той подло наричаше моя баща “стар убиец”, сега пък го именува “добър баща”. За мен казваше, че съм се влачел подир опашките на сартагулските овце на Тогтога Буу, а сега изведнъж се обръща към мен с “добродетелен анда”. Ясен ми е смисълът на неговото послание. То говори за война. Не ще и съмнение! Билге Бехи, Тодойн – угоявайте по-добре вашите жребци, вдигнете по-високо бойното знаме!

Веднага след това Архай Хасар се завърнал при Чингис хаган, а Сухегей Джагун не посмял да се върне, загдето семейството му било в задругата на Ван хан. Архай всичко разказал на Чингис хаган.

182. Чингис хаган напуснал своя стан и се преместил близо до езерото Балджун, където опънал своята юрта. Сетне при него се явил горлоският Цогосцаган и довел своите горлосци. Чингис хаган се срещнал със сартагулеца Хасан, който пристигнал на брега на езерото върху бяла камила. Той водел на водопой хиляда овце от онгудския Алахуш Дигитхури, а пътьом купувал от хората, живеещи край река Ергуне, кожи от самури и катерици.

183. Докато Чингис хаган станувал на брега на езерото Балджун, Хасар оставил съпругата си и тримата си синове Йегу, Йесунхей и Туху в стана на Ван хан и заедно с няколко другари съмишленици тръгнали по дирите на Чингис. Те скитали из Харагун Джидунския склон, ала не могли да открият хората на Чингис, хранели се с кожи и жили, докато най-накрая стигнали неговия стан.

Като видял Хасар, Чингис хаган се възраднал много и решил да изпрати още вестonosци при Ван хан, като за такива избрал джагуридайския Харигудар и урианхайския Чаурхан. Заповядал им да предадат на баща му Ван хан думите на Хасар:

*– С вас се разделих, загдето
За моя батко хан все мислех.
Дълго бродих и го търсих,
Ала никъде не го намирах.
Денем и нощем го виках и зовях,
Ала никъде гласа му не чувах.
Къде бе отишъл – не знаех,
Лягах да спя – ала гледах звездите*

И слагах ръката си вместо възглавка.

Хане баща, моите съпруга и деца останаха при теб. Ако ми изпратиш верен човек, ще се завърна при теб.

Сетне Чингис хаган казал на Харигудар и Чаурхан:

– Ще тръгнете на път, ние ще се преместим в местността Аргал Хохи до река Керулун. Като си свършите работата, отивайте направо там!

След като изпратил Харигудар и Чаурхан, Чингис хаган тръгнал на път, като поверил разузнаването на Джурчидей и Архай. Така той се преместил в местността Аргал Хохи до река Керулун.

184. Харигудар и Чаурхан пристигнали при Ван хан и му предали посланието на Хасар. По онова време Ван хан пирувал в златна шатра. В отговор на посланието той рекъл:

– Щом е така, нека дойде Хасар. Като верен човек ще пратя Итурген.

И той изпратил Итурген, който тръгнал заедно с Харигудар и Чаурхан. Като наближили местността Аргал Хохи, Итурген забелязал много хора и добитък и решил, че нещо не е наред, шибнал коня си и препуснал обратно. Харигудар, чийто кон бил бърз, веднага се впуснал подир Итурген, ала все не успявал да го настигне – ту го изпреварвал, ту изоставал. Конят на Чаурхан бил по-бавен. Ала когато Чаурхан наближил беглеца и вече можел да го достигне със стрела, стрелял отзад и улучил задния крак на черния му кон. Итурген паднал от златното си седло, Харигудар и Чаурхан тутакси го сграбчили и завели при Чингис хаган, но господарят не пожелал да разговаря с него и само рекъл:

– Отведете го при Хасар.

Хасар не проронил нито дума, ала насякъл Итурген на парчета.

185. Харигудар и Чаурхан казали на Чингис хаган:

Ван хан нищо не подозира. Опънал е златна шатра и пирува. Нека веднага да тръгнем в поход и да ги нападнем ненадейно в нощния мрак.

Чингис хаган одобрил тяхното предложение. Изпратил най-напред двама разузнавачи – Джурчидей и Архай, а подире им в нощната тъмнина тръгнали всички останали. Без да спират, стигнали падината Джер Хабчил в Джеджерските планини, където скришом обкръжили Ван хан. Битката продължила три дни и три нощи, на третия ден врагът се предал. Нашите огледали пленниците и видели, че Ван хан и Сенгум не били сред тях. Така и не разбрали как двамата съумели да изчезнат през нощта. Оказало се, че им помогнал джурхинският Хадаг Багатур.

Той сам се предал, като се явил пред Чингис хаган и му казал:

– Не посмях да хвана и да убия своя законен хан и реших да спася живота му. Затуй се бихме три дни и три нощи и се предадохме чак след като той се скри. Ако иска да ме убие Чингис хаган, готов съм да посрещна смъртта. Ако ме остави жив – всичките си сили ще му посветя!

Чингис хаган харесал думите на Хадаг Багатур и заповядал:

– Той не е изоставил законния си хан докрай и е защищавал живота му. Това се казва истински мъж! С такъв човек можеш да станеш приятел!

И Чингис хаган му дарил живота и заповядал той още сто джурхинци да бъдат вечни слуги на семейството на Хуйлдар, който бил умрял.

– Децата на джурхинците и те да бъдат слуги на децата на Хуйлдар. Ако им се родят момичета, джурхинците не ще имат право да решават за кого да се омъжват. Синовете и дъщерите им да бъдат слуги на съпругата и децата на Хуйлдар – да вървят пред тях и зад тях! – такава заповед издал Чингис хаган.

И загдето Хуйлдар Сечен пръв произнесъл честни думи*, Чингис хаган благоволил да издаде още една повеля:

– За стореното от Хуйлдар неговите потомци да получават помощ като сираци!

Седма глава

Смъртта на Ван хан

186. След разгрома на кереитите Чингис хаган се разпоредил да ги предадат на неговите хора. Сто джурхинци дали на Тахай Багатур от рода сулдудей да му служат. По-голямата от двете дъщери на по-малкия Ван ханов брат Джаха Хамбу – Ибага, Чингис хаган взел за себе си, а по-малката – Сорхагтан – подарил на Толуй. Така той не присвоил нито един от наследствените слуги* на Джаба Хамбу, а с хаганската си милост го направил второ возило в своята колесница.

187. Освен това Чингис хаган благоволил да подари на Бадай* и Кишлиг* за техните заслуги всички кереити от свитата на Ван хан, както и неговата стража и слуги, заедно със златната шатра, прочутата златна купа и цялото му имане.

– Нека ви бъдат слуги послушни!

Вие пък чаши свободно вдигайте,

Колчани винаги окачвайте!

Бъдете благословени в дарханството

Вие двамата и синовете ви,

И синовете на вашите синове!

В битки сурови участвайте

И цялата плячка намерена

За себе си запазвайте!

На лов различен ходете

И всичката живина убита

За себе си оставяйте!

– рекъл Чингис хаган и издал следната заповед:

– Загдето Бадай и Кишлиг ми направиха голямо добро и спасиха живота ми, аз с благоволенieto на Вечното небе успях да подчиня кереитския народ и седнах на високия престол. Нека синовете ми, а и синовете на моите синове винаги помнят помощта, оказана ми от двата герои!

– Кереитският улус покорил

И без да забрави никой,

Своите люде с плячка надарил.

Тументубегенците подчинил

И всички пленници до един

Сред поданиците си разпределил.

Оландунгайдците и тях унищожил

И същия ден – преди да се стъмни,

Сред хората си всички разделил.

Кръвожадния род джурхински разбил

И оцелелите хорица бедни

На своите близки подарил.

След като разгромили кереитския улус, презимували в местността Абджай Худегер.

188. Ван хан и Сенгум се отървали от смъртта с бягство. Измъчен от жажда, Ван хан се насочил към местността Негун Усун*, недалече от Дидиг Сахал, където се натъкнал на найманския караул, оглавяван от Хорисубечи. И макар Ван хан да му казал кой е, Хорисубечи не го познал, не повярвал на думите му, сграбчил го и го убил.

Сенгум не тръгнал към местността Негун Усун, а я заобиколил и се озовал в безлюдна пустиня. По едно време забелязал няколко хулани, които стояли безгрижно и пъдели мухите с опашките си. Сенгум слязъл от коня, поверил го на коняря си Хухучу, взел да се прокрадва към животните. По онова време Сенгум бил придружаван само от един слуга – коняря Хухучу, и жена му. И когато господарят му се отдалечил, Хухучу изведнъж препуснал в тръс, като подкарал и господарския кон. Жена му рекла:

– Ти със златни дрехи се обличаше.

Ти като хан богато се хранеше.

Господарят ни те обичаше –

“Мой любими Хухучу” ти викаше.

Нима сега така изведнъж

Хана ни Сенгум ще оставиш?

От него тъй подло ще избягаш?

И тя взела уж да поизостава, ала Хухучу й викнал сърдито:

– Да не би да си станала негова приятелка?

Тя отвърнала:

– Ти за безсрамница ли ме смяташ? Да не съм кучка! Поне му остави златната купа, та да има от какво да пие!

Хухучу хвърлил назад златната купа и препуснал още по-бързо.

Двамата се явили пред очите на Чингис хаган. Хухучу му съобщил:

– Оставих Сенгум да върви пеш из пустинята и дойдох при теб.

Чингис хаган се разпоредил:

– Дарувам живота само на съпругата на Хухучу. А той, загдето е напуснал своя господар и е доказал, че не можем да му имаме вяра, да бъде убит!

И конярят бил посечен на парчета*.

189. Майката на найманския Даян хан – Гурбесу, рекла:

– Ван хан беше от древен хански род. Нека донесат главата му тук. Ако наистина това е той, ние ще извършим жертвоприношението, което му се полага.

Тя изпратила при Хорисубечи свой слуга, който отсякъл главата на Ван и я донесъл на господарката си. Убитият бил Ван хан. Главата му сложили върху бяла възглавка, редом до нея подредили дарове, ястия и напитки. Оказали й дължимите почести, свирили с хур* и други музикални инструменти. Неочаквано по време на жертвоприношението главата се разсмяла.

– Смееш се! – възкликнал гневно Даян хан и заповядал да я стъпчат, а Хусегу Сабраг казал:

Нали отсякохме главата от тялото на мъртвия хан, бива ли сега да я тъпчим? Не напразно кучето ни тъй лошо вие! Едно време Инанча Билге казваше:

– Вече съм станал немощен старец,

Жена ми пък още е млада девойка.

А Небето могъщо ни подари

Момче, което нарекохме Даян.

Драги мой синко,

Народа и слугите си безбройни,

Що от гениите пазители са дарувани,

Ще можеш ли да управляваш?

Така неведнъж казваше той. А сега чуйте –

Черното куче как лошо вие.

Нашата хатун Гурбесу

С всички дела се справя добре,

*А ти, хане Даян, си
Прекомерно плах и глезен.*

Нищо друго не знаеш, освен да ходиш на лов!

Даян му рекъл:

– Разправят, че далеч на изток има някакви нищожни монголи, които са много войнствени. Те са принудили достопочтения Ван хан да избяга от тях и са предизвикали смъртта му. Да не би някой монгол да претендира за хаганския престол? Нима слънцето и луната могат да залееят небето със светлина по едно и също време? Може ли да има на земята двама хагана? Ще тръгна в поход и ще доведа тук тия нищожни монголи!

Майка му Гурбесу го възпряла:

– *Само не това! Тези монголи*

Миришат отвратително,

Одежди носят ужасни!

Защо ще ги водиш тук? Нека бъдат колкото може по-далеч от нас. Можеш да доведеш само подбрани техни девойки и млади жени. Ако си измият ръцете и краката добре – ще станат за доячки на нашите крави и овце.

Даян хан рекъл:

– И все пак ще отидем в Монголия и ще се върнем оттам с техни колчани!

190. Като чул тази закана, Хугсегу Сабраг Багатур продумал:

– Говорите прекомерно самоуверено. Как може така, мой хане от небесен произход? Не правете това!

Хугсегу Сабраг дълго го увещавал, ала Даян хан не го послушал, изпратил при Алахуш Дигитхури от онгудския род вестоносец на име Торбиташи, като му заповядал да предаде следното:

– На изток има някакви си малобройни, ала твърде войнствени монголи. Бъди моя десница и тръгни на поход! Аз ще потегля оттук и двамата ще завземем колчаните на тия нищожни монголи!

На това послание Алахуш Дигитхури отвърнал:

– Не мога да стана твоя десница! – и върнал техния вестоносец, а сетне изпратил свой човек на име Ю Хунан при Чингис хаган с такова обръщение:

– Найманският Даян хан се готви да ти отнеме колчаните. Моли ме да му стана десница, ала аз отказах. Искam да те предупредя и затова ти изпращам вестоносец. Гледай враговете да не ти отнемат колчаните!

По онова време Чингис хаган се намирал в Темегенската степ. Вестоносецът Ю Хунан го открил в местността Тулхинчеуд, където Чингис хаган бил направил хайка за дивеч. Като изслушал посланието на Алахуш Дигитхури, Чингис хаган там, на място, взел да се съветва какво да правят и много хора му казали:

– Нашите коне са изтощени и мършави. Не можем сега да се бием*.

Нойон Отчигин пък продумал:

– Може ли да се оправдаваме с това, че конете ни са изтощени? Моите пък са угоени. Може ли да оставаме спокойни, след като разбрахме за найманската закана*?

Белгутей нойон добавил:

– *Лиша ли се приживе*

От златния си колчан, за какво

Тогава въобще да живея?

Има ли друга по-почетна смърт

За истинския воин мъж, що

Носи лък и стрели и

*Окачва своя колчан настрани, от тази
Да остави своите кости в степта?
Западните нагли наймани
Все се хвалят и говорят
За земята си широка,
За народа си многоброен,
За добитъка си безброен.
Слова надменни и горделиви произнасят.
Затова ще ги нападнем,
Напред веднага ще се втурнем,
Земите и реките им ще завладеем,
Техните лъкове и стрели ще отнемем –
Това няма да бъде трудно.
Нападнем ли ги още сега,
Няма да успеят табуните си да съберат,
Сигурно ще ги изоставят и ще побягнат.
Няма да съумеят юртите си да натоварят,
Сигурно ще ги оставят и ще затичат.
Многобройните техни слуги
В близките гори, в тайгата ще хукнат,
Сигурно ще се объркат, в беда ще изпаднат.
Ала вместо с приказки да се бавим,
Вместо времето си да губим напразно,
Всички да се вдигнем на решителен бой!*

191. Чингис хаган харесал думите на нойон Белгутей, спрял да ловува, преместил се от Абджай Худегер към Орнугуските скали, близо до река Халха, и там се разположил със стана си. Започнал да преброява войската. Най-напред разпределил войниците, като определил нойони командири на хилядите, стотиците и десетките*, назначил и върховни командващи – Додай Черби*, Доголху Черби, Угелен Черби, Толун Черби, Бучаран Черби, Суйхету Черби. След като приключил с разпределянето на войниците по десетки, стотици и хиляди, назовал осемдесет нощни стражари хебтегули*, седемдесет дневни стражари торгуди*, а също така постоянни стражари хишигтенци*. За свои стражари той избрал най-способните от синовете на нойоните командири на хилядите и стотиците, а също така измежду синовете на свободните арати*. Чингис хаган оказал особена милост на Архай Хасар, като му рекъл:

– Вземи под свое командване хиляда най-богати багатури! В дните на битки ще се биеш пред очите ми! В други дни ще охраняваш моята скъпа шатра!

И казал още Чингис хаган:

– Угелен Черби, ти ще управляваш седемдесетте торгуди! За всичко ще се съветваш с Худус Халчан!

192. Освен това Чингис хаган заповядал:

– Всеки ден, щом свършат своите задължения на постоянна охрана, преди залез слънце хорчинците, торгудите, хишигтенците, готвачите, вратарите, конярите и други да издават своите постове на хебтегулите, а те самите да отиват да спят при конете си! Хебтегулите от нощната стража да бдят на смени до вратите и да охраняват юртите. Щом приключим със сутрешния чай, хорчинците и торгудите да идват, да поемат постове от хебтегулите и като заемат съответните позиции, да ни охраняват! Дежурството да продължава три дни и три нощи, след това три нощи

да си почиват. Хорчинците по същия начин да разменят задълженията си с хебтегулите!

Така Чингис хаган разпределил войниците по хиляди, назначил черби нойони, осемдесет хебтегули, седемдесет торгуди, хишигтенци, сложил Архай Хасар начело на избраните багатури. Сетне напуснал Орнугуските скали близо до река Халха и тръгнал да се бие с найманите*.

193. На шестнадесетото число от първия летен месец от годината на мишката*, в червения ден на пълнолунието, Чингис хагановите войници вдигнали бойните си знамена и тръгнали на поход. Владетелят назначил за разузнавачи Джебе и Хубилай и ги изпратил нагоре по течението на река Керулун. Те стигнали Сагарската степ и там се сблъскали с найманския караул, който стоял в подножието на Ханхаран*. Завързал се бой. Найманският караул съумял да отмъкне от монголите едно шарено мършаво конче с нищо и никакво седло. Като го видели, найманите си рекли:

– Монголските коне са много изтощени.

Главните ни сили влезли в Сагарската степ и там отседнали. Взели да решават какво да правят. Додай Черби с почтение се обърнал към Чингис хаган:

– Нямаме много войници, а и тези, що имаме, пътьом много се измориha. Затуи нека се задържим тук и да охраним нашите коне. Да останем в Сагарската степ! Междувременно нека всеки конник и всеки слуга през нощта запали по пет огъня на пет различни места, така ще сплашим противника! Найманите са многобройни, ала техният хан, който досега не е излизал от юртата си, е глезен човек. Ще го уплашим с нашите огънове, а докато разберат истината, нашите коне ще се посъвземат. Щом нашите жребци се угоят и отпочинат, ще връхлетим върху найманския караул и ще го подгоним чак до основните им сили, като клин ще се забием в тях и в тази бъркотия ще ги разгромим! Какво ще благоволи да каже за това нашият хаган?

Чингис хаган одобрил предложението и се разпоредил:

– Запалете огънове!

Тази заповед предали на войниците и слугите и всеки от тях запалил по пет огъня в пет различни места. Наймански караули в Ханхархан видели през нощта многобройните огънове и започнали да се чудят:

– Не ни ли казваха, че монголите са малко? Та техните огънове са повече от звездите на небето!

Те изпратили на Даян хан шареното мършаво конче с лошото седло, отмъкнато от монголите, и съобшили:

– Монголските войници запълниха цялата Сагарска степ. Чини ни се, че всеки ден при тях прииждат нови и нови сили – досущ като вода в речен поток. Техните огънове са повече от звездите на небето.

194. Когато найманският караул изпратил това послание до своя хан, той се намирал в Хангайския* Хачир Усун. Като изслушал посланието, Даян хан предал чрез вестоносец на своя син Хучулуг:

– Монголските жребци май са изтощени. Ала казват, че огньовете им били повече от звездите на небето. Излиза, че са безброй. Ако сега

с ужасните черни монголи

вземем да се бием,

ще ни бъде трудно да ги разгромим.

Дори бузите им с копия да пробием,

Окото им няма да мигне.

Дори черната им кръв да пуснем,

*Изобищо няма да отстъпят.
С безбройните свирепи монголи
Сега да се браним не бива.*

Разправят, че монголските коне са мършави. Хайде да отведем нашия народ зад Алтайските планини, а през това време да строим войската и да примамваме монголите в засади: ще отстъпваме чак до Южен Алтай и от време на време ще ги нападаме. Затова пък конете ни още повече ще се угоят, докато техните ще продължават да отслабват и да се изморяват. Тъкмо тогава ще ги нападнем от юг!

Като изслушал решението на баща си, Хучулуг хан рекъл:

– Даян хан пак се е изплашил като страхлива жена! Затуй е рекъл тъй. Откъде е разбрал, че монголите са много? Джамуха доведе при нас повечето монголи. Даян хан

*От мястото, гдето жени боровинки берат,
Изобищо не се е отдалечавал.
От мястото, гдето малки телета пасат,
Въобще не се е отделял.
Като баба страхлива се е изплашил
И речи такива затуй произнесъл –
Занареждал Хучулуг хан, като
Баща си с думи обидни унижавал,
Баща си със слова жестоки укорявал.*

С думи такива остри той изпратил при баща си вестоносец. Като чул обидните приказки, Даян хан рекъл:

*– Синко мой Хучулуг,
Ти със силата си много се хвалиш,
Ала дано в часа на битка жестока
Тя не те изостави!
Своята гордост чрезмерна
Пред враговете разкривай!
Започнем ли веднъж борбата,
Не ще можем лесно да се отървем!*

Като изслушал това, Харисубечи – достопочтеният нойон на Даян хан – се намесил:

*– Бащата Инанча Билге хан
На равностойния враг
Гърба си никога не показваше.
В дните на битка сурова
Коня си никога не обръщаше.*

Ти защо ли днес се изплаши от утрешния ден? Ако знаехме, че сърцето ти така ще се разтрепери, щяхме да сложим начело на войската твоята хатун Гурбесу. Нещастният Хугсегу Сабраг Багатур вече остаря и не може да оглавява войската. Сигурно е дошъл редът на монголите. Този път може и да ни надвият. Ех, че си празен човек, Даян!

Той ударил колчана, обърнал коня си и заминал в тръс.

195. Даян хан се разгневил и казал:

– Не е все едно – да умреш или да страдаш? Щом е така – да се бием!

И той тръгнал от местността Хачир Усун към река Тамир*, преминал през Орхон и като вървял по източния склон на Наху Гун, стигнал до Цахир Могод.

Монголският караул го забелязал и веднага съобщил на своя господар вестта на пристигането на найманите. Чингис хаган рекъл:

– *От много неща имаме много вреда.*

От малко неща имаме малко вреда.

Нашите конници прокудили найманския караул, после се строили в бойни редици.

– *Ще се бием дори и на трънливия път.*

Ще се строим дори и в езерните вълни.

Ще се браним дори с обикновени длета!*

– рекли те.

Тогава Чингис хаган тръгнал с челните отреди, а на Хасар поверил главните сили. На Отчигин нойон заповядал да подготви резервните коне.

Найманите се завърнали от Цахир Могод и се разположили на южния склон на Наху Гун. След това нашият караул нападнал найманския караул и го подгонил чак до главните им сили на южния склон на Наху Гун. Даян хан видял това и попитал Джамуха, който бил дошъл да се бие на страната на найманите:

– *Що за хора са тия нападатели, които върлуват като вълци и гонят към кошарите овчи стада?*

Джамуха отвърнал:

– *Казват, че моят анда Темуджин държи на метална верига четири псета, които храни само с човешко месо. Та тъкмо те подгониха нашия караул!*

С чела от здраво желязо,

С езици остри като шило,

Със сърца от твърда стомана,

С муцуни, бодливи като длета,

Са четирите луди псета.

За да убиват десетки хиляди хора,

Завързани за метални вериги ги държат.

За да нападат и разкъсват,

Алчно пускайки слюнки, те идват насам.

Пият те само росни капки,

Слюнката е тяхната храна.

Яхват те самия вятър,

Колчаните им са верни приятели.

Начело са Джебе и Хубилай,

След тях са Джелме и Субегетей.

Хранени от моя анда Темуджин,

Тези четири псета диви

Тук не напразно дойдоха.

Като чул думите на Джамуха, Даян хан рекъл:

– *Щом е така, нека се държим по-далече от тези ужасни зверове!*

И той застанал малко по-нагоре в планината. Сетне, като видял монголите, които прииждали след тях и ги обкръжавали, Даян хан наново запитал Джамуха:

– *Тия войници, дете*

Обкръжават нашите и ги гонят като

Малки жребчета, дете

Бозаят млякото на кобилите и

Безгрижно подскачат и си играят,

Дали ги познава почитеният Джамуха?

Джамуха му отвърнал:

– *Вселяващи страх сред мъжете военни,*

Завладяващи със сила чужди копия и сбруи,

*Обръщащи в бягство мъже с мечове,
Завладяващи и големи, и малки –
Това са ловките урци и мангци!
Те – смелите багатури –*

Скачат и се радват, че

дошло е най-последно време за бой!

На което Даян хан рекъл:

– Щом е така, по-добре да стоим далеч от тия негодници!

Той отново обърнал коня си и се изкачил още по-високо в планината. После запитал Джамуха:

– А кой е онзи, що препуска след тях и вика и крещи, сякаш гладна граблива птица?

Джамуха отговорил:

– *Ездачът след тях е*

Моят анда Темуджин.

Хаган Темуджин

В бронята си няма

И най-малка дупчица,

Където шило да мине.

Сложил е желязна ризница,

Която и игла не може да пробие.

Облякъл е метални доспехи

И като граблива гладна птица

Пристига, вика и крещи.

Като злобен звяр опасен

Скача устремно напред.

О, наймани, не казвахте ли вие, че щом видите монголи, от тях нищо няма да остане? Сега ще ги видите!

Като чул това, Даян хан продумал изплашено:

– Щом е така, ще отида още по-нагоре.

Той се качил съвсем високо в планината и оттам запитал Джамуха:

– Кое е ли пък онова тежко чудовище, дето идва след Темуджин насам?

Джамуха отвърнал:

– *Това чудовище е*

Силният момък Хасар, когото

Почтена хатун Оелун

Само с човешко месо хранела.

И три бика да го теглят –
Той не ще се помръдне.
И тригодишна крава да изяде –
Стомахът му не ще се напълни.
Върху тялото си огромно
Той ризница слага дебела.
Свирепият и лют Хасар
Идва тук, за да ни изяде.
Хора заедно с техните колчани
Той гълта наведнъж.
В гърлото на алчния Хасар
Те изобищо не засядат.
Живи хора нацяло
Той хваща и поглъща.
В устата на това чудовище
Те изобищо не засядат.
Гневът му няма мярка,
Хваща чуждите стрели пред себе си,
Препуска, скача и стреля.
Хора и отвъд планините
Той с изстрел точен сразява.
Безброй наведнъж убива.
Злобата му е направо ужасна.
Хваща стрелите, бързи като вятър,
Стреля с лек във въздуха
Хората отвъд гребените,
На своята зъбата стрела
Безброй моментално нанизва.
Стреля ли с много разперени ръце –
Стрелите му летят до деветстотин сажена.
Стреля ли с леко разперени ръце –
Стрелите му летят до петстотин сажена.
Не обикновен човек е той,
А мангус, що хора яде.
Самият Хасар е това.

Насам пристига страшният!

Даян хан още повече се изплаши:

– Така ли? Да се скрия по-високо! – и се качил още по-нагоре в планината. Сетне оттам запитал Джамуха:

– А кой идва след него?

Джамуха му отговорил:

– Това е сигурно Отчигин –

На майката Оелун най-малкият син.

Понеже е от галените,

Все рано си ляга, ала

Много е смел и дързък момък.

Понеже е най-малък,

Винаги късно става, ала

Много е сръчен и ловък юнак.

Завърже ли се бой,

Той в строя не изостава.

Да, това е Отчигин Багатур!

– Щом е така, да отидем на самия връх на планината – рекъл най-накрая Даян хан.

196. След като казал на Даян хан всичко това, Джамуха напуснал найманите и пратил при Чингис хаган свой вестonosец със следното послание:

– Хан Даян от теб се изплаши,

В гориста планина пъргаво се скри.

Изплаши се – чак ума си загуби,

В планината висока тутакси се спотаи.

Темуджин, бъди суров и непреклонен!

Враговете ти се объркаха и побягнаха.

Ако се вгледаш внимателно в лицата им,

Ще видиш – не ще могат съпротива да оказат!

Аз заедно с моите другари се отделих от тях.

Още преди залез слънце Чингис хаган обкръжил планината Наху Гун и решил да пренощува на бойното поле. Същата нощ найманите се опитали да избягат, започнали да слизат от планината, ала в тъмнината се подхлъзвали и падали надолу, търкаляли се един върху друг и костите им се трошили като сухи дървета. На следващата сутрин хванали Даян хан*. Хучулуг, който бил настрани от него, успял да избяга с неколцина души. Нашите го преследвали, ала той стигнал река Тамир, където успял да строи войници в боен кръг и да заеме отбранителна позиция, но не съумял да я удържи и отново побягнал.

Всички наймански люде били пленени в Алтайските планини. Ала Джамуха успял да избяга в западна посока. Последвалите го джадаранци, хатагинци, салджигци, дурвунци, тайчуди, хонгирадци се предали на Чингис хаган. Довели при него и майката на Даян хан – хатун Гурбесу. Той й рекъл:

– Не си ти казвала, че монголите миришат лошо? Защо си дошла сега?

Чингис хаган я взел за своя слугиня.

197. През есента на същата година на мишката Чингис хаган се срещнал в бой с меркитския Тогтога Бехи в местността Хара Талъйин Удзугур. Той разгромил Тогтога, дълго го преследвал и в Сагарската степ пленил много негови хора. Ала самият Тогтога успял да избяга заедно с двамата си синове Худу и Чилагун и малко хора.

След покоряването на меркитите старшият на увас меркитите Дайр Усун, който не поискал да се бие с монголите, завел дъщеря си Хулан при Чингис хаган, за да му я покаже. Ала пътьом го спирали монголски войници, та като срещнал багаридайския Ная нойон, му казал:

– Искам да покажа дъщеря си на Чингис хаган.

Ная нойон отвърнал:

– Хайде тогава двамата да отведем дъщеря ти при хагана. Ако пътуваш по-нататък сам-самичък в тази размирица и пак срещнеш някакви войници, може да пострадаш, а и с дъщеря ти може да стане някоя беля. По-добре да вървим заедно. Остани при мен три дни!

Дай Усун останал при него, а после тримата отишли при Чингис хаган.

След като господарят разбрал, че Ная нойон накарал Дайр Усун да чака три дни в неговата юрта, премного се разсърдил и сурово го запитал:

– Кой ти е позволил да задържиш в юртата си Хулан?

Чингис хаган страшно се разгневил и вече бил готов да накаже Ная нойон, ала Хулан се намесила:

– Ная нойон ми каза: “Аз съм един от големите нойони на Чингис хаган. Ако те заведем с баща ти при него, войниците по пътя нищо лошо няма до ти сторят!” Тъй ми рече. Ако не беше Ная нойон, войниците щяха да ни хванат и щях да им послужа за лоша утеха. Добре, че го срещнахме. Вместо сега да го разпитваш и да се гневещ напразно, благоволи, хагане, да провериш онова, което по волята небесна се предава на всяка девойка от баща й и майка й!

И добавил Ная нойон:

– *О, господарю наш,*

Теб, Чингис хагане,

Само обичам и уважавам. Други,

Черни мисли у мен няма.

От чужди земи плячкосани

Гиздави хатуни девойки и

Коне равналии прекрасни

*Само за теб предназначавам.
За себе си нищо не оставям.
За теб всичко запазвам.
Други мисли, различни от тези,
Ако съм имал в главата си
Или случайно съм ги допуснал –
По-добре да умра тук сега!*

Чингис хаган харесал казаното от Хулан хатун, същия ден я проверил и се убедил, че му е казала истината. Затуй Чингис хаган благоволил да я обикне. И понеже думите на Ная нойон също се оказали правдиви, той го направил приближен, като казал:

– Той е честен и пряк човек. Ще му възложи важно дело!

Осма глава

Бягството на Хучулуг и поражението на Джамуха

198. Така покорили меркитите. Най-големият син на Тогтога Бехи – Худу – имал две дъщери – Тухай и Дургене. По-малката от тях дали на Угедей хан. Някои меркити обаче продължили да оказват съпротива и се укрепили в местността Тайхал. В отговор на това Чингис хаган издал следната заповед:

– Нека синът на Сорхон Шира Чимбай вземе войници от лявата ръка* и обкръжи меркитите, отбраняващи се в Тайхал.

Самият Чингис хаган преследвал Тогтога, но синовете му Худу и Чилагун успели да се изплъзнат от ръцете му заедно с неколцина съдружници. След като презимувал в Южен Алтай, през пролетта на годината на бика* владетелят на монголите преминал през Арайския* проход.

Найманският хан Хучулуг, който бил загубил целия си улус, срещнал меркитския Тогтога, що бягал от монголските преследвачи. В местността Бухдерме*, близо до река Ерчис*, те обединили своите войници и когато Чингис хаган ги наближил, започнали да се сражават с него. По време на битката Тогтога бил улучен в главата от заблудена стрела и умрял от раната. Синовете не успели да приберат тялото на баща си, ала отрязали главата му и я взели със себе си. След това в редиците на найманите и меркитите настъпила паника. Те хукнали в различни посоки и като преминавали през река Ерчис, повечето от тях се удавили. Само неколцина наймани и меркити успели да се доберат до отсрещния бряг и там се разделили. Найманският Хучулуг тръгнал към уйгурския Харлуг, а оттам отишъл при хара китадския Гур хан в сартагулската държава на река Чуй. Синовете на меркитския Тогтога Худу, Гал и Чилагун, се отправили при ханлинци и хипчащи*.

Чингис хаган пък се завърнал оттам, като наново преминал през Арайския проход и стигнал до главния стан аураг.

През това време Чимбай завладял меркитското укрепление в Тайхал. Чингис хаган се разпоредил тъй: онези меркити, що били за убиване – да ги убият, а останалите да ги раздадат на монголските войници за награда. Ала като разбрали това, меркитите, които по-рано доброволно били отишли при монголите, решили да напуснат главния хагански стан. Монголските стражи ги задържали, доложили за случая на Чингис хаган и той благоволил да каже:

– Уж се надявахме, че меркитите ще живеят заедно с нас, а те си наумиха да се съпротивляват!

И той заповядал да ги разпределят между хората му.

199. В същата година на бика Чингис хаган издал следната заповед:

– Да се направи за Субегетей желязна колесница, с която да тръгне да преследва синовете на Тогтога – Худу, Гал, Чилагун, и техните люде.

Избягалите синове

На злосторника Тогтога са

Сякаш заловени с примка хулани,

Що са ума и дума изгубили. Те са

Сякаш ранени елени,

Що са се объркали и от страх обезумели.

Бягат обратно ранени.

Тичат от нас виновни.

И с леки крила да се сдобият,

И в синьото небе да политнат
Бягащите Худу и Чилагун,
Ти, смелият хулег-багатур, тогава
Стани стремителен сокол,
Настигни ги и ги хвани!
И глупави тарбагани да станат
Синове на нещастника Тогтога,
И в дупки тъмни да се шумугнат,
Ти, съвършеният Субегетей Багатур, тогава
Стани здраво желязна барамина,
Дупките им разкопай и ги убий!
И бодливи риби да станат
Потомците на злите меркити,
И в океана безбрежен да се гмурнат,
Ти, храбри урлуг* Субегетей, тогава
Стани гъста риболовна мрежа
И ги улови непременно!
Теб, урлуг багатур,
Ще изпратя високи проходи да преминеш,
Широки реки да преплуваш!
Отговорна, важна задача ти поставям –
Злокобните меркити да догонии!
Внимателно отпред да вървиш
И като прегазваш реки широки,
И като достигаши земи далечни,
Коня си като зеница на пазиш,
Храната разумно да харчиш!
Умориш ли конете си –
И да ги съжаляваш после, - ще бъде късно.
Свършиш ли всичката прехрана –
И да я пестиш после, - ще бъде късно.
През дългия път животни
Много ще срещнеш.
Ако вземеш да ловуваш,
За пътя дълъг не забравяй!
От лова храна винаги заделай,
Мярка здрава непременно спазвай!
Свършиш ли с лова,
Ще вървиш ей така,
На бойните коне
Такъмите винаги сваляй.
Юздите на жребците обезателно махай!
Спокойно и леко да вървят!
Ако тези препоръки мои
Усърдно изпълняваш,
Твоите хора другари
Ще престанат своеволно
Да ловуват и както си искат,
без цел, да препускат.
Тези, що моите съвети нарушават,

Войниците виновни – без жалост наказвай!
Ако хора известни
Тези съвети забравят,
Веднага при мен ги изпрацай!
Ако пък хора безвестни
Тези съвети пренебрегват,
Необходимото решение самолично взимай!
Дори планини и езера да ни разделят,
Единствено нашето дело подкрепяй!
Дори реки и ручей между нас да легнат,
Все същата мисъл в ума си носи!
Ако с благоволенieto на Вечното небе
Успеем да обединим нашите сили,
И синовете на злочестия Тогтога
В твоите ръце ще попаднат,
На мен да ги изпрацаи – не бива,
На място направо ги убий! –
Такава заповед издал на
Смелия Субегетей. И сетне
Казал още Чингис хаган:
– Тръгвай на път веднага
И неверните меркити довърши!
Още като бях дете невръстно,
Меркитите непрекъснато прииждаха,
В планината Бурхан Халдун ни
Обкръжаваха и дебнеха – тъй
Тези ненавистни меркити ни притесняваха.
Днес те наново са се заклели –
Затуй и от нас са избягали.
Достигай краищата далечни,
Влизай в урви дълбоки,
Ала за нас на всяка цена отмъсти! –
За своя верен и надежден Субегетей
Желязна талига да приготвят
Чингис хаган заповядал.
В годината на кравата
Така го бащински напътствал:
– Влезеш ли в тъмнина –
Мисли, че е светло!
Отидеш ли надалеч,
Мисли, че си близо!
Вървиш ли с вяра в нас,
Високото небе за теб
Ще се погрижи веднага.
От всички напасти
То ще те закриля! –
Тъй рекъл Чингис накрая.
Когато Субегетей
На поход тръгнал,
Владателят велик

Такава заповед издал.

200. След като монголите покорили изцяло найманите и меркитите, Джамуха, който тогава бил на страната на найманите, също загубил своя улус и останал само с петима свои другари. Стигнали планината Танлу*. Там убили един планински елен и го изпекли на огън. Както си хапвали, Джамуха казал на своите хора:

Чи ли синове сега се препитават по този оскъден начин – с месо на диви овни?

И дори още не били довършили трапезата, когато петимата му другари го хванали и отвели при Чингис хаган. След като се оказал в стана на своя анда, Джамуха рекъл да му предадат:

– *Черния гарван си
Наумил да залови
Пъстрия паток.
Слугата роб си
Наумил да се опълчи
Срещу хана господар.
Мой анда, хагане мой,
Своята воля ми кажи!
Сивата каня
Намислила да хване
Сивкавия паток.
Слугата роб си
Намислил да се надигне
Срещу високия владетел.
Мой богдо*, анда мой,
Ти тази работа реши!*

В отговор на тези слова Чингис хаган издал заповед:

– Може ли да оставим измежду живите оня, който се опълчи срещу своя хаган господар? С кого ли може да другарува такъв човек? Не само слугите, вдигнали ръка срещу своя хаган господар, трябва да се унищожават, ала и целият им род!

И убили пред очите на Джамуха петимата му другари. Сетне Чингис хаган заповядал да предадат на Джамуха:

– *Сега ние двамата
Близки приятели отново ще станем!
Сега ти наново
Едно от двете возила
В моята колесница ще станеш!
За друго няма да си спомняме, нали!
Отново двамата ще се съюзим,
Приятели ще бъдем и другари.
Забравилия – другият ще го подсеца,
Заспалия – другият ще го събужда.
Дори и да си ходил
По пътища, от моите различни,
За мен ти си скъп приятел.
Такъв си ми бил дори и
В дните, когато
Се биехме ние жестоко.*

С приятелското си сърце
Винаги си скърбял за това.
Дори и да сме вървели
По пътища различни,
За мен ти си мил другар.
Такъв си ми бил дори и
В дните, когато
Се сражавахме сурово.
Със сърцето си милостиво
Винаги си съжалявал за това.
Спомни си добре, когато
В местността Харахалджан Елет
Трябваше да се сблъскаме
С омразните кереити,
Плановите на хан Тогорил
Ти ни напълно предаде
И тъй помощ голяма ни оказа.
А найманиците страхливи
Ти само с думи до смърт изплаши,
Само със слова ги напълно обърка.
Какъвто случай и да вземем,
Ти все помощ ценна ни оказваше! –
Тъй заповядал да му предадат.
201. В отговор Джамуха казал:
– Много отдавна,
Като бяхме деца малки,
В долината Хорхонаг Джубур
Двамата с теб се сприятелихме.
С теб, хагане анда,
Близки другари станахме.
Храна, що не се смила, ядохме,
Думи, що не се забравят, си разменяхме.
С една завивка се покривахме,
Едни и същи мисли имахме. Тъй беше.
Хора чужди ни преследваха,
С думи зловредни ни подмамваха.
Хора странични ни подучваха,
Със слова злокобни ни насъскваха.
С теб, хагане анда,
Аз така се разделих.
Сякаш от черното ми лице
Кожата са одрали – тъй ми болеше.
В твоите гореци очи, хагане анда,
Аз не смеех дори да погледна.
Мъчех се и се терзаех.
Старите ни думи, що вече никога
Няма да забравя, си припомнях.
Сякаш от червеното ми лице
Кожата цяла са одрали – тъй ми лютеше.
В умното лице на моя анда

Не можех дори да погледна.
Страдах само и се срамувах.
Сега хаганът анда ме
Обича и е благоразположен.
“Да бъдем приятели” – ми казва дори.
Ала когато беше време за дружба,
С теб не успях да се сдружа.
Сега ти, Темуджин,
Хора и народи навред
Си усмирил.
Чужди племена и родове
Си обединил
И начело им си застанал здраво.
Господар на всички
Стана ти, мой хаган.
Целият свят
Те очаква сега.
Та за какво ли
Съм ти аз – ненужният?
През тъмните нощи
Все ще ме сънуваш,
През светлите дни
С вида си ще те отегчавам,
Моя хаган анда
Само напразно ще притеснявам.
Станал съм въшка
В твоята здрава яка,
Станал съм трънче
В твоята хубава дреха.
Дори жена ми завистлива каза, че
Загдето с моя анда се разделих,
Сега се мъча и страдам.
През всички тези години,
Уважаеми анда, нашите
Имена навред се прочуха.
От изгрева на слънцето
Та чак до неговия залез
Сред много народи се прославихме.
На теб, умни ми багатуре,
Майка мъдра е предопределена.
На теб, смели ми багатуре,
Братя изкусни тя е родила.
При теб, далай* Чингис,
Има седемдесет и трима хулеги,
Има безброй дархани, урлуги и съдружници.
Затуй ме победи.
След смъртта на баща ми и майка ми
Аз останах кръгъл сирак.
Приятели верни нямам.
Нямам дори и братя добри,

Имам си само жена разказвачка,
Що дар слово владее.
Точно затуй, Темуджин,
С благоволението на бащата Небе*
Ти успя да ме победиш.
Ако моят анда бъде милостив
И живота ми бързо привърши,
И успокои сърцето ми чисто –
Радост безмерна ще ми подари!
Анда, направи таз милост –
Заповядай да ме убият,
Без да пролеят капка кръв*!
Мъртвите ми кости
Във великата майка Земя закопай*!
Те на твоите потомци ще помогнат,
Децата на верния ми анда
Ще охраняват и ще закрилят!
Това ти обещавам свято!
Орисията ми е такава – затуй
От величието и духовната мощ на моя анда
С предназначение високо съм смазан.
Реченото от мен не забравяй!
Винаги и навсякъде
Непременно го повтаряй!

А сега ме изпрати на пътя безкраен! – така Джамуха помолил да предадат на Чингис хаган. Като чул това, неговият анда рекъл:

– Макар че отделно вървахме,
С моя анда приятел Джамуха,
Завистливи черни мисли,
Отравящи живота ми думи
От него не сме чули.
Макар че можеше при мен да остане,
Не пожела за туй да ме помоли.
Питахме Небето и то ни каза,
Че смъртният му час не е дошъл.
Човек от корен толкоз висок
Не бива просто тъй да се убива.
За да се сложи край на живот човешки,
Причина основателна трябва да има.

Затуй му кажете следната причина*: навремето, когато Джочи Дармала и Тайчар откраднаха табун коне, ти, анда Джамуха, се държа несправедливо и коварно: започна в местността Далан Балджуд бой, затвори ме в теснината Дзерен, щото искаше да ме изплашиш и объркаш. Сега ти предлагам отново да станем приятели, ала ти отказваш. Искам да ти спася живота, а ти го отхвърляш. Затуй, както пожела, ще бъдеш убит, без да се пролее капка твоя кръв. Тленните ти останки няма да хвърлим, а ще ги погребем с почести!

Така се разпоредил Чингис хаган. Монголите умъртвили Джамуха и го погребали с почести.

202. Тъй народите, живеещи в жилища от кече*, станали мирни и честни. В годината на тигъра* те се събрали близо до извора на река Онон, развели бялото си

знаме с девет конски гриви* и дали на Темуджин титлата Чингис хаган*. На Мухулай дали титлата го ван*, а Джебе изпратили да преследва найманския Хучулуг хан. След като завършили обединяването на монголската държава, Чингис хаган издал заповед:

– Искам да изразя своето благоволение и да избира за родови нойони онези мои всеславни съдружници, що от самото начало участваха в създаването на нашата държава, да сложа за нойони хилядници* онези мои любими другари, що винаги ми бяха верни. Да знаят всички, че за нойони хилядници назначавам следните мои люде: 1. бащата Мунлиг; 2. Богорчи; 3. Мухулай го ван; 4. Хорчи; 5. Илугай; 6. Джурчидей; 7. Хунан; 8. Хубилай; 9. Желме; 10. Туге; 11. Дегей; 12. Толун; 13. Унгур; 14. Чулгедей; 15. Борохул; 16. Шигихутуг; 17. Хучу; 18. Хухучу; 19. Харгасун; 20. Усун; 21. Хуйлдар; 22. Шилугей; 23. Джидай; 24. Тахай; 25. Цаган Ува; 26. Алаг; 27. Сорхан Шира; 28. Булуган; 29. Харачар; 30. Хухучос; 31. Суйхету; 32. Ная; 33. Джунсо; 34. Хучухур; 35. Бала; 36. Оронартай; 37. Дайр; 38. Муге; 39. Буджир; 40. Мунгур; 41. Дологодай; 42. Буген; 43. Худус; 44. Марал; 45. Джебге; 46. Юрухан; 47. Хуху; 48. Джебе; 49. Удутаи; 50. Бала Черби; 51. Хете; 52. Субегетей; 53. Мунхе; 54. Халджа; 55. Хурчахус; 56. Геуги; 57. Бадай; 58. Кишлиг; 59. Хетей; 60. Чагурхай; 61. Хонгиран; 62. Тогон Темур; 63. Мегету; 64. Хадаган; 65. Мороха; 66. Дорибуху; 67. Идухадай; 68. Ширахул; 69. Дагун; 70. Дамачи; 71. Хагуран; 72. Алчи; 73. Тобсаха; 74. Тунхуйдай; 75. Тобуха; 76. Аджинай; 77. Туйдехер; 78. Сачагур; 79. Джидер; 80. зетя Олар; 81. Хигиядай; 82. зетя Буха; 83. Хурил; 84. зетя Ашиг; 85. зетя Хадай; 86. зетя Чигу; 87, 88. зетя Алчи с три хиляди хонгирадци; 89, 90. зетя Буту с две хиляди ихиресци; 91, 92, 93, 94, 95. онгудския зет Алахуш Дигитхури с пет хиляди онгци.

И така без горските народи Чингис хаган назовал имената на деветдесет и пет* нойони хилядници, все от монголските люде.

203. Наред с назначаването на деветдесет и петте нойони хилядници, Чингис хаган почел и ханските зетьове и затуй издал следната повеля:

– На моите другари, оказали ми неоценима помощ, ще се отблагодаря с още по-голяма милост. Нека заповядат при мен нойоните Богорчи, Мухулай и други.

Ала през това време в хаганската юрта се намирал само Шигихутуг*. Като чул заповедта на Чингис хаган, той не я изпълнил веднага, а продумал:

– Нима от всички нас
Богорчи и Мухулай
Са ти помагали най-много?
Нима повече от нас са заслужили?
Нима аз, горкият,
От отличените приятели
Съм ти помагал по-малко?
Твоята милост не съм ли заслужил?
Още когато спеше в люлка,
Аз високия три праг подпирах,
Та до днес, когато съм
Белокос старец с дълга брада,
Други мисли не съм и имал, а
Всички твои повели съм следвал.
Още когато беше невръстно дете,
Аз златния ти праг подпирах,
Та до днес, когато към с мустаци дълги –
Човек на преклонни години,

*Неуморно и безстрашно
Всячески съм ти съдействал.
В твоя дом ме гледаха като роден син –
На коленете си ме слагаха,
Със завивките си ме покриваха.
Тъй ме хранеха и гледаха.
В твоята юрта ме гледаха като роден брат –
Все до себе си място ми отреждаха,
С деловите си ме завиваха.
Тъй ме отгледаха и отчуваха.
Та какво ли милост сега ще благоволиш да ми окажеш?
Чингис хаган рекъл на Шигихутуг:*

– Не си ли ти за мен като шести по-малък брат? Затуй ще ти дам за лично ползване същия имот, що се полага на всички мои по-малки братя. Като си спомням за оказаната от теб помощ, опрощавам ти деветте грешки*!

Така повелил Чингис хаган и добавил:

– Когато с благоволението на Вечното небе започнем да организираме нашата държава, превърни се в очи, с които да гледам, превърни се в уши, с които да слушам. Освен туй дай на нашата майка, братя и синовете ми съответния дял от хората – нашите поданици, - що живеят в плъстени жилища, разпреди между тях и ония поданици, що използват дървени врати. И никой да не смее да променя твоето решение!

Освен тази висока милост Чингис хаган направил Шигихутуг върховен съдия на цялата държава, като рекъл:

– Всички вътрешни кражби възпирай, лъжата изкоренявай, виновните за смърт – убивай, виновните за други провинения – наказвай в съответствие със закона! Върху теб ще лежи задачата да решаваш всички жалби относно разпределянето на общото държавно имущество, а взетите решения записвай в “Синята книга”*”. Решенето от теб и одобреното от мен не подлежи на промени от никой и никога – та дори и от децата на нашите деца. Всичко, що бъде записано върху бяла хартия, не ще се обсъжда!

След като чул тази заповед, Шигихутуг казал:

– Може ли доведен брат – такъв като мен – да получава дял, равен на този на родните хагански братя? Ако хаганът благоволи, аз ще си взема хора от градовете с глинени жилища*!

– След като лично ще отговаряш за разпределянето – ти решаваш това! – му отвърнал Чингис хаган.

Тъй Шигихутуг спечелил височайшата хаганска милост, излязъл навън и извикал Богорчи, Мухулай и другите нойони.

204. Чингис хаган казал тогава на бащата Мунлиг:

– Сякаш заедно сме се родили, сякаш заедно сме израсли. През цялото туй време безмерно много радост и щастие съм получавал от теб. Ако трябва да го кажа тук, пред всички, ще спомена тогава, че когато Ван хан и анда Сенгум ме поканиха с коварни цели и пътьом се отбих за една нощ при теб, ти ме убеди да не отивам при тях. Ако не беше го сторил, сигурно отдавна вече щях да съм мъртъв или да съм в черна вода, да съм в горещ огън. Помня тази твоя помощ и никога не ще я забравя, нито аз, нито децата ми, нито децата на моите деца. Помня стореното ми благо и затуй те назначавам на тази висока и почетна длъжност! Всяка година и всеки месец ще те възнаграждавам и ще те чествам, и не само ти, но и децата на твоите деца ще бъдат дарени с моята милост! Сполай ти!

205. И рекъл Чингис хаган на Богорчи:

– Когато навремето крадците отмъкнаха нашите осем жълтеникави коня и аз препусках по дирите им три дни и три нощи, срещнах теб. Тогава ти ми каза: “Друже, изглеждаш много загрижен и уморен. Затова ще ти стана приятел”. Дори не се обади на баща си, остави направо в степта тулумите с мляко, пусна моя късо-опашат кулест кон да пасе, даде ми сиво-бял жребец с черна лента на гърба, самият ти яхна бърз кулест кон, остави табуна си на произвола на съдбата и тръгна с мен. Препускахме три дни и три нощи, докато най-накрая стигнахме стана, където видяхме откраднатите коне. Подкарахме ги и побягнахме. Ти, единственият син на Наху Баян, какво знаеше за мен, че да ме придружаваш в толкова опасно пътуване? Ти стана мой приятел от чисто сърце и душа. Винаги си бил в мислите ми. Спомняш ли си, че веднъж ти изпратих Белгутей с предложение да продължим нашето приятелство, и ти веднага се качи върху сивкавия си кон с гърбицата, хвърли върху него сив чул и лично се яви при мен. Трима меркити ни нападнаха с хората си, три пъти планината Бурхан Халдун обикаляха и през цялото време ти беше до мен. След туй, когато ношувахме в местността Далан Немурге и се разположихме срещу омразните татари, през деня и нощта валя като из ведро. Онази нощ ти все ме придумваше да спя и ме укриваше, та да не падне върху мен нито капка дъжд, а самият ти стоя през цялото време на едно и също място и само веднъж пристъпи от единия на другия си крак. Ти си истински хулег-багатур. Та може ли изобщо да се изброят всички твои заслуги! Богорчи и Мухулай винаги се съгласяваха с моите добри намерения, винаги възпираха моите погрешни начинания и така ме доведоха до хагански престол. Сега те слагам над всички и девет пъти да сгреша – ще ти простя! Богорчи, ти ще управляваш войската на дясната ръка, дето е редом с Алтайските планини!

Така се разпоредил Чингис хаган.

206. След туй Чингис хаган се обърнал към Мухулай:

– Веднъж се разположихме в долината Хорхонаг Джубур, където някога Хутула хаган играел под клонестото дърво. Мухулай изрече там слова, подсказани му от Небето, и аз се сетих за баща му Гун Гуа. И ето че думите на Мухулай се сбъднаха. Сега, след като се изкачих на високия престол, заслужено давам на Мухулай титлата го ван на нашата държава. Това ще важи не само за него, а и за децата на неговите деца!

Така Чингис хаган дал титлата го ван на Мухулай. После великият хаган казал:

– Го ван Мухулай да командва войската на лявата ръка, дето е в Харагун Джидун!

207. Сетне Чингис хаган се обърнал към Хорчи:

– *От времето, когато бяхме малки,*

Та чак до ден днешен

Ти все си ми драг приятел.

Във влажното време заедно с мен се мокреше.

В студеното време заедно с мен мръзнеше.

Силите си никак не жалеше.

Отдавна още

Ти, Хорчи, умееше да предвиждаш.

Предсказанието ти отколешно

Сега чиста истина се оказа.

*“Ако по силата на небесното благоволение
моите думи се сбъднат – ще ми*

дадеш тридесет жени хубавици!” – рече ми ти.

И понеже днес твоите думи се сбъднаха, давам ти правото да избереш най-хубавите и гиздави девойки от всички народи, що влязоха в наша държава.

После Чингис хаган добавил:

– Заедно с Тахай и Ашиг владей три хиляди багарчинци, а освен туй обедини адархински чиновци, толиски и теленгци. Владей и управлявай горските народи, разпореждай се и живеј в земите, които граничат с тези народи покрай река Ерчис. Без разрешение на Хорчи на горските народи се забранява да се местят свободно. Те са длъжни стриктно да спазват всички негови повели!

208. След това Чингис хаган казал на Джурчидей:

– Като си спомням за твоята неоценима помощ, оказана ми по време на битката с керейтите в местността Харахалджан Елет, ми става драго. Макар че анда Хуйлдар се сражаваше начело на войската, най-главното свърши ти. Ти, Джурчидей, притисна враговете, разгроми джурхинците, тубегенците и дунхайдците, а също така хилядната охрана на хоришилемуниците. Чак до главните сили на противника стигна, стреля и рани Сенгум в румената буза. Така Вечното небе откри пред нас вратата към победата. Ако не беше ранил Сенгум, не се знаеше какво щеше да стане с нас. Туй е помощ голяма и важна, Джурчидей. Отстъпихме оттам и се насочихме към река Халха. През цялото време редом с Джурчидей се чувствах като зад висока планина. Спряхме на брега на езеро Балджун, за да напоим конете. Оттам изпратих Джурчидей при керейтите с челна група войници. Благодарение на благоволенieto на Небето и Земята разбихме и пленихме керейтите. И понеже разгромихме главния керейтски улус, найманите и меркитите вече не се осмелиха да ни нападнат. Докато покорявахме и разделяхме меркитите и найманите, от керейтите оцеля само Джаха Хамбу, и то благодарение на двете си дъщери. Ала след това той все пак се опълчи срещу нас и ни напусна. Джурчидей, ти тогава се впусна подире му, залови го много хитро, доведе го при нас и го уби. Така ти наново спечели улуса на Джаха Хамбу. Това е твоя заслуга, Джурчидей!

В дни на битки,

Без да жалиш главата си,

Правеше добро.

В дни на сражения,

Без да губиш положението си,

Геройски се държа!

За тези и други заслуги Чингис хаган благоволил да даде на Джурчидей хатун Ибага Бехи. Като я давал за Джурчидей, той ѝ рекъл:

– Не че твоят нрав не ми е по сърце,

Не че красотата ти не ме срази.

Теб, моя любима хатун,

Що пазвата ми съгръваше,

Що краката ми покриваше,

На Джурчидей, който се отличи

В дела велики и славни,

Благоволявам да те дам.

По време на битките

Той ми служеше за щит,

Разгромените народи

Обедини и укрепил.

По време на сраженията

Той ми служеше за ризница,

*Разпръснали се народи наши
Събра и обедини.*

Като се отплащам за доброто, извършено от Джурчидей, и отбелязвам неговите заслуги, давам те на него. Нека моите потомци, дето сетне ще заемат високия хагански престол, помнят закона: за доброто и за оказаната помощ трябва да се плаща. Думите ми са непоколебими и да не се променят от никой – та дори и от децата на моите деца. Никога не бива да се прекъсва честта и положението на Ибага!

После Чингис хаган рекъл на самата Ибага:

– Баща ти Джаха Хамбу ти е дал за зестра двеста слуги, сред които и двама готвачи – Ашиг Темур и Алчиг. Сега отиваш при урците. Дай ми готвача Ашиг Темур и сто души от твоята зестра, за да имам спомен от теб.

Той приел този дар, а сетне се обърнал към Джурчидей:

– Дадох ти хатун Ибага. Управлявай тогава и четирите хиляди урци!

Девета глава

Създаването на гвардията

209. След това Чингис хаган рекъл на Хубилай:

– Ти и на силните превиваше врата, и борците обръщаше по гръб. Хубилай, Джелме, Джебе и Субегетей – вие сте ми верни приятели, мои четири псета добри. Където и да ви пратя,

Земята, що посочвам – достигате!

Камъка кремък разбивате!

Земята, що определям – нападате!

Камъка скала разчупвате!

Враговете тъй громите и разбивате, че

Чак светлият камък се руши,

Чак изворовата вода се разпръсква.

Душата ми се изпълваше с радост и спокойствие, когато своите четири псета добри – Хубилай, Джелме, Джебе и Субегетей – в различни земи изпращах, когато своите четирима хулег-багатури – Богорчи, Мухулай, Борохул и Чилагун – край себе си събирах, когато в дни на битки сурови пред войската ми вървяха урците и мангците начело с моите верни Джурчидей и Хуйлдар. Хубилай, ти ще решаваши всички дела военни! – повелил Чингис хаган. – Бидугун е много опърничав, затуй не съм го сложил за нойон хилядник. Вразуми го! Нека и той командва хиляда ратни люде, ала да не съветва с теб за всичко! После ще решим какво да го правим!

210. Сетне Чингис хаган казал на генигския Хунан:

– Ще ви кажа, Богорчи, Мухулай и други нойони, Додай, Доголху и други черби, какъв беше за вас този Хунан:

– В нощите тъмни

В зъл вълк се превръщаше.

В дните светли

В алчен гарван се обръщаше.

На поход – никога не изоставаше.

На почивка – никога не шаваше.

Все след мен вървеше.

С чуждите врагове

Лице срещу лице се срещаше,

Ала никога не отстъпваше.

На злобните хора

Със зло отвърщаше

И другояче не се държеше.

Затуй нищо не предприемайте, без да сте посъветвали с Хунан и Хухучос – заповядал Чингис хаган. Сетне добавил:

– Най-големият от синовете ми е Джочи. Нека Хунан да управлява генигската задруга, да стои начело на десет хиляди ратници, ала да се подчинява на моя син Джочи. Хунан, Хухучос, Дегей и старецът Усун са хора, които не крият видяното, а все правдиви думи казват, не изопачават разбраното, а цялата истина мълвят.

211. И казал още Чингис хаган на Джелме:

– Навремето, когато съм се родил в местността Делигун, старецът Джарчигудай заедно с малкия си син слязъл от планината Бурхан Халдун и дошъл в нашата юрта, като носел със себе си ковашко духало. Тогава ми подарил самурена

люлка. Стана роб, охраняващ прага ми. Стана вратар, пазещ вратата ми. Само добро от него съм видял. Джелме, мой добродетелен приятелю, люлян в самурената люлка, заедно с мен ти се роди, заедно с мен израсна. Любими мой приятелю, знай, че дори и девет грешки на направиш, ще ти ги опростя!

212. После Чингис хаган рекъл на Толун:

– Ти с баща си командваше различни хиляди. Когато събирахме нашия разпръснал се народ, ти беше като второ крило за баща си, затуй те удостоих с титлата черби. Сега благодарение на своето усърдие събра хиляда души. Повелявам ти да ги управляваш заедно с Турухан!

213. На чашника унгур великият хаган казал:

– Унгур, ти си син на Менгиту Хиян. Ти дойде при мен, като доведе със себе си три задруги тохурци, пет задруги таргагци, чаншигци и баядци, и заживя с мен и моите люде. Ти, Унгур,

*И в гъста мъгла пътя не губеше,
И в размирица не ме напускаше,
И във влажното време с мен се мокреше,
И в студеното време с мен мръзнеше.
Такъв беше ти.*

Сега каква милост искаш за това?

Унгур му отвърнал:

– Щом ме караш сам да си избира награда, знай, че братята ми баядци сега изцяло са разпръснати. Ако хаганът ми позволи, ще ги събера наново и ще ги управлявам!

– Така да бъде! Събери братята баядци и управлявай тяхната хиляда! – повелил Чингис хаган и издал още една заповед:

– Борохул и Унгур, вие станайте мои чашници, затуй разнесете почерпката на гостите отдясно и отляво. Разпределете храната и питиетата* така ,че хората, що седят отдясно, да не бъдат забравени, хората, що седят отляво, да не бъдат пренебрегнати. И гърлото ми тогава не ще се свива, и душата ми ще се успокои. Унгур и Борохул, отсега нататък по време на походи вие ще разпределяте храната сред моите хора. Като подготвят храна, вие от Голямата винарна ще наблюдавате как я разпределят отдясно и отляво. Сами ще седите редом с Толун.

214. На Борохул Чингис хаган казал:

– Когато встъпвахме в земите, изоставени от бягащите от нас народи, майка ми вас четиримата – Шигихутуг, Борохул, Хучу и Хухучу,

*В степта широка намираше.
В скута си приспиваше,
Възпитаваше и отглеждаше.
Вратовете ви все нагоре дърпаше,
Хора истински от вас да направи искаше.
Ключиците ви все нагоре теглеше,
Мъже храбри от вас да направи желаше.*

Искаше да ви направи сенки на своите синове. С тази надежда ви хранеше и гледаше. Сега ви казвам: за доброто, сторено ви от нея, вие напълно се отблагодарихте. Борохул стана мой скъп приятел.

*Когато на път бързо поемахме,
Дори и в дъждовна нощ
Да заспя гладен – без храна и питие –
Никога не ми даваше.
Когато на спешни войни се отправяхме,*

*Дори и в трудна обстановка
Да легна без поне супа да изпия,
Никога не ми позволяваше.
Някога омразните татари, що
Баща ми и дядо ми са отровили,
Ние разбихме напълно
И с възмездие ги наказахме.
Татарските люде пленени
С каруцарска главина измервахме,
По-високите от нея мъже
Без жалост на място убивахме.*

Тогава татаринът Харгил Шира избяга от нас и скита из степите самотен. Гонен от глад и умора, пак се завърна при нас, влезе в юртата на майка ми и поиска храна. Майка ми му отвърна: “Щом ме молиш да ти дам храна, седни там”, и го накара да седне на края на дясната скамейка. През онова време в юртата дойде петгодишният Толуй, а когато понечи да излезе, Харгил Шира скочи, хвана го под мишницата и хукна да бяга, като извади ножа си... Алтани, дето седеше в лявата страна на юртата, чу вика на майка ми: “Убиха момчето ми!”, тутакси скочи и изтича навън. Впусна се подир Харгил Шира, хвана го с едната си ръка за плитката и го задържа, а с другата така го дръпна за ръката, в която стискаше ножа, че той го изпусна. Джидай и Джелме, които по онова време колежа черен еднорог бик в задния двор, чуха гласа на Алтани, хванаха брадвите и както бяха изцапани в кръв, затичаха нататък, удариха татарина Харгил Шира с брадвите и го убиха. Алтани, Джидай и Джелме започнаха да спорят и да решават кой от тях има по-голяма заслуга за спасяването живота на момчето. Джидай и Джелме рекоха: “Ако не бяхме дотичали веднага и не го бяхме убили, какво би могла да стори Алтани сама? Злосторникът щеше да погуби момчето. Наша е заслугата за спасяването на Толуй.” Ала Алтани им възрази: “Ако вие не бяхте чули вика ми, щяхте ли да притичате? Аз се втурнах да го гоня, хванах го за плитката и го задържах, после така го дръпнах за ръката, че той изпусна ножа. Без това Джидай и Джелме щяха ли да успеят да дотичат и да спасят живота на момчето?” Така накрая признах, че най-голямата заслуга за спасяването на детето има съпругата на Борохул – Алтани. Тя стана второто возило за мъжа си и помогна за спасяването на живота на Толуй.

Още когато се биехме с кереитите в местността Харахалджан Елет, Угедей беше ранен в шейната артерия и падна на земята. Тогава Борохул слезе от коня си и взе да смуче кръвта, която струеше от раната му. Продължи да прави това през цялата нощ. А когато на другия ден Угедей не можеше да яхне коня си, той го качи до себе си и благополучно го докара в стана. Като дойде, устата му още беше червена от кръвта на Угедей. Така в отговор на грижите на майка ми, дето го хранеше и гледаше, Борохул спаси два ценни живота и ми стана верен приятел. На моите призови Борохул винаги откликваше, все напред и напред вървеше. Така за майчиното благодеяние се отплатя. И девет грешки да направи – ще му ги опростя!

215. И казал още Чингис хаган:

– Ще раздам награди и благоволения на жените от ханския род.

216. На стареца усун Чингис рекъл:

– Усун, Хунан, Хухучос и Дегей – и четиримата видяното и чутото не крият, не спотайват, а винаги го казват. Според монголския главен закон на най-заслужилия се дава нойонската титла бехи. И понеже от паметивека най-старшият се удостоява с тази титла, ще направя бехи най-възрастния баринец – стареца Усун.

Като те удостоявам с такава титла, ти подарявам бял дел, бял кон и те слагам на високо и почетно място. Отсега ще ни определяш годините и месеците!

217. Сетне рекъл Чингис хаган:

– Тъй като анда Хуйлдар по време на битки себе си не жалеше и живота си погуби, нека синовете и внуците му, а и техните потомци разчитат на нашата особена помощ, що винаги се полага на сираците!

218. На Нарин Тогорил – сина на Цаган Ува – хаганът казал:

– Твоят баща Цаган Ува храбро и смело се биеше, ала по време на сражението в Далан Балджуд беше убит от Джамуха. Сега за заслугите на баща ти на теб ще ти давам помощ, която се полага на сираците на всички заслужили хора.

Тогорил му отговорил:

– Моите сънародници негусци са пръснати из много задруги. Ако великият хаган благоволи, ще събера наедно всичките ми негуски събратя!

Чингис хаган заповядал:

– Щом е така, събери братята си негусци и ги управлявай вечно и ти, и твоите деца, та и децата на твоите деца!

219. После Чингис хаган се обърнал към Сорхан Шира:

– Когато бях малък, тайчудският Таргутай Кирилтуг заедно с братята си реши от завист да ме залови. Точно тогава ти, Сорхан Шира, заедно със синовете си Чилагун и Чимбай ме скри от тяхната люта злоба и ме повери на дъщеря си Хадаган. Там изчаках размирното време. Тази твоя услуга не съм забравял и през най-тъмните нощи, спомнял съм си за нея и в най-светлите дни. Тъй беше. Вие се присъединихте към мен по-късно от другите тайчуди. Ала и вас сега ще наградя. Кажете какво желаете?

Сорхан Шира и синовете му Чилагун и Чимбай казали:

– Искаме да владеем меркитските земи, що са редом с река Селенге. Ако пък великият владетел реши с друго да ни награди – нека бъде неговата воля!

– Разрешавам ви да използвате меркитските земи край Селенге. Да бъдат те вечно владение ваше, на вашите деца и на децата на вашите деца. Носете свободно лъковете и стрелите си, веселете се и празнувайте, вдигайте наздравици когато пожелаете! Опрощавам ви още отсега и деветте провинения! – тъй се разпоредил Чингис хаган. А на Чилагун и Чимбай казал отделно:

– Можем ли някога да забравим казаното от Чилагун и Чимбай? Отсега нататък решите ли вие двамата да ми кажете нещо или за нещо да ме помолите, винаги го правете лично, не искайте за това ничие разрешение! Идвайте при мен когато си пожелаете, говорете ми каквото си искате, молете ме за каквото си намислите!

На Сорхан Шира, Бадай и Кишлиг Чингис хаган още казал:

– На вас – тримата дархани

Намерената плячка

По време на битки с врагове

Разрешавам изцяло да взимате.

Хванатата живина

По време на лов за зверове

Разрешавам цяла да прибирате.

Сорхан Шира беше домашен слуга на тайчудския Тудуге. Бадай и Кишлиг бяха обикновени коняри на Черен Бехи. Сега вие станяхте мои приближени, затуй вдигайте чаши на трапези общи, празнувайте и се веселете като истински дархани!

220. На Ная Чингис хаган казал:

– Когато старецът Ширегету заедно със синовете си Алаг и Ная хванал Таргутай Кирилтуг, отправил се с него към нас и вече бил стигнал местността Хутухул Нугуд, Ная казал: “Как можем да посягаме на своя хан*?”. Ти, Ная, тогава не си се успокоил, докато не сте освободили Таргутай и не сте го пуснали поживо-поздраво. Старецът Ширегету със синовете си се яви при мен и Ная ми каза тъй: “Уж хванахме Таргутай Кирилтуг, ала така и не можахме да му сторим зло и го пуснахме на свобода. Решихме силите си да дадем на теб, Чингис хаган, затуй ни виждаш тук”. Аз пък рекох: “Ако бяхте дошли при мен със своя хан, как ли ме могли да ви повярваме, че ще бъдете верни и предани слуги. Та нали вие сте заловили собствения си господар. Но щом не посмяхте да му навредите, значи си спомняте златното правило – ханът трябва да се почита и уважава.” Казах ви тогава, че ще ви поверя едно дело. Богорчи стана нойон и управлява войската на дясната ръка. Го ван Мухулай пък управлява конниците на лявата ръка. Нека тогава Ная стане нойон, който да командва централната войска!

221. Освен това Чингис хаган назначил Джебе и Субегетей за хилядници на онези хора, които те намерили лично.

222. Великият хаган също провъзгласил за нойон хилядник овчаря Дегей, като му позволил да събере необходимите му люде от различни места.

223. Тъй като на Чингис хаган не му достигнали хора, за да направи хилядник и дърводелеца Хучухур, той заповядал да съберат необходимите хора измежду слугите на другите нойони и да ги обединят с поданиците на джадаранския Мулхалху. Хучухур и Мулхалху също да командват хиляда души.

224. Така, като създавал своята държава, Чингис хаган назначил най-верните си люде за нойони, командващи десетки хиляди, хиляди, стотици и десетки, въздал почести и раздал награди на онези хора, които били достойни за това, разпоредил да се отличават и тези, които били достойни за награди и похвали. После Чингис хаган казал:

– Някога имах гвардия от осемдесет стражи хебтегули и седемдесет пазачи хишигтенци. Сега с благоволенieto на Вечното небе и милостта на майката Земя успях да увелича своята сила и мощ, да обединя цяла държава и да впрегна своя народ в един юлар. Сега за охрана ми трябва още хиляда хишигтенци. Заедно с хебтегулите, хорчинците, торгудите личната ми гвардия трябва да наброява десет хиляди души.

Относно избирането на хишигтенците Чингис хаган издал следната заповед на нойоните хилядници:

– При назначаването на хишигтенците трябва да избираме измежду най-достойните, най-умните и най-силните синове на нойоните, стоящи начело на десетките хиляди, хилядите, стотиците, както и от синовете на свободните арати. Когато идват в моята лична гвардия, синовете на нойоните хилядници да водят със себе си по десет приятели войници и по един по-малък брат! Синовете на нойоните стотници да идват на служба, придружени от петима другари и един по-малък брат! Синовете на нойоните десетници и синовете на свободните арати да идват с по трима приятели и с по един по-малък брат! Всички да идват тук със собствени коне.

Синовете на нойоните хилядници, дето постъпват в личната ми гвардия, трябва да избират по десет приятели – верни другари измежду своите поданици, и да носят всичко, което е нужно за службата. Те се задължават да събират всичко необходимо независимо от това, дали владеят наследствен дял, получен от баща си, или самостоятелно са намерили за себе си кон и всичко останало, потребно за службата. Синовете на нойоните стотници, дето ще идват с по петима приятели, синовете на нойоните десетници и синовете на свободните арати, дето ще идват с

по трима приятели, трябва също самостоятелно да се снабдят с коне и всичко необходимо. Нойоните, които съм сложил начело на хилядите, стотиците и десетките, след като научат за тази наша повеля, да я разгласят повсеместно. Ако се появят трудности при изпращането на хора или някои от посочените се откажат да встъпят в моята лична гвардия, да ми изпратят вместо тях други люде, а виновните и отказалите се да бъдат наказани, като ги изпратят в далечни земи на вечно изгнание. И да не се пречи на онези арати слуги, що искат да дойдат при нас на обучение и служба! – завършил Чингис хаган.

225. В съответствие с неговата разпоредба изпратили синовете на нойоните хилядници, стотници и десетници, а от някогашните осемдесет стражари хебтегули направили осемстотин. След това са разпоредили да ги допълнят до хиляда души. Чингис хаган повелил да не се пречи на онези, които искат да встъпят в хебтегулската стража.

Начело им сложили Йехе Негурин, като го назначили за нойон хилядник. Създали четири стотици хорчинци и за старши сложили Йесунтей – сина на Джелме, заедно с Бухатай – сина на Туге. Торгудите и хишигтенците образували четирисменна стража, като на Йесунтей било възложено да командва първата хорчинска охрана, на Бухатай – втората, на Хорхудаг – третата, а на Лаблаху – четвъртата. Под тяхно командване трябвало да действат и колчаноносачите хорчинци. Накрая Чингис хаган се разпоредил:

– Броят на хорчинците да стигне хиляда! Те да се дадат на Йесунтей!

226. И казал още великият хаган:

– Торгудите, що някога се управляваха от Угелен Черби, да се допълнят до хиляда. Нека ги управлява Угелен Черби – от рода на Богорчи. Хиляда торгуди да се управляват от Буха от рода на Мухулай. Хиляда торгуди да се управляват от Алчидай от рода на Илугай. Хиляда торгуди да се управляват от Додай Черби, освен това хиляда торгуди да се дадат на Доголху Черби, хиляда торгуди да се дадат на Чанай от рода Джурчидей, хиляда торгуди – на Ахудай от рода на алчи. Да се изберат хиляда багатури войници и да се поверят на Архай Хасар, тези войници да станат постоянна бойна единица и в дните на битки все отпред да вървят!

От множеството хора образували осем торгудски хиляди, които заедно с двете хиляди хебтегули и хорчинци направили десет хиляди хишигтенци – личната гвардия на великия хаган.

– Нашата лична гвардия, десетте хиляди хишигтенци, ние укрепихме. Тя ще стане главната ни бойна сила! – казал Чингис хаган.

227. Сетне той разпоредил да образуват четирисменна торгудска охрана и назначил старши: Буха да командва първата смяна хишигтенци, Алчидай – втората, Додай Черби – третата и Доголху – четвъртата. Като назначил четиримата старши за хишигтенските смени, подкрепил това решение със съответен указ, после поверил на старшите подчинените хишигтенци и заповядал охраната да се сменя всеки три денонощия. Ако хишигтенец охранник не се яви на дежурство, да се наказва с три удара с пръчки, ако същият отново не се яви, да се наказва със седем удара. Ако същият, намирайки се в добро здраве и без знанието на старшия, за трети път не се яви, да се наказва със тридесет и седем удара, а щом не желае да служи, да се изпрати в изгнание! Чингис хаган се разпоредил тази заповед да бъде съобщена на старшите на трите смени. Не я ли чуят – вина за това да носят самите те. Ако я чуят, но не се съгласят с нея или нарушат определенията за реда на дежурството – самите хишигтенци ще носят цялата отговорност!

– Старшите на смените без мое специално разрешение не бива да наказват хишигтенците, дето постъпиха на служба заедно с най-първите ми съдружници! Да

се назовават имената на хората, извършили провинения. Ако трябва някой да бъде наказан със смърт – ще наказваме. Ако трябва някой да бъде наказан с удари – и това ще изпълним. Онези старши, що надявайки се на своето почетно звание, си позволяват без нужда да използват ръцете и краката си, ще си получат заслуженото! За напразни удари с пръчки – ще ги бием с пръчки, за незаслужени удари с юмруци – ще ги бием с юмруци! – тъй се разпоредил Чингис хаган.

228. Освен това Чингис хаган казал:

– Моите стражари хишигтенци са по-уважаеми от всякакви външни нойони хилядници. А помощниците на моите стражари хишигтенци са по-уважаеми от външните нойони, командващи стотиците или десетките. Затуй, ако нойните хилядници започнат да се равняват по моите хишигтенци, цялата отговорност ще падне върху тях!

229. Чингис хаган също така издал заповед, която предали на всички нойони хишигтенци, командващи смените:

– Постъпят ли на дежурство, хорчинците и торгудите, дневните охранници да се разпределят по местата си, а преди слънцето да залезе, хебтегулите да предадат постовете си и да се освободят от служба, като прекарват нощта извън двореца. През нощта ще ни охранява нощната хебтегулска стража. Хорчинците ще предават лъковете и стрелите, а готвачите – съдовете на хебтегулите и ще прекарват нощта извън двореца. След като прекарат нощта навън, хорчинците, торгудите и готвачите, докато ние ядем супа шул, да чакат до коневръза, после да се договарят с хебтегулите. Изядем ли супата, да влизат вътре, хорчинците да взимат лъковете и стрелите, торгудите да заемат местата си, готвачите да прибират съдовете и всеки да върши своята работа. Хората от дежурните смени да спазват този ред на дежурството!

След залез слънце хебтегулската стража да хваща всекиго, който обикаля двореца, да го задържа през нощта, а на следващата сутрин да разпитва виновния. Хебтегулите да се сменят само след като разменят отличията си*. Предадат ли ги – могат да се считат за свободни. Като си свършат дежурството, хебтегулите да напускат двореца! Онези от тях, що нощно време са на пост пред вратите, трябва да отсичат чак до раменете главата на всеки, който се опита да проникне вътре. Ако пък през нощта дойде спешен вестоносец, необходимо е най-напред да се съобщи на хебтегулите, а след това в задния двор да се каже онова, което трябва да се предаде. Никой няма право да стои там, където са хебтегулите. Без съгласието им не бива никой да минава край тях, както и да ходи помежду им и да ги пита за броя им. Да задържат всекиго, който мине край хебтегулите! На този, който е подпитвал за броя им, да се отнеме конят със седлото и цялата амуниция, както и дрехите, с които е облечен. Нали си спомняте как бе задържан една вечер верният ни Елджигедей, който е минавал покрай хебтегулите?

Десета глава

Покоряването на уйгурите и горските народи

230. Чингис хаган рекъл:

– Моя сменяща се стража,
И в облачна нощ
Моята юрта голяма
Ти непрекъснато охраняваш.
На мен – твоя хаган –
Мирен сън осигуряваш.
Върху скъпоценния престол
Ти благодарно ме качи.
Моя добродетелна стража,
И в звезда нощ
Моята царствена юрта
Ти отвсякъде обкръжаваш.
На мен – твоя хаган –
Постеля спокойно даряваш.
За мен – немощния владетел –
Здрава опора ти стана.
Върху високия престол
Ти с признателност ме качи.
Моя добродетелна стража,
И в пороен дъжд,
И в най-лютия студ
Моя юрта със стени
Ти грижовно опазваш.
Моя горец живот
Защищаваш и съхраняваш.
Върху хаганския престол
Ти доброволно ме качи.
Моя предана стража,
От ножовете вражески остри,
От ръцете на хората злобни
И сутрин, и вечер
Моята юрта просторна предпазваш.
Очите си нито за миг не затваряш,
Скъпоценното ми тяло охраняваш.
Моите добри хептегули
Само от звука на дървените колчани
Незабавно се явяват.
Моите превъзходни хептегули
Само от звука на лиственичените лъкове
Тутакси всички притичват.
Затуй днес повелявам аз –
Моята благословена стража
“стари хептегули” да се назовава!
Седемдесетте защитници торгуди,
Що с верния Угелен Черби дойдоха,

*“велики торгуди” да се именуват!
Почтените избрани багатури,
Що на Архай Хасар се подчиняват,
“стари багатури” ги зовете!
Старите хорчинци достопаветни,
Що от Йесунтей и Бахатай се ръководят,
“всеславни хорчинци” ги наричайте!*

231. Сетне Чингис хаган добавил:

– Нека моите деца и децата на техните деца, дето ще наследят моя висок престол, след смъртта ми като спомен за мен съхраняват десетте хиляди хишигтенци, що са избрани за личната ми гвардия от деветдесет и пет хиляди стражари. От всяка беда и нещастие да ги предпазват и добре да ги ръководят. Нима тези десет хиляди хишигтенци не бяха мои спасители?

232. Чингис хаган рекъл още:

– Нека хебтегулите отговарят за дворецовите девойки черби, за слугите домашни, както и за камиларите и краварите. Те ще носят отговорност и за дворецовите юрти талиги, ще пазят знамената, барабаните, стремената и копията, а също така чашите и съдовете. Освен туй ще осигуряват прехраната ни, ала особено ще внимават за жертвеното месо и жертвоприношенията. Ако питиетата и храната се окажат недостатъчни – виновните да се търсят измежду хебтегулите. Хорчинците да не разпределят храната без съгласието на хебтегулите! Да започват раздаването от хебтегулите! Последните ще отговарят и за това, кой влиза и излиза от двореца. До вратата ни винаги да стои на пост пазач, избран от хебтегулите. Двама хебтегули да стоят вътре и да пазят Голямата винарна. От хебтегулите да се назначава отговорник за чергаруването в случай на смяна на дворецовия стан. Ако тръгнем на лов, с нас да тръгнат и хебтегулите, ала една част от тях да останат до юртите талиги и да ги пазят!

233. – Не участвам ли лично в битка – продължил Чингис хаган, - хебтегулите също да не се бият. Тази наредба моя да се разгласи и да се изпълнява строго. Чербите, които посмеят да изпратят хебтегулите в бой, ще отговарят за провинението! Ако ме попитате защо хебтегулите да не се изпращат в бой без личното ми разрешение, ще отговаря тъй: те охраняват златния ми живот. Като тръгвам на лов, аз препускам из степите и се провирам из горите за птици и живини, тогава хебтегулите заедно с мен да се измъчват и се уморяват. Като охраняват двореца ми, оправят се с чергаруването и стануването, грижат се за талигите и каруците, малко ли работа вършат? Лесно ли е да ме охраняват денонощно? Лесно ли е да бдиш постоянно за юртите талиги и за главния стан аураг, когато се местим на друго пасище? Загдето имат толкоз много задължения – без личното ми участие в битки да не влизат!

234. После Чингис хаган издал още една заповед:

– При решаването на жалби и оплаквания Шигихутуг да се вслушва в мнението на хебтегулите. Хебтегулите да наблюдават раздаването на лъкове, колчани, ризници и копия, както и докарването на бойни коне и тяхното товарене. Заедно с чербите да се разпределят имота. При определянето на чергарски станове за хорчинците и торгудите да се помни, че хорчинците на Йесунтей и Бухатай и торгудите на Угелен и Ахудай винаги трябва да се разполагат вдясно от нашия дворец! Торгудите на Буха, Додай Черби, Чанай да се установяват на стан вляво от двореца. Багатурите на Архай да заемат място пред самия дворец юрта и нашите талиги, да стоят близо до двореца от лявата страна. Додай Черби да управлява всички хишигтенци, торгуди и слуги от двореца юрта, както и тези люде, що

работят близо до двореца, нашите коняри, овчари и камили. Добави Черби постоянно да се намира зад двореца – както се казва – “с остатъци от нашата трапеза да се храни, с тезек юртата си да отоплява”*.

235. Чингис хаган изпратил нойон Хубилай* при харлагците. Харлагският Арслан хан се явил пред очите на хаганския посланик с наведена глава. Хубилай го задържал и изпратил при Чингис хаган. На великия владетел харесало, че Арслан веднага пристигнал и му дал за съпруга една от своите дъщери*.

236. Субегетей Багатур взел войници с железни колесници и се отправил по дирите на синовете на меркитския Тогтога – Худу и Чилагун. Настигнал ги и ги разгромил близо до река Чуй. След това се прибрал къщи.

237. Джебе преследвал найманския Хучулуг, догонил го и го разбил в местността Сариг Гун* и също се завърнал цял и невредим.

238. Уйгурският Идугуд хан* изпратил при Чингис хаган двама посланици – Адхираг и Дарбай, със следното послание:

Няма ли да благоволи Чингис хаган, чийто лик наподобява светлото слънце, що прогонва облаци, чийто поглед напомня бистрия речен поток, що стопява леда, да подари и на мен поне една нишка от златния си пояс? Ще се сдобия ли и аз поне с едно парченце от свещената му одежда? Ще ме направи ли свой пети син, ще вземе ли моята сила?

Като изслушал това послание, Чингис хаган благоволил да изпрати следния отговор:

– Ще ти дам за жена дъщеря си. Стани ми пети син! Вземи дарове богати – злато и сребро, перли и седефи, брокат и везмо, коприни и други платове, и ела при мен!

Идугуд се възраждал на хаганската милост, взел злато, сребро, перли, седефи, коприни, брокати и други скъпи дарове и се явил в стана на Чингис хаган, където бил приет от великия владетел. Чингис хаган му оказал особена милост и му дал за жена дъщеря си Алалтун Бехи*.

239. В годината на заека* Джочи взел войниците на дясната ръка, сложил Буха за водач и тръгнал да завладява горските народи.

Хутуг Бехи, дето стоял начело на ойратските народи, пръв се явил доброволно при Джочи и му довел десет хиляди свои поданици. След като се съединил с Джочи, Хутуг Бехи му станал водач и го повел из ойратските земи. Така те се озовали в местността Шигшид, където Джочи подчинил ойратите, бурятите, баргинците, урсците, хабханасците, ханхасците, народа туба* и стигнал до земите, обитавани от туменхергисите. Хергиските нойони Еди, Инал, Алдиер, Улебег Тигин дошли при Джочи и му връчили бели соколи, бели коне и чернисамури. После съвместно покорили народите шибир, хесдин, баяд, тухас, тенглиг, тугелс, тас и други горски жители, живеещи на юг от баягидците*.

Джочи взел със себе си хергиските нойони, оглавяващи десетките хиляди, а също така ойратските нойони и се завърнал при Чингис хаган. Там му поднесъл белите соколи, белите коне и черните самури.

Чингис хаган се зарадвал, като разбрал, че ойратският Хутуг Бехи пръв доброволно се присъединил към Джочи и довел със себе си своите поданици. Той благоволил да даде на неговия син Иналчи дъщеря си Чечейхен. На по-големия брат на Иналчи – Турелчи, подарил дъщерята на Джочи – Олуйхан, другата му дъщеря Алага Бехи дал на онгците.

На Джочи той с признателност рекъл:

– Ти си най-големият ми син. Пръв остави родната юрта и стъпи на пътя добър, пръв достигна набеязаните от мен земи. Коня си пътьом не си измъчвал,

благодарния горски народ при нас доведе. Затуй давам тези хора на теб, управлявай ти лично!

240. Чингис хаган изпратил нойон Борохул да покори хоритуметите. След смъртта на хоритуметския нойон Дайдухул Сохор народът му попаднал под господството на неговата съпруга – дебелата Ботохай. Нойон Борохул заминал натам заедно с войската си. Отпред вървял самият той заедно с още трима разузнавачи. Късно вечерта, когато с мъка се провирали през гората по тясна горска пътека, не забелязали как хоритуметската охрана ги обкръжила от всички страни, хванала Борохул и го убила.

Чингис хаган разбрал, че Борохул бил убит от хоритуметите, много се разгневил и решил сам да тръгне на поход и да накаже непокорните. Богорчи и Мухулай едва успели да го разубедят. Тогава великият владетел заповядал на дурбедския Дурбей Догшин:

– Тръгвай, ала войниците си дръж здраво, моли се на Вечното небе и разгроми тези опърничави хоритумети!

Дурбей Догшин взел своите войници и тръгнал на поход. По същата пътека, по която тогава вървели хората на Борохул, той пуснал само малка част от своите люде, а сам тръгнал с главните сили по коларския път и тъй измамил противника. За да не треперят от страх, той дал на всеки свой войник по десет пръта, с които трябвало да подкарват изоставащите и страхливците. Въоръжил ги с брадви и триони, с които разширявали коларския път – сечели и режели дървета и храсти. Съумели да изкачат планината и от върха изневиделица нападнали хоритуметите.

241. Сред пленниците на хоритуметите монголите видели Хорчи нойон и Хутуг Бехи. Оказало се, че и те били при дебелата Ботохой.

Ето как навремето хоритуметите хванали Хорчи: Чингис хаган разрешил на Хорчи да избере за себе си тридесет най-красиви и гиздави хоритуметски девойки. И нойон Хорчи тръгнал да избира хоритуметски хубавици. Самите хоритумети, които по-рано уж признавали властта на Чингис хаган, изведнъж отново се надигнали и задържали нойона. Чингис хаган разбрал, че неговият верен Хорчи се намира в плен у хоритуметите, и изпратил при тях Хутуг Бехи, който познавал горските народи и техните обичаи. Ала и Хутуг Бехи бил пленен. След като покорил хоритуметите, Дурбей Догшин дал на семейството на убития от тях Борохул сто горски пленници за отплата. На Хорчи дали тридесет хоритуметски хубавици, а дебелата Ботохой хатун попаднала при Хутуг Бехи.

242. Чингис хаган издал заповед, с която дал поданици на майка си, а също така на синовете и по-малките си братя:

– Милата ми майка най-много се потруди за укрепването на нашата държава. Най-големият ми син е Джочи. Най-малкият ми брат е Отчигин*.

С тези думи той дали на майка си и на Отчигин десет хиляди души. Майка му се обидила, ала си замълчала. На Джочи дал девет хиляди поданици. На Чагатай – осем хиляди, на Угедей – пет хиляди, на Толуй – пет хиляди, на Хасар – четири хиляди, на Алчидай – две хиляди, на Белгутей – хиляда и петстотин човека. После рекъл Чингис хаган:

– Чичо ми Даридай, дето е избягал при керейтите, не ща и да го видя!

Ала Богорчи, Мухулай и Шигихутуг се намесили:

– Това няма ли да означава разрушаване на собственото ти огнище или разбутването на собствената ти юрта?! Та той е единственият твой чичо, останал от добрия ти бащин род! Как можеш да го отринеш? Прости му неразумното решение. Нека се вдига дим над огнището на баща ти, дето си прекарал детските си години.

Те така го молели и уговаряли, че от ноздрите им излизал пушек.

– Добре, тъй да бъде! – съгласил се накрая Чингис хаган, като си спомнил за баща си и се вслушал в думите на Богорчи, Мухулай и Шигихутуг.

243. – Като давам десет хиляди души на майка си и на Отчигин, назначавам за техни нойони Хучу, Хухучу, Джунсо и Аргасун. На Джочи пък ще помагат Хунан, Мунхегур и Хете. На Чагатай – Харачар, Мунхе и Идухадай. Тъй като Чагатай има гневлив и високомерен нрав, Хухучос от сутрин до вечер да бъде с него и винаги да обсъжда с него всичко замислено! – рекъл Чингис хаган.

На Угедей той дал Илугай и Дегей. На Толуй – Джидай и Бала, а на Хасар – Джибег. На Алчидай пък дал Чагурхай.

244. Хонхотанският Мунлаг имал седем синове. Средният се казвал Хухучу, наричали го още шамана Теб Тенгри*. Веднъж седемте хонхотански братя срещнали Хасар и го набили. Когато Чингис хаган разбрал, че Хасар пострадал от хонхотанските братя, той и без това вече бил сърдит и затуй му рекъл разгневено:

– Уж славата ти е голяма, уж никой не те е побеждавал, а как си допуснал да те надвият?

Очите на Хасар се насълзили, той станал и излязъл, без да пророни нито дума. Обидил се и три дни се явявал пред очите на великия хаган.

По онова време Теб Тенгри казал на Чингис хаган:

– Пазителите на Вечното небе ми подсказаха, че веднъж Темуджин ще поеме браздите на управлението и веднъж ще го смени Хасар. Не внимава ли с Хасар, никой не ще може да ти каже какво те очаква!

Същата нощ Чингис хаган тръгнал да търси Хасар, за да го залови. Ала Хучу и Хухучу предали на майката Оелун, че Темуджин възнамерява да залови Хасар. Оелун веднага седнала в покрита каруца, в която била впрегната бяла камила, подкарала я и вървяла цяла нощ, та чак на изгрев-слънце стигнала онова място и видяла, че Чингис хаган вече бил завързал ръкавите на Хасар, бил отнел шапката и пояса му и го разпитвал разпалено.

Чингис хаган забелязал майка си и се смутил. Майка му слязла сърдита от каруцата, собственоръчно развързала ръкавите на Хасар, върнала му шапката и пояса. Така и не могла да се успокои, клекнала, сложила гърдите си на коленете, и като ги посочила, рекла:

– Виждате ли ги? Това са гърдите, от които и двамата бозаехте. О, опропастител на майчината утроба! О, унищожители на пъпната връв! Какво лошо ви е сторил Хасар? Някога Темуджин успяваше да изсуче млякото само от едната ми гърда. Хачигун и Отчигин бозаеха и двамата от една гърда, ала така и не успяваха да я изпразнят. Хасар пък сучеше и от двете гърди, докато не свършваше всичкото мляко. Само той ме успокояваше и ми доставяше отмора. Ето защо Темуджин стана толкова умен, а

Хасар се отличава със сила безмерна.

Онези, що се опитваха да стрелят,

Със силата на стрелите си

Непременно усмиряваше.

Онези, що от битки бягаха,

Със стрелите си остри

Обезателно в бой вкарваше.

Затова ли ти не можеш да гледаш спокойно Хасар? Загдето разби враговете си?

Чингис хаган успокоил майка си, като й рекъл:

– Изплаших се премного от вида на гневната ми майка. Засрамах се аз, да знаеш. Не искам да продължаваме, по-добре да тръгнем начаса!

Сетне той скришом от майка си присвоил част от поданиците на Хасар, като му оставил само хиляда и четиристотин човека. Като научила за това, майката Оелун много се натъжила и от тази тежка вест бързо се поминала. Джалаирският Джебге пък избягал от страх в Барагуджинската земя.

245. След този случай народите, говорещи девет езика*, започнали да се стичат при Теб Тенгри*, като много хора от рода на самия Чингис хаган също преминали при него. Освен тях и слугите на Отчигин и на Темуге попаднали под властта на Теб Тенгри. Тогава нойон Отчигин изпратил при него вестоносец на име Сохор с молба да му върне неговите поданици, ала Теб Тенгри казал на Сохор:

– Вие двамата с Отчигин станяхте много важни посланици!

После го измъчвал и накрая го пуснал пеш*, като го накарал да носи на гръб седлото си.

След като видял изтерзания вестоносец, Отчигин на следващия ден отишъл при Теб Тенгри лично и му рекъл:

– Ти си изтезавал моя вестоносец Сохор и си го накарал да се върне пеш и да носи седлото си на гръб. Сега пък аз лично дойдох при теб, за да прибера моите хора.

Тогава седемте хонхотански братя обкръжили нойон Отчигин и го запитали застрашително:

– Правилно ли постъпи, дето ни прати вестоносеца Сохор, я помисли добре!

Нойон Отчигин се изплашил от свирепия им вид и отвърнал плахо:

– Не, не постъпих правилно.

На което седемте хонхотански братя рекли:

– Щом признаваш грешката си, моли ни на колене за прошка!

Те го накарали да коленичи зад Теб Тенгри* и чак след това го пуснали да си върви.

Така и нойон Отчигин се завърнал без нищо. На следващата сутрин, когато Чингис хаган не бил станал, той отишъл при него и със сълзи на очи паднал на колене:

– Хората, говорещи девет езика, започнаха да се стичат при Теб Тенгри, затуй изпратих при него своя вестоносец Сохор, за да прибере моите поданици. Ала Теб Тенгри го набил, натоварил го със седлото, като задържал коня му, и така го върнал при мен. Тогава сам отидох при него, ала седемте хонхотански братя ме обкръжиха и започнаха да ме заплашват. Накрая ме накараха да им искам прошка на колене.

Той се разридал. Преди да проговори Чингис хаган, Борте Уджин се надигнала от леглото, като прикрила гърдите си с одеялото, видяла сълзите по лицето на Отчигин и плачейки сама, промълвила:

– Какво си позволяват тия хонхотанци! Преди това са набили Хасар. Сега пък са накарали Отчигин да им коленичи! Какво е това? Та те така ще унищожат всичките твои добри братя, приличащи на борове!

Ако тялото ти кат облак

Се разпръсне и изчезне,

Хонхотанските братя след туй

Дали ще позволят на децата ти

Да управляват твоята велика държава?

Ако пресветлото ти тяло

Сянка обикновена стане,

Хонхотанските завистници след туй

Величествената ти държава

*Докрая няма ли да разорят?
Тия разбойници зли
На малките ти деца,
Дето още не са пораснали*,
На братята ти достойни,
Дето кат планински борове са снажни,
Безбрежната ти държава
Дали ще поверят?*

Какви са тези ужасни хонхотанци? Нима ще им позволиш така да се гаврят с братята ти?

Борте Уджин наново заплакала.

Като чул нейните думи, Чингис хаган рекъл на Отчигин:

– Теб Тенгри сега ще дойде при мен. Помисли как да му отмъстим!

Отчигин скочил, избърсал сълзите си, изтичал навън и повикал трима борци.

След малко пристигнал бащата Мунлиг със седемте си синове. Всички влезли в юртата на хагана. Теб Тенгри седнал вдясно от винарната. Отчигин го хванал за яката на дела и извикал:

– Ти вчера ме накара да те моля за прошка. Нека сега да си премерим силите!

И го побутнал към вратата. Теб Тенгри се съпротивлявал и също го хванал за яката. Докато двамата се боричкали, шапката на Теб Тенгри паднала пред огнището. Бащата Мунлиг вдигнал шапката, целунал я и я сложил в пазвата си.

Чингис хаган казал:

– Излезте навън и там си мерете силите!

Отчигин избутал Теб Тенгри на прага и когато излязъл от юртата, го посрещнали тримата борци, които тутакси сграбчили Теб Тенгри и му счупили гръбнака. Сетне го хвърлили до талигите, що се намирали в лявата част на двора.

Отчигин влязъл в юртата и казал:

Теб Тенгри насила ме накара да го моля за прошка. Казах му да си премерим силите, ала той ми отказа, легна и си лежи на двора.

Бащата Мунлиг веднага се досетил какво е станало, очите му се насълзили и той рекъл на Чингис хаган:

Широката майка Земя

Беше колкото едно хълмче,
А ний с теб вече бяхме приятели.*

*Дългите чисти реки
Бяха колкото малки ручейчета*,
А ний с теб вече се познавахме.*

Шестимата негови синове хонхотанци застанали пред вратата, обкръжили огнището, запретнали ръкавите и вече били готови да се нахвърлят върху Чингис хаган, когато той, объркан и смутен, проговорил:

– Направете ми път! – и излязъл навън.

Хорчинците и торгудите, що били наблизо, веднага го прикрили. Хаганът видял Теб Тенгри, който със счупен гръбнак лежал до талигите, и заповядал да опънат над него сива юрта от задния двор. После се разпоредил да приготвят каруците и веднага да се преместят на друго място.

246. Закрили димника на юртата, опъната над Теб Тенгри, затворили вратата и сложили до нея пазач, ала на третия ден призори димникът сам се разтворил и

Теб Тенгри се възнесъл нагоре. Проверили и видели, че наистина тялото му е изчезнало. Чингис хаган тогава рекъл:

– Понеже Теб Тенгри използваше ръцете и краката си срещу моите братя, разпространяваше за тях неверни слухове, Небето благоволи да прибере не само душата му, но и тялото му.

След това Чингис хаган започнал да укорява бащата Мунлиг:

– Ти не внимаваше с нрава и държанието на твоите синове. Решихте да премерите силите си с нас и ето че Теб Тенгри изгуби живота си. Ако знаех, че имаш такъв характер, щях да постъпя с теб така, както навремето постъпих с Джамуха, Алтан и Хучар.

И още така укорявал и обвинявал бащата Мунлиг:

– Срамота е казаното сутрин да се променя вечер, а казаното вечер да се променя сутрин. Трябва да се държи на казаната дума*. Ако нямате такъв характер, би ли могъл някой да се сравни с рода на бащата Мунлиг?

След смъртта на Теб Тенгри хонхотанските братя се усмирили.

Единадесета глава

Походът срещу китадската, тангудската и сартагулската държава, Багдад и Рус

247. В годината на овцата* Чингис хаган тръгнал на поход срещу китадите. Войската му превзела Фуджоу*, преодолела Унгенския проход* и заела Сюндефу*. Оттам начело на предния отряд Чингис хаган изпратил двама багатури – Джебе и Хуйхунаг. Тръгнали те към Чабчиал* и вече приближавали вражеското укрепление в Чабчиалския проход, когато Джебе казал:

– Хайде да измамим врага! Да го накараме да излезе от укреплението, а след туй по-лесно ще се справим с него!

Джебе наредил на войниците да се престорят, че отстъпват. Китадите видели, че монголите се оттеглят и решили:

– Да ги настигнем и унищожим!

Като оставили укреплението, китадските войници се оказали тъй многобройни, че покрили цялата планина, запълнили голямата долина. Хвърлили се да догонват монголите и ги преследвали чак до Сюндефу. Ала там Джебе обърнал ненадейно своите войници и нападнал преследвачите. Завързал се бой горещ. Пристигнал тогава Чингис хаган с основната войска и се хвърлил срещу китадите. Сломил и най-смелите воители на хара китадите, джурдженците и джуинците, унищожил безброй китади, преследвал ги чак до Чабчиалския проход. Така Джебе завладял вратата на укреплението и преминал през прохода. Чингис хаган слязъл в Ширатег*. Оттам пратил войската да превземе град Джунду* заедно с много други градове. Наредил на войниците да завладеят и град Дунчан*. Явил се Джебе пред град Дунчан, ала не съумял да го превземе отведнъж, обърнал войската и се отдалечил на разстояние шест денонощия. Едва тогава отново се обърнал, заповядал конниците с резервните коне да се движат и денем, и нощем и когато жителите на Дунчан вече нищо не подозирали, монголите ги нападнали и ги разбили.

248. След като превзел град Дунчан, Джебе се върнал при Чингис хаган.

Когато монголите обсадили град Джунду и започнали да воюват срещу китадите, великият нойон на Алтан хан – Вангин Чинсан, увещавал своя господар:

– Ударил е часът, предопределен за нас от Небето и Земята. Ударил е последният час на великия ни престол. Монголите се явиха със сили значителни. Те ни нападнаха, унищожиха и най-смелите наши войници, разпръснаха силните хара китади, джурдженци и джуинци. Превзеха и укреплението Чабчиал – тъй здраво и сигурно. Дори и да изпратим сега наша войска срещу тях, пак ще я разбият, войниците ни ще се разпръснат по своите градове и селища и не ще можем да ги съберем наново. Вече няма да ни вярват, ще ни предадат, дори ще се опълчат срещу нас. Ако Алтан хан благоволи, да предложим сега мир на монголския хаган, монголите ще ни повярват и ще се приберат в страната си. И тогава ние другояче ще се държим. Казват, монголските войници и техните коне не издържат на нашите горещини. На самия хаган ще изпратим девойка, а на войниците и техните началници ще поднесем злато, сребро и други скъпи дарове. Кой знае, може би ще се съгласят на това?

Алтан хан изказал своето одобрение и наредил:

– Тъй да бъде!

На Чингис хаган те изпратили една принцеса, на войниците му раздали злато, сребро и други дарове, събрани в Джунду. Вангин Чинсан тръгнал при Чингис хаган с височайша мисия.

Чингис хаган с одобрение приел молбата на Алтан хан да сключи мир с него и върнал своите войници, участвали в обсадата на много китадски градове. Вангин Чинсан придружил Чингис хаган до местността Моджоу Фуджоу и се върнал. А нашите войници се прибрали с толкова много скъпи дарове, че дори балите завързвали с ценни копринени платове.

249. Оттам Чингис хаган се насочил към хашинците. Като наближил хашинската държава, тамошният хан Бурхан се явил пред Чингис хаган и изрекъл с дълбок поклон:

– Искам да стана твоя десница! Искам да ти дам своята сила!

Бурхан изпратил на Чингис хаган дъщеря си на име Чаха. И казал още:

– Ние сме чували за славата на онзи, който се зове Чингис хаган. Страхували сме се и сме благоговели. Когато сетне ти дойде със своята страшна сила, страхът ни стана съвсем безмерен. Нека нашата изпаднала в страх и ужас тангудска държава стане твоя десница. Нека ти даде своята сила и мощ! Даваме ти своята сила, защото

*В градовете, издигнати от глина,
Народът ни живее в теснотия.
Земни – едни и същи –
Открай време обитава.
Затуй не можем ние бързо да се движим,
На път не можем изведнъж да тръгнем.
Затуй не можем ние да потеглим,
В жестока битка да се хвърлим.
Щом хаганът наш Чингис желае,
Целият народ тангудски
Ще го дари – да му послужат
Стада камили неуморни,
Отчувани с тревите на степта.
Ще го дари – да му послужат
И платове, и кожи скъпоценни,
Изработени със собствени ръце.
Соколи ловни, тъй изкусни,
Ще му дари със думи
Свети: “Във всичко ти сполай!”.*

Съгласно своята заръка Бурхан събрал от тангудския народ толкова много камили, че те едва съумели да ги доведат и предадат на монголите.

250. В този поход Чингис хаган накарал господаря на китадския народ – Алтан хан, да му се подчини, сдобил се с богати дарове, покорил Бурхан – владетел на хашинската държава, получил от него безброй камили. Така в годината на овцата Чингис хаган направил свой поданик китадския Алтан хан на име Ахутай и тангудския Бурхан на име Илаху. Върнал се Чингис хаган и станувал в Сагарската степ.

251. Сетне китадския Алтан хан задържал цялото посланичество на Чингис хаган начело с Джубхан, изпратено при Джеу Гуан* да сключи с него мир. Затова в годината на кучето* наново тръгнал Чингис хаган да се бие с китадите.

– Уж сключихме мир, защо тогава са задържали нашето посланичество, изпратено при Джеу Гуан? – рекъл той и пак тръгнал на война.

Самият Чингис хаган се насочил към крепостта Дун Гуан*, а Джебе изпратил към Чабчиал. Алтан хан научил, че Чингис хаган се е отправил да покорява Дун Гуан, и сложил начело на армията Иле, Хада и Хубегетур, подсилил войската, изпратил предния отряд начело с Улаган Дегилен към крепостта Дун Гуан, като му заповядал тъй:

– Да удържиш крепостта! Монголите не бива да преминат през прохода!

Така изпратил войската, оглавявана от трима пълководци, на война.

Наближил Чингис хаган крепостта Дун Гуан и видял, че китадските войници покриват всичките планини, препълват всичките долини. И започнал Чингис хаган бой с Иле, Хада и Хубегетур. И накарал великият хаган Иле и Хада да отстъпят. Толуй и Чигу се хвърлили срещу врага отстрани и разбили Улаган Дегилен, сетне нападнали откъм фланговете войниците на Иле и Хада и напълно разгромили китадите. Като научил за поражението на войската си, Алтан хан напуснал спешно град Джунду и избягал в град Нанджин*. Останалите живи китадски войници умирали от глад, даже се убивали и изяждали един друг.

Чингис хаган останал много доволен от победата на Толуй и Чигу и ги похвалил.

252. Чингис хаган се установил в Хе Сиву*, а сетне в Шираската степ*, недалече от Джунду. Джебе овладял укреплението в Чабчиал и пристигнал с войската си при Чингис хаган.

Като напускал Джунду, Алтан хан повелил нойон Хада да остане в града като негов наместник-люшоу*. Чингис хаган изпратил в Джунду Унгур, Архай Хасар и Шигихутуг, за да преброят златото, среброто и стоките, останали в града. Като се озовали пред града, нойон Хада ги посрещнал със скъпи дарове: злато, скъпоценности и коприни. Ала Шигихутуг рекъл на Хада:

– По-рано град Джунду с цялото му богатство е принадлежал на Алтан хан. Сега Джунду принадлежи на Чингис хаган. Кой ти позволи да разпиляваш имота на Чингис хаган и да го раздаваш наляво и надясно? Няма да приема твоите дарове!

И така Шигихутуг отказал да вземе подаръците. Само Унгур и Архай Хасар приели даровете. След това тримата преброили завладяното в Джунду и се върнали при Чингис хаган, който ги запитал:

– Какво ви е дал Хада?

Тогава Шигихутуг отвърнал:

– Даваше ни скъпи дарове: злато, скъпоценности и коприни, ала аз му рекох: “По-рано този град е принадлежал на Алтан хан, но сега принадлежи на Чингис хаган. Кой ти позволи да разпиляваш имота на Чингис хаган?” И не приех даровете. Само Унгур и Архай Хасар ги приеха.

Разсърдил се много Чингис хаган на Унгур и Архай и ги смъмрил сурово. Похвалил само Шигихутуг, като му казал:

– Великата Яса* ти си подкрепил! Нима не си моите очи, с които гледам, и моите уши, с които слушам?

253. Алтан хан встъпил в южната столица Нанджин и отново пожелал да сключи мир с монголите. Пратил своя син на име Тегри заедно със сто съдружници при Чингис хаган, за да влязат в неговата гвардия.

Чингис хаган благосклонно приел молбата на Алтан хан да сключи мир и решил да се завърне в Монголия. Като преминал през Чабчиалския проход, той се разпоредил войниците от лявото крило начело с Хасар да тръгнат по брега на морето и да стигнат северната столица Бейгин* и след като я покорят, да нахлуят в пределите на джурдженския владетел Фухану*. А пък ако той окаже съпротива и реши да се бие – да го разбият! Сключи ли мир – войниците да заобиколят неговите

гранични градове, да преминат през реките Ула* и Нану* и да тръгнат нагоре по реката Тоур*, оттам да минат през Хангайския проход и да достигнат главния стан-аураг. Така заповядал Чингис хаган. Заедно с Хасар той изпратил още трима нойони: Джурчидей, Алчи и Толун Черби.

Хасар превзел Бейгин, подчинил и джурдженския Фухану, завладял всички градове, които срещнал по пътя, тръгнал нагоре по река Тоур, като оставил зад себе си прохода, и благополучно се озовал в главния стан на хагана.

254. След това Чингис хаган получил вест за убийството на стоте посланици начело с Ухуна, изпратени при сартагулците, и рекъл гневно:

– Нима ще допуснем нашите златни юлари да бъдат скъсани от сартагулците? За гибелта на нашите посланици начело с Ухуна да отговорим с жестока мъст, да им платим сурово! Да се бием със сартагулците!

Ала преди да тръгне на поход, Йисуй хатун му казала с почителност:

– О, хане!

Минаваш ли проходи високи,

Преплуваш ли реки широки,

Тръгваш ли на път безкраен,

Мисли ти първо за това,

Кой народа ти ще управлява!

Със светъл ум си припомни закона –

Един за всички по земята, който казва:

За миг – не повече – се раждат хората.

Кому ще повериш Монголия

С нейните безброй народи верни,

Ако пропаднеш изведнъж, макар

Сега и да приличаш на огромен връх?

Кому ще предадеш прочутото си знаме

Със символа заветен,

Ако се срутиш ненадейно, макар

Сега и да приличаш на опора здрава?

Кому от четиримата си родни сина

Властта велика ще оставиш?

Народът твой, слугите ти,

Ний всички – хаганските жени и синове

Наред с по-малките ти братя,

Надежда храним – искаме

Да чуем ханската повеля!

И рекъл Чингис хаган:

– Думите на хатун Йисуй са по-правилни и от най-правилните. Никой от вас, нито по-малките ми братя, нито синовете ми, нито вие – Богорчи и Мухулай, не сте се сетили да ми кажете това. Та и аз самият туй съм забравил, сякаш не съм следвал съветите на старците. Не ми дойде наум това, като че ли смъртта непременно ще ме заобиколи. Джочи, ти си най-големият ми син. Какво можеш да кажеш? Говори!

Ала Джочи и дума не успял още да продума, когато се намесил Чагатай:

– Защо повеляваш Джочи да говори? Защо го отличаваши? Нима този меркитски никаквец* ще ни управлява?

Джочи скочил, грабнал Чагатай за дрехите и извикал гневно:

– Хаганът баща ме счита за свой син, а ти защо ме отделяш от другите? С какво си по-умен, с какво си по-добър от мен? Само с високомерие ме превъзхождаш! Да се състезаваме по стрелба с лък: ако се окажеш по-точен от мен,

ще си отрежа големия пръст*! Да се преборим: ако ме победиш, няма да се вдигна от мястото, където ще ме хвърлиш! Така да изпълним волята на хагана баща!

Джочи и Чагатай се сграбчили. Богорчи хванал ръцете на Джочи, а Мухулай – на Чагатай. Чингис хаган не проронил нито дума. Тогава проговорил Хухучос, който стоял отляво:

– Чагатай, защо тъй бързаш? Сред синовете си хаганът баща на теб се надяваше най-много. Преди да се появите на този свят,

*Небето звездно се разтърсваше –
Безброй народи се сражаваха.
Нямаха време са сън у дома,
Пленяваха се те и се поробваха.
Земята твърда трепереше, защото
Хората безчет враждуваха.
За сън завивки не използваша,
Опълчваха се зли, взаимно се убиваха.
Не се замисляха – не им беше до това,
Напред вървяха упорито.
Не отстъпваха назад – нямаше къде,
Хвърлиха се яростно срещу врага.
Не се радваха на мир – нямаше и така,
Най-скъпото отнемаха – живота.
Сине мой, мой Чагатай,
Словата ти така са черни, че
Сърцето на прекрасната ти майка,
Горещ инак, изведнъж се вледени.
Мислите ѝ като масло се сгъстиха,
Пресече се душата ѝ – подобно мляко.
Нима не сте родени от една утроба?
Не сте ли вие рожби на Борте хатун?
Чеда на майка си не сте ли?
Кръвта не ви ли свързва?
Забрави ти за майчиното влюбено сърце,
За неговите грижи и за мъките.
Вече късно е за разкаяние!
Забрави ти, забрави за нейното усърдие и обич,
За майката, която те е носила до своето сърце.
Защо със зловните си думи я обиди?
За радост и не ще помисли вече.
Баща ти – височайшият владетел –
Борба поведе за Хамаг улус жестока,
Без главата си да жали буйна,
Без кръвта си да щади гореща,
Без да примижва с клепачите си тесни.
Спеше под откритото небе,
Скланяше глава върху ръкавите си само,
Жаждата си утоляваше със слюнки,
Венците си гризеше – гладен.
Крачеше напред с устрем, че
Влагата от челото му не изсъхваше.
Събираше народа си така усърдно, че*

Мокри бяха стъпалата му от пот.
Поделяше тогава с него всички несгоди
Твоята любяща майка хатун.
Дойде ли времето за раждане
И премъдрата ти майка
Дела си вдигаше,
Дрехите си смъкваше,
Изчерпваше си силите докрай,
На рожбите си тя
Най-вкусната храна даваше.
На вас най-напред
Наливаше най-меденото питие.
Хранеше децата си сито,
А сама вървеше гладна.
Нейните благодеяния велики,
Загдето ви отгледа чак до
Зрели мъже, винаги помнете!
За нейните благодеяния големи,
Загдето ви възпита чак до
Зрели хора, постоянно си мислете.
Като ви освободи от всички мръсотии,
Като напълно ви отгледа,
Като ви доведе до мъжка възраст,
Като ви хранеше, за да стигнете стремето,
Вашата майка все се надяваше
На вас, на синовете си,
Да види най-доброто, най-прекрасното.
Не смущавайте мислите
На добрата си майчица
С ум светъл като слънцето,
С душа като гора широка!

255. Тогава Чингис хаган викнал:

– Как смеете да говорите така за Джочи? Или той не е големият ми син!

Повече да не чувам такива приказки!

В отговор на това Чагатай продумал с усмивка на уста:

– Силата и умението на Джочи не отричам. Ала

Не можеш да накажеш

За убийството, що е със слова извършено.

Не можеш да смъкнеш кожата

За унищожаването, що само с думи е направено.

Най-големите сме синове на нашия баща –

Затова аз и Джочи двамата

Всичките си сили ще отдадем на хагана татко.

От удара ни враговете оцелели

Ще разгромим напълно,

Враговете ни – у спели да се спасят,

На дребни късове ще насечем!

Ако Угедей се съгласи,

Хайде да издигнем него!

На него – винаги стоящия

*До нашия хаган баща –
Шапката на хана славна
Можем да му връчим с почит!*

И рекъл сетне Чингис хаган:

– Кажи ти, Джочи, каквото искаш да кажеш!

Тогава Джочи продумал:

– Ние двамата с Чагатай ще дадем всичките си сили, както той каза. Да издигнем Угедей!

Но попитал строго Чингис хаган:

– Как да разбирам, че двамата ще дадете всичките си сили? Светът е велик. В него има много реки и рекички. Като завладеем чужди държави – ще се разделим. Всеки да се шири и да управлява в своята земя. Вие пък, Джочи и Чагатай, дръжте на думата си, за смях пред хората не ставайте, а живеете заедно и мирно. Сигурно сте чули за това, как някога Алтан и Хучар по същия начин се скараха, не удържаха на думата си, а показаха характера лош и буен. Знаете какво им се е случило, нали? Сега на вас двамата ще дадат бившите поданици на Алтан и Хучар. Гледайте ги се въздържа от подобни спорове! Угедей, казвай, каквото имаш да казваш!

И рекъл Угедей:

– Щом хаганът баща ми заповядва да говоря, какво да сторя? Мога ли да кажа, че няма да се справя? Ще се постарая! Само, кой знае, може би моите потомци ще се окажат такива, че и с трева да ги покриеш – нито една крава няма да им посегне, и с мас да ги намажеш – нито едно псе няма да ги подуши. Както се казва: уж стреля в лос, а улучва мишка. Това е. Друго няма какво да кажа.

Като чул неговите думи, Чингис хаган се разпоредил:

– Щом Угедей само това имаше да казва, така да е! А какво ще ни каже Толуй? Говори!

И рекъл Толуй:

Ще бъда редом до този от по-големите ми братя, когото ще избере хаганът баща, ще му напомням забравеното, ще го подсецам за изпуснатото, ще стана припев в неговата призивна песен, заедно с него ще тръгна за далечните походи, ще се бия в близките войни!

Чингис хаган го изслушал и заповядал:

– Нека от рода на Хасар да посочат някого за свой наследник! Нека от рода на Алчидай да посочат някого за свой наследник! Нека от рода на Отчигин да посочат някого за свой наследник! Нека от рода на Белгутей да посочат някого за свой наследник! И аз ще посоча един от синовете си за свой наследник! Повелявам тази моя заповед да се изпълни точни, да не се мени, да не се обсъжда и да не се изопачава! Щом дори за потомците на Угедей казват, че и с трева да ги покриеш – нито една крава няма да им посегне, и с мас да ги намажеш – нито едно псе няма да ги подуши, та няма ли в нашия род да се намери един истински юнак!

256. Чингис хаган тръгнал на война в западна посока и изпратил посланичество при Бурхан – владетел на тангудската държава, като му заповядал да му предадат следното:

– Нали ни обеща да станеш моя десница. Знай, че сартагулците скъсаха златните юлари, затуй тръгвам на война срещу тях. Стани ми дясна ръка!

Преди Бурхан да даде отговор, се намесил Аша Хамбу:

– Като не му стигат сили, защо ли е станал хаган?

И върнал посланика, като му отказал високомерно да даде войници в помощ.

Щом научил за това, Чингис хаган рекъл:

Как е посмял Аша Хамбу така да отговори? Не казваше ли отначало, че заедно с нас ще се бие срещу сартагулците? Ала сега ще воювам с други, затова този път ще отложи наказанието. Ако Вечното небе ни покровителства, ще дойде и нашият час – ще хванем юларите здраво и ще тръгнем на бой срещу отстъпниците!

257. В годината за заека* Чингис хаган взел от хатуните Хулан, на най-малкия си брат – Отчигин, поверил главния стан, а самият той преминал през Арайския проход и тръгнал на война срещу сартагулската държава. Напред изпратил Джебе. След него заповядал да се движи Субегетей, а подир него – Тогочар. Като ги изпращал, Чингис хаган заповядал:

– Вървете край земите на хан Султан, заобиколете ги и ни чакайте да се обединим.

Джебе тръгнал и минал покрай градовете на хан Мелиг*, но не ги нападнал. След него по същия начин минал и Субегетей. Когато подир него минавал Тогочар с войската си, той разграбил граничните градове на хан Мелиг и пленил много от неговите земеделци.

Хан Мелиг се изплашил от разоряването на градовете и избягал, а сетне се присъединил към Джалалдин Султан*. Те започнали да водят боеве срещу войските на Чингис хаган.

Пред великия хаган вървяла войската на Шигихутуг. Джалаладин Султан и хан Мелиг се срещнали с Шигихутуг, отблъснали войската му я гонили чак до главните си на монголите. Тогава Джебе, Субегетей и Тогочар нападнали Джалаладин Султан и хан Мелиг и започнали да ги гонят, преследвали ги чак до Бухар*, Семисгяб* и Отрар*, ала така и не им позволили да се укрият в тези градове. Стигнали до бреговете на река Шин*. Сартагулските войници почнали да скачат във водата и повечето от тях се удавили. За да избягат, Джалалдин Султан и хан Мелиг тръгнали нагоре по реката и така се скрили.

Чингис хаган ги последвал, пътьом превзел Батхесен*, стигнал рекичките Ех* и Гул* и станувал в Баруанската степ*. Изпратил джалаирския Бала да плени Джалаладин Султан и хан Мелиг. Като отличил премного Джебе и Субегетей, Чингис хаган рекъл:

– Джебе, по-рано ти се казваше Джургадай. Като се върна от тайчудите, получи името Джебе.

Загдето Тогочар против волята на Чингис хаган нападнал граничните градове на хан Мелиг и го опълчил срещу монголите, Чингис хаган отначало искал да го накаже със смърт, но после сменил гнева с милост, много му се скарал и го отстранил от армията.

258. Щом Чингис хаган се завърнал от Баруанската степ, командването на войската на дясното крило поверил на тримата свои сина: Джочи, Чагатай и Угедей. Заповядал им да преминат река Аму и да обсадят град Ургнечи*. Толуй пък бил изпратен със задача да завладее безчет градове наред с Иру* и Исебур*. Чингис хаган се разположил на стан в град Отрар. Тримата му синове Джочи, Чагатай и Угедей уж тръгнали, но неочаквано се върнали и го запитали:

– Събрахме войската. Стигнахме и град Ургнечи. Кажи ни чии заповеди да изпълняваме?

– Изпълнявайте заповедите на Угедей! – се распоредил Чингис хаган.

259. След като спрял в град Отрар, Чингис хаган отново тръгнал с войската си и завладял град Семисгяб. Оттам се преместил в град Бухар, където изчакал идването на нойон Бала, сетне летувал на планинското летовище на хан Султан, близо до рекичката Алтан. Оттам той изпратил посланик при Толуй със следната вест:

– През лятото стана горещо. Нека войниците си починат. Ела при нас и ти!

Толуй бил превзел вече Иру и Исебур, разрушил и град Ситен*. Посланикът пристигнал при него, когато Толуй превземал град Чучхерен*. Той завладял и този град и чак тогава се явил пред очите на Чингис хаган.

260. Джочи, Чагатай и Угедей влезли в град Ургнечи. Много градове и пленници поделили помежду си, ала не дали на баща си дела, що му се полага. Когато се завърнали при него, Чингис хаган бил много разгневен от това и три дни не ги приемал. Тогава Богорчи, Мухулай и Шигихутуг рекли:

– Хан Султан на сартагулската държава – силна и могъща – ние свалихме, градовете и хората му завладяхме. И градът Ургнечи, що те разделиха помежду си, и синовете ти, дето го делиха, са само твои, милостиви Чингис хаган. Всички ние: и войниците, и конете, се радваме, че Небето и Земята ни дадоха сили да победим сартагулците. О, хагане, защо така се гневиш? Юнаците вече разбраха своята грешка и съжаляват за стореното. Нека това им бъде урок за назидание. Ала гледай да не ги обезкуражиш. Ще благоволи ли хаганът да приеме синовете си?

След тези думи Чингис хаган омекнал, повикал Джочи, Чагатай и Угедей и почнал да ги ругае,

Древни думи изричал,

Словата на дедите напомнял.

Разгорещил се така, че синовете му паднали на колене и не могли да махнат потта от челата си. Тогава Хонхай, Хонхотар и Чормаган се обърнали към Чингис хаган:

– Господарю, защо потискаш смелостта на юнаците точно тогава, когато подобно на млади ястреби, за пръв път излетели на лов, те тръгнаха на война и тепърва ще се учат на сила? Та те могат да се изплашат и да се объркат! А пък враговете са много: от мястото на изгрева до мястото на залеза на слънцето. По-добре изпрати нас – тибетските псета* - да разбием враговете. Небето и Земята ще умножат нашите сили, ще ги победим и цялото злато, сребро и всичките им богатства ще донесем на теб! Ако ни попиташ кои са тия врагове, ще речем тъй: казват, в багдадската държава* има султан Халиф*. Да тръгнем на война срещу него и да завладеем Багдад!

Чингис хаган обмислил казаното и усмирил гнева си, дал на тримата хорчинци Хонхай, Хонхотар и Чормаган следното распореждане: адархинският Хонхай и долонгирският Хонхотар да бъдат до него, а удгегския Чормаган изпратил при Багдадския султан Халиф.

261. Изпратил и Дурбей Догшин да завладее град Абту*, населяван от народа Ару Мару Мадсар* и разположен между индуския и багдадския народ.

262. Изпратил Субегетей чак до единадесетте чужди народа такива като ханлъ*, хипчаг, баджигид*, орос*, маджар*, асу*, сасу*, черкес*, кешимир*, болар или болгар*, лала*, населяващи северните земи. Заповядал на Субегетей да преплува реките Иджил* и Яиг* и да стигне Кивамен*, гдето бил ограден със стена.

263. Като завладели напълно сартагулската държава, по заповед на Чингис хаган във всичките ѝ градове сложили наместници даругачи*. Пред очите на великия хаган се явили баща и син – Ялавачи* и Масхуд* от сартагулския род хоромши*, - жители на град Ургнечи. Те му разказали за обичаите и нравите по техните земи. И загдето добре знаели обичаите и нравите по своите земи, Чингис хаган сложил момъка Масхуд от рода хоромши заедно с монголски нойони за наместници в градовете Бухар, Семисгяб, Ургнечи, Удан*, Хисгар*, Уриан* и Гусандарил*, а бащата Ялавачи от същия род за наместник в китадския град Джунду. Загдето Ялавачи и Масхуд добре знаели законите на тези земи и народи, Чингис хаган и други сартагулци назначил за съветници при монголските наместници в китадската държава.

264. Чингис хаган прекарал в сартагулската държава цели седем години – чакал там нойон Бала от рода джалаир, който преминал през река Шин, и преследвал Джалалдин Султан и хан Мелиг чак до индуската страна. Ала Джалалдин Султан и хан Мелиг успели да избягат. Нойон Бала и войската му пленили безброй хора, населяващи границата на индуската страна, взели много стока, безчет камили и кози и се прибрали в стана на великия хаган.

На път за Монголия Чингис хаган летувал на брега на река Ерчис и през есента на седмата година* се озовал в главния си стан в Черна гора на брега на река Тул.

Дванадесета глава

Смъртта на Чингис хаган и управлението на Угедей хаган

265. Монголите презимували и решили да завладеят тангудската държава. Отново преброили своите войници и през есента на годината на кучето* тръгнали в поход срещу тангудите. От хатуните Чингис хаган взел със себе си Йисуй хатун. Пътюм направили хайка за хулани в местността Арбуха. Чингис хаган тогава яздел сив кон на петна. Вече били обкръжили хуланите, когато сивият хагански кон изведнъж се изправил на задните си крака и хвърлил господаря си на земята. Чингис хаган се ударил много силно, затова решили да спрат движението и да направят стан в местността Цорха. Пренощували, а на следващата сутрин Йисуй хатун рекла:

– Предайте на хаганските синове и нойони, че през нощта нашият господар целият пламна в огън.

Като чули тази лоша вест, хаганските синове и нойони се събрали на съвет и хонхотанският Толун Черби заявил:

– Понеже тангудските люде постоянно живеят в глинените си градове и селища, обитават все едни и същи земи, дали ще могат ей така да ги изоставят и да тръгнат другаде? Не е ли по-добре да отстъпим и да излекуваме нашия хаган? Като оздравее – наново ще тръгнем на война!

Хаганските синове и нойони се съгласили с това предложение и го съобщили на самия Чингис хаган, на което той рекъл:

– Тангудите могат да решат, че ние се изплашихме от тях и затуй отстъпихме. Ще пратим при тях посланик и в Цорха ще изчакаме неговото завръщане, а през това време аз ще се лекувам. Нека чуем какво ще ни кажат тангудите и чак след това да обърнем конете си.

Монголите изпратили при тангудите посланик със следната вест:

– Бурхан, не ми ли обеща ти, че тангудските люде ще станат моя десница и ще ме подкрепят в моите походи? Според твоята твърда дума ние те помолихме да ни помогнеш, когато решихме да воюваме срещу сартагулския народ, ала ти не удържа на обещанието си, не ни прати от своите войници. Дори нещо повече – отговори ми с думи дръзки и непочтени. По онова време вече бях се насочил към други земи и народи и затуй реших после да ти напомня за случая. И ето че покорихме сартагулците. С благоволенieto на Вечното небе подчинихмве целия сартагулски народ. Дойде часът да поискам отговор и от теб, Бурхан!

Бурхан отвърнал на хаганския посланик:

– Аз не съм казвал дръзки думи!

Тогава се намесил Аша Хамбу:

– Аз казах дръзки думи. Но какво от това? Щом вие – монголите – толкоз обичате да се биете, ние сме готови за бой. У нас в местността Алаша* има хора, които живеят като вас в юрти с решетки и използват товарни камили. Елате първо в Алаша, чакаме ви! Там ще се сражаваме! Ако пък ви трябва злато, сребро и други скъпи стоки – идете в градовете Иргай* и Ереджиу*!

Като чул този отговор, Чингис хаган, който все още горял в огън, казал заканително:

– Стига! Как можем да отстъпим, след като тъй ни оскърбяват! Дори да умра, тези думи скверни няма да им простя. Нека Вечното небе знае това!

Чингис хаган се отправил към Алаша, там се срещнал с Аша Хамбу, обкръжил всички тангуди, пленил го и направил на пепел целия му народ, що обитавал юрти с решетки и притежавал товарни камили.

Накрая хаганът повелил:

– Да се унищожат всички горделиви и опърничави тангуди, а пък другите давам за награда на моите войници!

266. Чингис хаган летувал в Цасутските планини*, откъдето изпратил своите войници да заловят онези тангуди, що обитавали юрти с решетки и притежавали товарни камили. Те били последвали отстъпващия Аша Хамбу. Хаганът дал следното разрешение на Богорчи и Мухулай:

– Вземайте от тангудите колкото си искате!

После обяснявал така тази повеля:

– На Богорчи и Мухулай не съм дал нищо от китадския народ, затова нека си поделят китадските джуинци. От благородниците млади да си вземат младежи, та да им станат соколари и свита. От красивите девойки да вземат слугини за своите съпруги. Не забравяйте, че китадските джуинци се ползваха с особеното доверие и любов на китадския Алтан хан. А пък моите любимци и верни приятели са Богорчи и Мухулай!

267. После Чингис хаган оставил Цасутските планини и спрял пред град Иргай, оттам се насочил към Туремгий* и го обсадил. Тъкмо тогава при него се явил Бурхан, като за тази среща носел скъпи дарове: златна молитвена къща, съдове от злато и сребро – деветкратно количество, девойки и младежи – деветкратно количество, коне и камили – деветкратно количество, всякакви други стоки и скъпоценности и всичко в деветкратно количество. Ала Чингис хаган го приел зад вратата на двореца*. По време на срещата с Бурхан Чингис хаган се почувствал зле.

На третия ден след приема Чингис хаган издал заповед, съгласно която Илаху Бурхан бил преименуван в Шидурга Честния. И понеже вместо Илаху Бурхан вече се появил Шидурга Честния, хаганът заповядал на Толун Черби да препрати Илаху в отвъдния свят.

Толун Черби изпълнил наредбата на своя хаган и му доложил за това. След туй Чингис хаган рекъл:

– Тръгнахме да си разчистим сметките с тангудите и пътьом направихме хайка за хулани в Арбуха. Та тъкмо Толун ми подсказа, че най-напред трябва да се излекувам, да се погрижа за своето здраве. Ето как мислеше за моето благополучие. Врагът ни обсипа с отровни и коварни думи, ала благодарение на Вечното небе този враг дойде право в ръцете ни, та му отмъстихме. Нека Толун вземе златната къща и всички други дарове, донесени от Илаху!

268. Така монголите покорили тангудската държава, нарекли Илаху Бурхан Шидурга Честния и го изпратили в отвъдния свят. След туй Чингис хаган се разпоредил:

– Понеже изтребихме тангудските люде до последния човек – чак до потомците на техните потомци, - нека в чест на това събитие отсега нататък винаги когато сядам на трапеза, да ми казват “до последен човек” и така да ми напомнят за нашата победа!

Чингис хаган два пъти воювал с тангудите, загдето дали твърда дума, ала не я изпълнили. След разгрома на тангудската държава в годината на глигана* великият хаган се възнесъл на Небето*. Преди да отиде в отвъдния свят, най-много военна плячка дал на Йисуй хатун*.

269. В годината на мишката* Чагатай, Бату и други хагански роднини на дясната ръка; нойон Отчигин, Джеу, Йесунхей и други роднини на лявата ръка;

Толуй и други синове и дъщери на Центъра, нойоните, командващи десетките хиляди, хилядите, както и други благородници, се събрали в местността Худеге Арал и съгласно повелята на Чингис хаган издигнали на хаганския престол Угедей. По-големият му брат Чагатай, що възвисил своя по-малък брат Угедей да хаганско звание, заедно с Толуй предали на новия хаган хебтегулите, хорчинците и хилядата торгуди, дето охранявали златния живот на баща им Чингис хаган, както и десетте хиляди хишигтенци – бащината охрана. По волята на баща си братята дали на Угедей Централния улус.

270. След като бил удостоен с хаганско звание, Угедей започнал да управлява своята охрана и десетте хиляди хишигтенци, както и Централния улус, ала най-напред се посъветвал с по-големия си брат Чагатай и решил да изпрати Оготор и Мунхету в подкрепа на Чормаган Хорчи, който бил тръгнал да се бие със султан Халиф – владетеля на багдадската държава. Този поход бил започнал още баща му Чингис хаган. Угедей разбрал, че изпратената по-рано войска начело със Субегетей е стигнала земите на народите ханлъ, хипчак, баджигид, орос, асу, сасу, маджар, кешимир, черкес, болгар, керт и други, преминала е през реките Иджил и Яиг и обсадила градовете Мекетмен* и Кивамен*, ала техните жители оказвали упорита съпротива. Тъкмо затова подир Субегетей Угедей изпратил Бату*, Бури*, Мунхе* и други синове от хаганския род. Сложил начело на всички хагански синове и нойони Бату. После издал заповед:

– Войниците от Централния улус ще поведе Гуюг*! В далечния поход да тръгнат тези синове и мъже от хаганския род, що имат своя дял-улус, както и тези, що нямат такъв. В похода да участват и най-големите синове на командирите на десетките хиляди, хилядите, стотиците и десетките, а също така и всички мъже, независимо от това, с колко хора разполагат! Ханските дъщери и зетъве също да изпратят най-големите си синове!

После Угедей хаган рекъл:

– По-големият ми брат Чагатай ме посъветва да изпратя в този поход най-големите от синовете си. Ето какво ми каза той: “След Субегетей трябва да изпратим всички най-големи синове. Ако изпратим тях, ще имаме много войници, а когато войската е многобройна – и мощта ни ще бъде внушителна. В чуждите земи има велико множество врагове и немалко държави. Ония далечни хора са опърничави и непреклонни. Има и такива, които, разгневят ли се – готови са да се самоубият със собствените си мечове! А и мечовете им са остри!” Аз се вслушах в тези важни и потребни думи на моя по-голям брат и затуй сега повелявам: да се изпратят на война всички най-големи синове! Затуй в поход ще тръгнат Бату, Бури, Гуюг, Мунхе и прочие!

271. След туй Угедей изпратил свой човек да се съветва с Чагатай:

– Аз съм заел трона, наследен от нашия баща Чингис хаган. Ала заради какви достойнства съм станал хаган? Това се питам. Ще се съветвам с моя по-голям брат: дали да не тръгна да се бия с китадския Алтан хан, когото нашият бака така и не успя да разгроми?

Чагатай го посъветвал:

– Защо да изчакваме? Повери своя дворец на надежден човек и тръгвай на поход! Аз оттук също ще пратя войска!

Угедей поверил главния стан на Олдхар Хорчи.

272. В годината на заека* Угедей хаган тръгнал на война с китадите, като начело на войската сложил Джебе. Изпратил войници, тъй силни и храбри, че те веднага сломили китадските войници като сухи клонки, преминали през Чабчиалския проход и се разпръснали в различни посоки, като обсадили безброй

градове. Ала по онова време Угедей хаган се разболял: езикът му не се подчинявал и той не можел да говори. Веднага извикали китадски шамани и гледачи. Те казали, че духовете на тамошните земи и води са се разгневили премного на хагана, загдето монголите разграбвали градовете и селищата им и пленявали техни хора. Монголите обещали да им върнат пленените хора, като откуп да им дадат злато, сребро, коне и прехрана, ала болестта не минавала, дори напротив, на хагана му ставало още по-зле. Чак когато шаманите заговорили, че монголите могат да направят откуп за тамошните духове с хагански роднина, Угедей хаган отворил очи и поискал да му дадат вода.

– Какво е станало? – запитал той шаманите.

Те рекли в хор:

– Духовете на нашите земи и води са много разгневени, загдето ти разграби тяхната земя и присвои техните люде и богатства. Затуй ти докараха тази болест. Ние им предлагаме най-всевъзможни откупи, ала те ги приеха и още повече се разсърдиха. Едва когато споменахме, че монголите могат да дадат като откуп човек от хаганския род, те се съгласиха и болестта взе да те напуска. Кажи ни сега твоята повеля!

Угедей запитал:

– Кой от хаганските синове стои до мен?

До него стоял Толуй, който отговорил:

– Нашия баща – светият Чингис хаган – винаги строго спазваше закона, който гласи: старшите братя са горе, младшите братя са долу. Баща ни избра теб за хаган. Избра те така, както избират коне, опипа те така, както опипват шилета. Теб той посочи за високия престол, на теб повери управлението на многобройния ни народ. На мен пък ми завеща да бъда до моя по-голям брат хаган и да му напомням забравеното, да го подсецам за изпуснатото. Ако сега, хагане, те загубим, чие забравено ще напомням, за чие изпуснато ще подсецам? Ако здравето на нашия хаган се влоши, безброй монголи ще останат сираци, само китадите ще се възраждат безмерно. Аз съм готов да послужа за откуп пред китадските духове. Чупил съм гръбнака на риба таймен. Трошил съм гръбнака на риба есетра. Побеждавал съм явното, покорявал съм тайното. Лицето ми е хубаво, снагата ми е висока. Казвайте вашите заклинания, шамани!

Шаманите и гледачите зачели заклинания и дали на Толуй да изпие омайна вода*. След малко той рекъл:

– Аз съм пиан. Хагане, докато не дойда на себе си, моля те, гледай малките сирачета и вдовицата Беруда на твоя по-малък брат. Това исках да ти кажа. Пиан съм.

273. След това Угедей хаган свалил Алтан хан, дал му ново име Сяо Съ – Слуга, взел много злато, сребро, брокати, коне раванлии, негови слуги, оставил там разузнавачи, назначил монголски наместници в градовете Нанджин и Джунду и други китадски градове и селища и в добро здраве се завърнал в град Кара Корум*.

274. Чормаган Хорчи покорил багдадския народ. Като разбрал, че тамошните земи са добри и богати, Угедей хаган издал следната заповед:

– Назначавам Чормаган Хорчи за свой наместник в онези далечни земи, като му поверявам правото да държи хаганската тамга*. Задължавам го всяка година да ми изпраща жълто и лято злато, златоткани брокати и коприни, свили и тюл, а също така перли, седефи, коне аргамаци* с дълги шии и тънки крака, товарни камили, катъри и друга стока.

Тръгнали те по следите на Субегетей – Бату, Бури, Гуюг и Мунхе, както и другите синове от хаганския род покорили народите ханлъ, хипчак, баджигид,

преминали през Иджил и Яиг, разрушили град Мегед, разбили и пленили безброй оросци. Подчинили народите асу, сасу, жителите на Болорман*, Кивамен, сложили там свои наместници и чак тогава обърнали конете си.

В помощ на джалаирския Хорчи, който тръгнал на поход срещу джурдженските солонгосци*, Угедей хаган изпратил Йесудер Хорчи, като наредил същият да стане и тамошен наместник.

275. По време на войната с хипчаците Бату изпратил на Угедей хаган следното послание:

– С благоволенieto на Вечното небе и могъществото на нашия хаган разрушихме град Мегед, покорихме оросудския народ, подчинихме единадесет чужди различни народа и решихме да обърнем златните юлари към родната ни земя. Опънахме голямата шатра и се събрахме да попируваме за сетен път. Понеже аз бях най-голям сред всички хагански синове на тази трапеза, първи вдигнах купата за наздравици. Ала Бури и Гуюг ми се разсърдиха за това и ни напуснаха. На излизане Бури и Гуюг ми се разсърдиха за това и ни напуснаха. На излизане Бури рече: “Как смее Бату първи да пие и с нас да се равнява?! Би трябвало с петите си да набием тези мустакати баби, дето се осмелиха да се сравняват с нас. Би трябвало с краката си да ги стъпчем!” Гуюг пък каза: “Хайде да строшим ключиците на тези баби, накачили се с лъкове и стрели!” Синът на Елджигедей – Аргасун, добави: “По-добре да им сложим дървени опашки!” Започнахме да им обясняваме колко е важно сега да бъдем единни сред чуждите и враждебни народи, ала Бури и Гуюг така и не ни послушаха и не се примириха. Какво да правим сега, ти, чичо хаган, решавай!

Такова тайно послание изпратил Бату до Угедей хаган.

276. След като изслушал тайното послание на Бату, Угедей хаган се разгневил така, че дори не допуснал Гуюг до себе си, а само рекъл:

– Кой ли е подучил този безсрамник така да се държи със старшите? По-добре да беше изгнило туй мое единствено яйце! Да се опълчиш срещу по-големия си брат! Ще го пратя като разузнавач в земи чужди и далечни. Ще го накарам първи да прониква във вражеските градове! Първи да се катери по високите като планини крепостни стени, та да остави там ноктите и на десетте си пръста! Ще го назнача за наместник в покрайнините на нашата държава! Ще го пратя да превзема непристъпни градове, та да остане без ноктите на петте си пръста! А пък този безочлив и груб Аргасун как е могъл да произнесе такива оскърбителни слова за човек от нашия род!? Чии ли слова повтаря той? И двамата – Гуюг и Аргасун – ще ги изпратя надалече. Аргасун просто би трябвало да го убия, макар че справедливостта изисква и двамата да ги екзекутирам. Що се отнася до Бури, нека кажат на Бату да отиде при по-големия ми брат Чагатай и да го пита. Той ще реши какво да правим!

277. Мангай от ханските синове, Алчидай, Хонхордай Дзанги и други нойони се обърнали към Угедей хаган със следните думи:

– Бащата Чингис хаган ни заповяда да правим тъй: степните дела да решаваме в степта, домашните дела да решаваме у дома си. Хагане, сега сте много разгневен срещу Гуюг, ала това е степно дело. Ако нашият хаган благоволи, нека туй дело реши Бату.

Хаганът ги изслушал и одобрил техните речи. Извикал Гуюг и взел да го ругае и поучава:

– Разправят, че по време на похода ти не оставяш войниците си със здрави задници. Разправят още, че дори от лицата им смъкваш кожата! С тази свирепост и гняв не си ли подчинил и оросците? Личи, че си се провъзгласил за единствен

победител и покорител на оросудския народ. Много си горделив и затуй си се опълчил срещу по-големия си брат! Бащата Чингис хаган казваше: “Многото хора са силни, дълбоката река е опасна.” Не е ли така? Ти с твоето множество си бил под закрилата на Субегетей и Буджиг. Какво тогава си вириш носа? Не забравяй, че в похода срещу оросците и хипчаците ти за първи път напусна своята юрта, че не само нито един оросец и хипчак не си пленил, а и копитце на обикновено козле не си намерил в този поход! А пък приказваш, сякаш си единствен победител в тази война! Добре, че моите верни приятели Алчидай и Хонхордай Дзанги успокоиха разгневеното ми сърце, сякаш с голям черпак изсипаха врящата вода и усмириха моята ярост. Понеже твоето дело е степно, по-достойно е Бату да го реши. Нека Бату се разбере с теб и Аргасун. Разкажете за всичко това на моя батко Чагатай!

278. Сетне Угедей хаган издал такава заповед:

– Потвърждавам всички повели на моя баща Чингис хаган, отнасящи се до хебтегулите, хорчинците, торгудите и всичките хишигтенци, дето служиха при него. Те трябва да изпълняват техните задължения така, както и по-рано бе наредено от хагана баща. Както и преди, хорчинците и торгудите да бъдат дневната стража, като се редуват и преди залез-слънце да предават своите постове на хебтегулите и да спят извън двореца, а на нощните постове да застават хорчинците и хебтегулите. След залез-слънце хебтегулите да задържат всички минувачи в продължение на цялата нощ. Ако след като всички хора заспят, някой се опита да проникне в двореца, стражарите хебтегули трябва да му отсекаят главата. Ако през нощта дойде спешен вестоносец, да го отведат в задния двор. Входа и изхода да наблюдават Хонхордай и Ширхан заедно със своите другари. Ето че и Елджигедей беше много верен човек, ала понеже е минавал вечерно време покрай хебтегулите, според наредбата е бил задържан. Затова, колкото и верен човек да минава – не бива да наближава хебтегулите и да ги разпитва за техния брой. Никой няма право да минава пред хебтегулите! Те трябва да задържат всеки, който минава край тях или пред тях. Онзи, който разпитва за броя на хебтегулите, да се задържа заедно с коня му, цялата амуниция и дрехите му. Никой не бива да се разполага редом с хебтегулите. Те носят отговорност за знамената, барабаните, свирките, копията и съдовете. Разпореждат се и с храната и напитките, архито и айрага, както и с месото! Освен това хебтегулите носят отговорност за юртите талиги. Ако ние лично не участваме в битки, хебтегулите също няма да участват в тях. Когато ловуваме с ловни птици, една част от хебтегулите да охранява двореца, а другата да тръгва с нас на лов! Хебтегулите да отговарят за чергарските станове и за разместването на главния стан аураг. Вратарите хебтегули да охраняват дворцовите порти. Всички хебтегули ще бъдат командвани от нойона хилядник Хадаган.

Така се разпоредил Угедей хаган. После той казал:

– Да знаете, че най-напред нойоните Хадаган и Булхадар ще застъпват на стража. Те и хората им заедно ще ни охраняват, като единият от тях се разполага вдясно, а другият вляво от двореца. Всеки да охранява поверената му част. После застъпват Амал и Чанар с техните люде и се разполагат по същия начин. След това – Хадай и Хоричар. И най-сетне идва ред на Ялбаг и Харигудар. Когато дежурят хебтегулите на Хадаган и Булхадар и Амал и Чанар – техните хора да застъпват на пост само в източната част на двореца, докато охранниците на Хадай и Хоричар, както и на Ялбаг и Харигудар, да застъпват само в западната страна на двореца. Всички да бъдат постоянно на своите постове. За четирите хебтегулски смени ще отговаря Хадаган. Като се разполагат край двореца, хебтегулите да бдят над неговите порти. Двама хебтегули да дежурят вътре в двореца и да изпълняват ролята на чашници. Да се съставят четири смени, които да отговарят за лъковете и

стрелите и да се подчиняват на Йесунтей, Бухатай, Хархудаг и Лаблаху. Всеки от тях ще отговаря за поверената му смяна хорчинци. За старши в торгудските смени ще назначавам хората, които и по-рано ги командваха. Така че първата смяна на торгудите ще бъде подчинена на бившите командири Алчидай и Хонхордай. Втората смята да се поеме от Темудер и Джеу. Мангудай ще отговаря за третата, резервна смяна на торгудите. Елджигедей да оглави всички нойони. Помнете, всички да слушат Елджигедей! Ако някой стражар закъснее за своята смяна, както и по-рано, да се наказва с три удара с пръчка. Ако същият закъснее отново – да се наказва със седем удара. Ако намирайки се в добро здраве и без разрешение на старшия, закъснее за трети път, признава се за негоден да служи при нас и след като се накаже с тридесет и седем удара с пръчка, се изпраща в изгнание. Ако старшите в смените не направят проверка на личния й състав преди застъпването на пост, за неявяването на отделни стражари ще отговарят старшите. Тази заповед старшите и в трите смени трябва да доведат до знанието на своите хишигтенци. Ако настоящата заповед не бъде разгласена сред тях от старшите, всеки пропуск на хишигтенците ще се отчита като провинение на самите старши. Старшите не бива по свое усмотрение да решават делата на своите подчинени, ако те са извън техните възможности и положение. Ако се появи такова дело – да го предадат на нас. Ако трябва да убием някого – ще го убием. Ако трябва да накажем някого – ще го накажем. Ако старшият без наше знание използва ръцете и краката си спрямо моите хишигтенци, той ще получи достоен отговор: срещу юмрук – юмрук, срещу пръчки – пръчки. Моите хишигтенци са по-високи от всички други нойони хилядници. Ако някои нойони хилядници решат да спорят с моите хишигтенци – ще бъдат признати за виновни.

279. Освен това Угедей хаган се разпоредил:

– Няма да обременяваме държавата, създадена в мъки от нашия баща Чингис хаган. Искам да зарадваме нашия народ. Както се казва, и краката да бъдат на земята, и ръцете да бъдат на земята*. Като наследихме всичко наготово от нашия баща хаган, решихме да установим ред, който да не притеснява нашите люде. Нека всяка година всеки наш поданик дава за държавни нужди по една овца от всяко свое стадо. От всеки сто овце да дават по едно овца и така да помагат на бедните ни съплеменници. Недопустимо е, когато от нашите братя се взима данък за нуждите на войската ни във вид на коне и същевременно му се иска данък във вид на айраг и мляко. Затуй потребно е навсякъде от хиляда кобили да се вземе по една! На такива табуни да се назначават доячи и коняри, да се определят и техните отговорници, да се изберат и гледачи на младия добитък. При всяко събиране на братята нойони е нужно да се раздават подаръци и награди. За тази цел да се събират всякакви стоки, сребро, брадви, лъкове, колчани, ризници, копия и прочее, да се слагат на определени места и да се охраняват най-строго! За охраната да се назначават отвсякъде пазачи – балгасчинци и амучинци. Да се разделят земите и водите в цялата ни държава. При разделянето на земята и разместването на хората на хиляда жители да се избере отговорник за чергаруването. В гобийските пустини не живее никой освен зверове. Нашия народ иска да живее нашироко. Нека отиде и там, предвождан от Чанай и Уйгуртай. Повелявам в пустинята да се изкопаят кладенци и да ги укрепят от срутвания. Сега нашите посланици се придвижват крайно бавно и народът ни носи тежко бреме. Отсега нататък ще въведем постоянен ред – на хиляда души ще изберем отговорници за уртонските – пощенските постове – дзамчинци и улагачинци. Ще сложим навсякъде уртони* и занаятчиите да минават през станове на обикновените арати без особена нужда. Така ще решим този въпрос. Нека Чанай и Булхадар помислят и за това,

макар че нашето решение ни се вижда единствено правилно. Ала все пак нека брат ми Чагатай го оцени. Той ще реши дали да се съгласи с нашето решение, или да го отхвърли.

Чагатай напълно одобрил разпоредбите на хагана и рекъл:

– Точно така правете! Аз от моя улус* също ще започна да организирам уртонски постове. После ще изпратя при Бату посланик и ще му река и той на свой ред да сложи такива постове и така двамата ще се срещнем. По този начин всички ние ще се свържем чрез уртонските постове. Това е най-вярното решение!

280. Като разбрал за съгласието на своя брат, Угедей хаган издал следната заповед:

– Това одобриха брат ми Чагатай, Бату и всички хагански синове и братя на дясната ръка; Отчигин нойон, Джеу и всички хагански синове и братя на лявата ръка, главните ни дъщери, зетьове, нойоните, командващи десетките хиляди, хилядите, стотиците и десетките. Одобрено е следното: като събират хранителен данък за далай хаган, нашите поданици да дават от всяко стадо по една двегодишна овца. От всеки сто овце да дават по една за бедните и за тези, които нямат овце. Така ще бъде добре. Установяват се уртонските постове и за тази цел се назначават дзамчинци, улагачинци, за да могат множество хора да се отморят, а нашите посланици да се улеснят в своето придвижване. Съветвахме се с нашия брат Чагатай, който одобри предложенията ни, и затуй от хиляда наши поданици всяка година да се иска по една двегодишна овца, а от всяко стадо от сто овце да се взима по една млада овца. Повелявам да се събират дойни кобили и да се назначават специални коняри. Освен тях да се определят дзамчинци, улагачинци, да се уточнят местата на уртонските постове, които да се управляват от Арачиан и Тогочар. На всеки уртонски пост да се назначат по двадесет улагачинци колари. Освен туй на тези постове да се събират пощенски коне, овце за прехрана, дойни кобили, впрегатен добитък, товарни камили и други потребни неща. И ако дори къса връвчица липсва – на виновните да отрежат по една устна. Ако поне един черпак или спица от колело липсва – на виновните да отрежат по половин нос!

281. И още Угедей хаган се разпоредил:

– Откакто съм наследил бащиния престол, ето какво съм направил: първо, разбих държавата на Алтан хан. Второ, организирах уртонски постове и служби, които ще облекчат придвижването на нашите посланици, а значи и решаването на различни спешни и неспешни дела. Трето, разпоредих да се изкопаят кладенци, за да имат хората там вода и трева. Четвърто, сложих в различни градове и държави свои разузнавачи и наместници, за да може нашият народ да живее в мир и спокойствие, както се казва, и краката да бъдат на земята, и ръцете да бъдат на земята. След смъртта на хагана баща свърших тези четири дела – такъв е моят принос. Ала след като наследих трона на хагана баща и започнах да управлявам множество народи, понякога блях овладяван от тъмното вино. Това е първият ми грях. Вторият ми грях е този, че повярвах на някои недостойни жени и присвоих девойки от хората на чичо ми Отчигин. Докато съм държавен владетел – хаган, не бива да изпадам в подобни пороци и провинения. И това е мой грях. Третият ми грях се състои в това, че тайно унищожих Доголху. Ако трябва да посоча защо това да е моя вина, ще кажа, че не трябваше да извършвам този тежък грях спрямо Доголху, дето винаги вървеше пред всички – направо пред очите на моя баща хаган. Аз се поддадох на злобните клевети и го унищожих. Та кой ли сега ще върви пръв пред очите ми? Признавам се за виновен, че по невнимание погубих човека, който справедливо изпълняваше свещения си дълг. И четвъртият ми грях е, че се опасях да не би дивите зверове, що се раждат по волята на Небето и Земята, да

отидат при моите братя, затова съм заповядал да построят глинени стени и затуй от братята си неведнъж съм бил порицаван. И това е мой грях. След смъртта на хагана баща четири достойни дела съм извършил и четири греха имам.

282. Туй е написано по време на великия събор, събрал се през седмия месец от годината на мишката* в местността Дологан Болдог, що е в Керулунския Худеге Арал, когато хаганският двор се намирал между Шилхин* и Цег*.

Бележки

Първа глава

1*. Хаган (каган, хан) – титла, която има общ тюркско-монголски произход. Първоначално в монголските племена тази титла е синоним на “старши” и не дава никакви привилегии на нейните носители. Сетне, в процеса на класовата диференциация на тогавашното монголско общество хаганите (ханове) застават начело на съответните племена, родове и родови обединения като техни владетели. В текста на “Тайната история на монголите” за Чингис винаги се използва титлата “хаган”, докато за другите водачи и управници – титлата “хан”. Може да се предположи, че с това се цели да се подчертае особеното положение на Чингис хаган, обединил всички монголски племена и народи.

1. Борте Чино (монг. Сив вълк). – Вероятно това е наименование на родов тотем.

1. Гуа Марал (монг. Красива сърна). – Предполага се, че това също е наименование на родов тотем. И двете имена имат легендарен характер и отразяват първичните шамански вярвания на монголите.

1. Морето океан – в текста *tenggis dalai*, т.е. море, голямо водно пространство. Първата дума е от тюркски произход. Предполага се, че тук се говори за езерото Байкал. Някои учени смятат, че това е езерото Далай-Нор (Л у б с а н Д а н з а н. Алтан тобчи. Перевод с монголско, введение, комментарий и приложение Н.П. Шастиной. М., 1973, с. 304).

1. Бурхан Халдун – планински връх или планинска верига в Хентий (тук и по-нататък всички съвременни монголски географски имена се дават в транскрипция, утвърдена от Главното управление по геодезия, картография и кадастър), в чиито покрайнини извира река Онон. Названието Бурхан Халдун не се е запазило до днес.

3. Борджигидай – собствено име, образувано от родовото название Борджиг и афикса –дай, който влиза в състава на много собствени имена от древния период и означава принадлежност към съответния род.

3. Монголджин – по всяка вероятност това е по-древно название на племето монголджин, аналогично на монгол или монголец.

3. Дума Сохор (монг. Слепият Дува). – Този персонаж има явен митичен произход. Монголският учен М. Гадамб смята, че той е взет от народните приказки (приказката за едноокия Лалар) Г а д а м б а, М. “Сокровенное сказание монголов” как памятник художественной литературы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. М., 1961, с. 171). При това приказният сюжет не е самоцел, а средство за построяване на ярка художествена ситуация. Образа на Дува Сохор е изследвал и друг монголски учен – Д. Церенсодном (Ц э р э н с о д н о м, Д. Генеалогическая связь предания о Дува Сохоре с мифологическим сюжетом об одноглазом великане. – *Studia Mongolica*. Т. XIII (21), 1987, с. 13-25). Дува Сохор по-скоро е едноок великан, отколкото сляп герой, тъй като той “виждал... земи, до които се стигало чак след три чергарувания” (монг. *negür*) (глава четвърта). Три чергарувания се равняват на 17 км 280 м (Ц э р э н с о д н о м, Д. Генеалогическая связь предания о Дува Сохоре с мифологическим сюжетом об одноглазом великане, с. 14).

8. Хоритуметски – прилагателно име от етнонима хоритумети. Хоритумети или тумети са древни бурятски племена, живели в района на Предбайкалието (Р у м я н ц е в, Г.Н. Происхождение хоринских бурят. Улан-Удэ, 1962).

* Номерацията отразява съответните части в текста.

8. Нойон – 1) владетел, повелител, господар; 2) глава, предводител, началник. В древно време нойон (нойан) е оглавявал род или клан, свързан с кръвно родство. Още от дълбока древност тази дума е навлязла в монголския език от корейския.
8. Барагуджин – днес така се нарича реката Баргузин, която се влива в езерото Байкал.
9. “... с лов на самури, катерици и други ценни животни.” – Тук става дума за т.нар. “горски” монголи (вж. Предговора), които са се препитавали с лов и риболов.
9. Урианхаец – тувинец.
12. Къси ребра – по древен обичай монголските ловци и скотовъдци предпочитат да пекат на огън тази част на убитото животно. В различни райони на Монголия има собствена названия за нея (E l d e n g t e i A r d a j a b a. Mongyol-un Niγusa Tobčian – seyiregölül tayilburi. Öbür Mongyol, 1986, t. 24).
13. “...белия дроб, главата, сърцето и кожата на животното.” – Тук намира отражение типичната за Монголия традиция – ловецът отстъпва почти цялото месо от заловената плячка на нуждаещ се човек. (Г а а д а м б а, М. Некоторые художественные особенности “Сокровенного сказания”. – “Монголын судлал. Т. VI, fasc. 27, Улаанбаатар, 1968, тал 62-127).
15. Баягуд – наименование на племето (вероятно от монг. баян – “богат”), което по думите на Рашид ад-Дин, е било от клона дарлекин (Р а ш и д ад-Дин. Сборник летописей. Т. I, кн. 1, М.-Л., 1952, с. 175).
18. Слугата от рода малиг баягуд – тук става дума за слугата, когото Добу Мерген е получил по-рано срещу еленов бут.
19. Пет стрели – според Ц. Дамдинсурен вместо “пет стрели” може да се разчете и като “пет пръта” (Монголын нууц товчоо. Улаанбаатар, 1976, тал 21).
21. Димник (монг. тооно). – Кръгъл отвор в горната част на юртата, покрит със специална решетка.
24. Арал (монг. “остров”).
27. “... той научил сокол да ги хваща...” – У много народи, главно от монголски и тюркски произход, живеещи в степни райони, е разпространен лов с грабливи птици, които специално се обучават за тази цел.
28. Айраг – ферментирало кобилешко мляко (кумис).
33. Джадаран – название на монголски род. В “Алтан тобчи” – jасiгiн (Алтан тобчи, с. 103), у Рашид ад-Дин – джаджират – название на племето, което е владеел Джамуха (Р а ш и д ад-Дин. Сборник летописей. Т. I, кн. 2. М.-Л., 1952, с. 85). По Ц. Дамдинсурен монг. джада означава “чужд”, “друг” (Монголын нууц товчоо, тал 26).
41. Барин – название на монголски род. От монг. барих – “взимам”, “прибирам”.
43. Джугули – вид родово жертвоприношение, по време на което са се взимали кожи и глави на растящия добитък и се окачвали на високи дървета (М а н с а н г. Šin-e-ber orciγulju tayilburiγsan Mongyol-un Niγusa Tobčian. Öbür Mongyol, 1985, t. 32).
46. Нойагидай – собствено име, което произлиза от монг. ноёрхог – “високомерен”, “властолюбив”, и ноёлго – “главенствуваш”, “високороден”.
46. Барулас – название на род. Произлиза от монг. baruk – “алчен”.
46. Будагад – название на род, произхожда от монг. будаа – “булгур”.
46. Адирхидай – или адархин, сигурно произлиза от монг. адархах – “да се противиш”, “да отказваш”, “да упорстваш”.
50. Тайджи – титла от китайски произход, която през XIII-XIV в. се е давала само на хагските синове от Чингисовия род. По-късно, през XVII в., с титлата тайджи са наричали привилегировани сановници.

50. “Бури Буху разсякъл рамото на Белгутей по време на празничната трапеза в гората на брега на Онон” – вж. част 131.

51. Дархан – 1) в древността е социална категория и означава човек, освободен от робство. Сетне така се назовавали човек, който се освобождавал от всякакви задължения; 2) ковач, майстор, занаятчия.

52. Всички монголи (монг. хамаг монгол). – В началото на XI в. в Монголия се появяват държавни обединения (според някои учени – държави) от първоначален тип. Към тях принадлежи и Хамаг монгол улс, съществувала в басейна на реките Онон и Херлен. Хабул хан е първият хан в държавата Хамаг монгол ул. Той е дядо на Чингис хаган (История Монгольской Народной Республики. М., 1983, с. 130).

53. Уршун – река, която съединява езерата Буйр и Далай-Нор.

53. Буйр – езеро на източната граница на Монголия.

53. Хулен – езеро Далай-Нор, намиращи се в Северозападна Манджурия, в района Барга.

53. Китадски – име, прилагателно от Китад. В “Тайната история на монголите” е етнонима китади (китани) се назовават джурдженците, а с името Китад – тяхната империя Дзин (1115-1234), т.е. Северен Китай. Преди джурдженската държава Дзин (от кит. “златна”) в Източна Монголия, Манджурия, Северен и Централен Китай е съществувала т. нар. Киданска империя, или империята Ляо (907-1125). След като през 1125 г. джурдженците пленяват последния кидански император, империята Ляо престава да съществува. Една част от киданите начело с пърлководеца Йелной Даши тръгва на запад и създава в Средна Азия държавата Си Ляо (Западно Ляо), която в “Тайната история на монголите” се нарича държава на хара китадите.

53. Алтан хан – думата алтан има тюркско-монголски произход и означава “златен”. Това не е собствено име на джурдженски владетел, а негова титла, т.е. “златен хаган”. Дзин на джурдженски е Анчун (В о р о б ъ е в, М.В. Культура чжурчженей и государства Цзинь. М., 1983).

55. Оелун Уджин – Оелун е собствено име, докато Уджин произлиза от китайското фу-жен – “млада жена от благороден произход”.

55. Тук и по-нататък смятаме за необходимо да допълним текста на “Тайната история на монголите” с това, което се съобщава в други средновековни монголски летописи, главно в Алтан тобчи на Лубсан Дандзан (между 1655-1660) (?). Подобни допълнения са необходими с оглед по-правилното разбиране на оригиналния текст. При превода на отделните фрагменти от Алтан тобчи се използва текстът, публикуван от Ц. Дамдисурен в Mongyol-un Niγuca Tobčian. Ulaγanbayatur, 1947, който е сверен от преводача на настоящето издание с изданието Altan tobci. Öbür Mongyol, Kūkeqota, 1984: “Ще си намериш съпруга, която ще прилича на мен.”

56. “...като водел камилата...”

56. “Нареждала и премянала двете си плитки ту на гърба, ту на гърдите, ту отпред, ту отзад” – след като се омъжат, монголските жени си сплитат косите на две плитки. В дадения случай Оелун Уджин изразява мъката си по Чиледу.

56. “Три реки е прегазил.

Три прохода е преминал.

Търсиш ли го – следите му изчезват.

Гледаш ли го – образът му се скрива.

Зовеш ли го – не ще те чуе вече.”

Този фрагмент се съдържа в съчинението Чингисийн Цэдиг (Д а м д и н с у р э н, Ц. Удиртгал, тал. 11 – Монголын нууц товчоо. Улаанбаатар, 1976).

57. Хорхонагско клонестото дърво – край това дърво монголите от паметивека са се събирали, за да отбелязват значителни събития в своя живот. Може да се предположи, че то е служило и за обект на поклонение.

59. “... съсирек кръв, голям колкото зар.” – Една от най-известните легенди, свързани с името на Чингис хаган и третиращи неговото необикновено предназначение и небесния му произход. В текста на “Тайната история на монголите” неведнъж се срещат съобщения, че бащата на Темуджин – Чингис хаган, е било Небето, а майката – Земята. Съгласно древна епична традиция, която по-нататък намира продължение и в житийната литература (намтари) в Монголия и Тибет, раждането на забележителни хора и светци винаги е съпроводено от природни и други предзнаменования.

59. Темуджин – според монголската литературна традиция това име може да се тълкува и по друг начин: етимологично то произлиза от монголската дума төмөр – “желязо”. В текста на Алтан тобчи за това подсказва и изразът “желязната люлка”.

60. “Йисугей Багатур имал от другата си съпруга Сочигел още двама синове – Бегтер и Белгутей.”

63. Киадски род – Йисугей е принадлежал към родовата група киад.

64. Хатун – 1) княгиня; 2) госпожа; благородна дама; 3) съпруга на хаган, хан.

Втора глава

69. “Като умрял Йисугей Багатур, Темуджин паднал на земята и се затъркалял, обзет от тъга дълбока и мъка безкрайна. Хонхотанският Чирха го свестил и му рекъл назидателно:

“Като риба таймен

ти защо от мъка се търкаляш?

По-добре своята чета пригответи!

По-добре думи решителни кажи!

Като речна риба

Ти защо се намокри?

По-добре народа си строи!

По-добре слова важни произнеси!”

Старецът Чирха така успокоил плачещия Темуджин.”

70. Архи (монг. водка).

70. “...да ядете пред очите на хората и да смените стана си, без да предупредите роднините” – тук Оелун Уджин упреква своите роднини в неспазването на типичните норми на поведение в условията на родовите отношения в Монголия.

72. Възбял камък – по всяка вероятност това е древна монголска пословица, чийто смисъл е: “каквото и да правиш, вече е късно”, т.е. нещата не могат да се възвърнат.

73. Улус – 1) държава; 2) народ; хора; поданици; 3) династия.

74. Судун, хичиген (монг.) – ядивни корени *Sanguisorba* L. и *Potentilla* L. или *Hieropbae rhamnoides* L. (?).

74. “Дивна хатун се родила майката Уджин.

Дялната пръчица със себе си взимала,

Далечната Халдун планина обикаляла,

Дивия лучец от земята вадил,

Деца си високородни хранила,

До насита храна им давала.”

76. Сохосун (монг.) (?). – название на риба.

78. Мангус (монг.). – В митологията на монголските народи това е страшно чудовище, предимно персонаж от приказно-епичната картина на света.
78. Каdifена патица (монг. ангир). – *Oidemia fusca*. За нея е характерно, че в минути на опасност тя гълта своите патенца.
79. “Агнетата вече са се пооправили,/агнетата вече са поотраснали” – тук тайчудският Таргутай Кирилтуг има предвид децата на Йисугей Багатур, главно Темуджин, които могат да му станат съперници.
81. Аил (монг.). – 1) чергарски стан от няколко юрти; 2) семейство.
81. Червен кръгъл ден – значението на думата червен тук не е ясно. Вероятно се има предвид пълнолунието. В “Тайната история на монголите” със съчетанието “червен кръгъл ден” се означава шестнадесетият ден от четвъртия лунен месец, който за древните монголи сигурно има особено значение (*The Secret History of the Mongols*. Translated and edited by Francis Woodman Cleaves. Vol. I, London, 1982, part 81).
82. *“Във водата следи не остават и в небето дири не се виждат. Загдето тук се скри – Разумно ти постъпи.”*
86. “...защото човек с пранга на шия трудно би могъл да избяга.”
87. Бозало от две овце – сиреч особено добре угоено.
87. “...не му дал ни огниво, ни седло” – Сорхан Шира не е дал на Темуджин огниво, за да не го забележат в нощта. Може да се предположи, че същият не му е дал седло, за да не заспи, като язди на седлото.
89. Тарбагани и лалугери – едри полски гризачи. Тарбаган (монг.) – мармот (*Marmota babac*), е най-разпространен в Монголия гризач; лалугер – *Citellus*.
91. Урга (монг.). – дълъг прът с примка накрая за залавяне главно на коне.
92. Наху Баян (монг.). – Богатият Наху.
94. “...ала той, като се изморил от жегата...”
96. Анда (монг.). – “приятел”, “побратим”.
96. “Нека бъбреците бъдат надолу!/Нека лопатките бъдат нагоре!” Вероятно това е древна пословица. П. Пелио и Е. Хениш я разбират като заклинание, според което говорещият ще удържи на думата си (P e l l i o t, P. *Histoire secrete des Mongols*. Restitution du texte Mongol et traduction française des chapitres I à VI. Paris, 1949; H a e n i s c h, E. *Die geheime Geschichte de Mongolen aus einer mongolischen Niederschrift des Jahres 1240 von der Iusel Kode'e im Kerulen-Fluss erstmalig. Übersetz und erläutert, zweeite verbesserte Aufl. Leipzig, 1948*). С. А. Козин, както и Ц. Дамдинсурен счита, че смисълът на пословицата е следният: нека аристократите управляват, а простолюдието им се подчинява (К о з и н, С. А. Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. под названием *Mongyol-un Niyuca Tobčian* Юань Чао би ши. Монгольский обыденный изборонок. Т. I. Введение в изучение памятника, перевод, текст, глоссарии. М.-Л., 1941, с. 96; Д а м д и н с у р э н, Ц. Монголын нууц товчоо, Улаанбаатар, 1976, тал 46). Вероятно тази пословица, казана от Ван хан, изразява зараждащите се феодални отношения и отразява класовата диференциация на монголското общество по онова време.
100. “...сложила в нея своето имущество, накарала Борте Уджин да седне вътре...”
100. “...стигнала извора на Тенхелег...”
100. “...натоварих вълната и...”
103. “Пленената Борте Уджин те дали на по-малкия брат на Чиледу – Чилегер Бореца.”

103. “...молбите към теб/всеотдайно отправят “ – Темуджин е почел планината Бурхан Халдун, респективно и нейните духове, за това, че тя го е укрила от враговете. През целия си живот Чингис хаган си спомнял с добро тази планина и ѝ се покланял.

Трета глава

104. По-малък брат Джамуха – Джамуха не е бил по-малък брат на кереитския Ван хан, както и Темуджин не е бил негов син. По-скоро това е израз на феодалните йерархични отношения между владетелите: по онова време Темуджин в по-голяма степен е зависел от Ван хан, отколкото от Джамуха. И двамата му се подчинявали доброволно. По-нататък Темуджин и Ван хан полагат синовна и бащина клетва, а Джамуха и Темуджин са били побратими още от детските си години (вж. част 101).

105. “...от рода ни един” – алузия със сина на Бодончар, от когото произхожда Джамуха (вж. част 40).

105. Аймаг (монг., мн. Число аймаци). – 1) административна единица; 2) племе; 3) раздел; вид; свят.

105. Ветрогон-трева (монг. хамхуул). – Мишорка – *Gysophota paniculata*.

105. Кисела трева сахал (монг. сахал). – Кисела трева – *Suregu*.

106. Халхаска – прилагателно име от етнонима халхасец (монг. халх) – монголско племе в Северна Монголия, дало по-късно название на по-голямата ѝ част. В края на XII – началото на XIII в. в Централна Азия се ценят много ризници, изработвани от халхаски майстори.

106. “...по-голям брат Тогорил” – вж. бележката към част 104.

114. Шапка малгай (монг.). – монголска шапка от кожа и плат.

114. Гутули (монг.). – монголски ботуши.

118. “...за нашите овчари ще има готова храна...” – вероятно Джамуха предлага да се използват две отделни пасища – за конете и овцете (Д а м д и н с у р е н, Ц. Монголын нууц товчоо, тал 62).

120. Черби (монг.). – длъжност на придворно лице, което има и военни задължения. По времето на Чингис хаган е имало няколко черби. В по-късен период черби се наричали онези дархати, които са охранявали култа на Чингис хаган.

122. Задруга (монг. хурээ) – 1) стан; лагер; 2) кръг; черта; 3) ограда; оградено място.

123. “Хан за всички” (монг. олны хаан) – титлата, с която е бил удостоен Темуджин.

123. Чингис – в Алтан тобчи на Лубсан Данзан се съобщава, че преди да се роди Темуджин, една черничка птица е кацнала върху димника на юртата, в която се намирала бременната му майка, и изчуруликала: “Чингис-чингис”. Точно затова, когато Темуджин станал хаган, му дали това име. Това е само една от версиите (Altan tobci. Kūkeqota, 1984).

124. “...право да слагат колчани” – т.е. да служат на Чингис хаган и да бъдат негова охрана. Хората, на които било дадено това право, са се наричали хорчинци (от монг. хор – “колчан”). В текста на “Тайната история на монголите” хорчинците са също и стрелци с лък.

Четвърта глава

130. "...по-малката жена" – Ебехей е била една от по-късно взетите съпруги на Сечебехи.
132. "При всеки изстрел с лъка си Хасар улучвал по един човек. Белгутей се биел, като размахвал тулуми, пълни с айраг. Тайчудите го хванали и го завързали за една двуколка. След като се наспал, Белгутей дошъл, като докарал и двуколката."
132. Вангин Чинсан – думата Вангин (кит. Онгинг) е собствено име. Чинсан е китайската титла ченг сянг – "министър", "канцлер", "наместник в граничната област".
132. Улдж – днес това е реката Улз в Североизточна Монголия.
134. Чаутхури – китайска титла на чиновник в гранична област (по Рашид ад-Дин).
134. Ван (монг. онг) – "княз" (титла от китайски произход).
135. Хантадз (монг.). – елек, който се облича върху дела.
136. Стан-аураг – главен, централен стан, в който обикновено живеят и близките на владетеля.
137. Нутуг (монг. нутаг) – 1) родно място; роден стан; роднина; 2) територия; 3) местност.
139. Джурхин – това название произлиза от монголската дума зурх(эн) – сърце, която в преносен смисъл означава "смелост", "храброст", "кураж".
141. "В годината на кокошката" – 1201 г.
141. Река Ергуне – днес река Аргун.
141. Гур – почетна титла със значението "всеобщ".
144. Улугтаг – букв. Голяма планина – ороним от тюркски произход.
144. Шисгис – название на река, която минава през територията на Хувсгулския аймаг, и се влива в Мали Енисей. Днес се нарича Шишгед. Оттам идва и названието Шишгид на земите, които се намират в района на притоците на Енисей.
147. "...на моя боен дорест кон с бялата муцуна" – по мнение на С. А. Козин тук става дума за раняването на самия Чингис хаган, което монголите искат да скрият (К о з и н, С. А. Сокровенное сказание, с. 117).
147. Черната вода – вероятно става дума за най-дълбоките водоеми, в които водата винаги изглежда черна.
147. Белия камък – вероятно става дума за кремък, който традиционно се смята за най-твърд камък. Изобщо в тази своя реч Джебе се заклева да издържи на най-трудните изпитания и да прояви своите максималки възможности, като служи на Чингис хаган.
147. Джебе – той наистина е станал верен съмишленик на Чингис хаган, който дори го наричал с почетното "моето вярно псе". Той е бил един от "четирите псета" на великия хаган и командвал челния отряд на монголите по време на похода на Запад. По всяка вероятност Джебе е бил убит в края на 1222 г. на Кавказ, когато по заповед на Чингис хаган той и Субегетей са тръгнали да покоряват Азербайджан, Иран и Ирак (J u v a i n i, 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik. The History of the World-Conqueror. Translated from the text of Mirza Muhammad Qazvini by J. A. Boyle. Vol. I-II. Manchester, 1958, vol. I, ch. XXV-XXVII).

Пета глава

149. "Веднъж, когато светият* Чингис хаган чергарувал из своите по-далечни владения, бил придружаван от девет верни съмишленици сайди*. Пътьом разглеждали някакви следи и забелязали в далечината неясни очертания. Чингис хаган издал следната заповед:

– Врагът може изневиделица да ни нападне от всички страни. Мои верни сайди, разделете се на три групи!

Джелме, Чу Мерген* и Шигихутуг образували една тройка, Богорчи, Борохул и Мухулай – втора, а сулдуският Сорхан Шира, бесудският Джебе и ойрадският Хара Хируге – трета тройка. На последните трима сайди Чингис хаган наредил да останат, а заедно с другите шестима другари тръгнал по странните следи и се вглеждал в неясните очертания. Вървели по северния склон на Чахарай Хан*, после покрай дерето на Джалман Хан*, когато изпод копитата на господарския кон

Тъмният планински козел

Неочаквано изскочил и презглава побягнал.

Тогава господарят своя сивкав кон на петна

Подкарал и напред с все сила препуснал.

В своя лък, що на пояса бил окачен,

Стрелата си златна сложил

И тетивата на сажен опънал.

По пъстрия козел тъй силно стрелял,

Че сам дори се намръщил.

Козела планински веднага убил.

Препускащите подире му сайди

От конете си пъргаво слезли,

Плячката, от хагана улучена, взели,

Към седлото му с ремъци завързали.

Чингис хаган им заповядал:

– Веднага одерете този козел и го изпечете. Аз пък ще изкача онова жълто хълмче, за да видя това, що забелязахме одеде.

И той тръгнал в посока към хълмчето. Ала там го нападнал сънят и той заспал направо върху седлото, като се подпрял с камшика и склонил глава към гривата на сивия си петнист кон. И видял великият хаган един сън. Като се събудил, върнал се при своите шест сайди и им разказал следното:

– Сънувах аз сън чудесен –

Сърцето ми бедно

Затуптя “бол-бол”.

Реброто ми късо

Заскърца “шир-шир”.

Сигурно ми подсказваха –

Врагове нечакани прииждат.

В жълтата степ широка

Триста войници вражески

Три черни знамена високо носят,

Настъпват грозно, насам идват.

Начело им стои багатур грамаден.

Рижав кон той язди.

Със стрелите остри – джеб размахва,

Броня дебела облякъл.

Вдясно гледа той злобно,

Вляво поглежда той остро.

Сякаш игла напред се насочи,

Сякаш конец войската си води.

Ако сънят ми се окаже пророчески, какво ще правим, мои шестима сайди? –
запитал ги накрая Чингис хаган.

Шигихутуг му отговорил тъй:

– *Виждам аз надалеч и наблизо
С моите зорки очи.
Виждам всички монголски аймаци
Чак до най-спотаените места;
Виждам всички меркитски аймаци
Чак до най-забулените места;
Виждам всички тайчудски аймаци
Чак до скритите от погледи места.
Виждам земите, до които се пътува един месец,
Като се прикривам с ръка от слънцето.
Виждам земите, до които се пътува цяла година,
Като се намирам далече от тях.
Зениците на черните ми очи
На теб, хагане,вярно ще служат!
Погледът на моите зорки очи*

*На теб, господарю, ще помага!
Джелме казал:
– Техния живот, който отминава,
Аз няма да пожая!
Техния добитък, който намалява,
Аз няма да пожая!
С враговете, видени насън,
До самия край ще се бия.
Всеки, когото срещна на пътя си,
На парчета ситни ще накълцам.
Всеки, когото видя пред себе си,
На безбройни късчета ще разсека.
Тяхното черно знаме
От ръцете им ще изтръгна.
Знаменосеца техен
В битката честна ще надвия.
Развяващото се знаме
Ще стъпча, върху земята ще просна.
Скъсаното им знаме
С подметките си ще нагазя.
Надменните врагове
Напълно ще смажа.
Та никога няма да смеят вече*

Главите си да повдигнат!

Чу Мерген казал:

– *Аз не мога да атакувам –
Ала мога да поддържам отбраната.
Аз не мога и да нападам –
Ала мога да поправам разваленото.*

На мен – Чу Мерген – характерът ми е плах:
Стане ли време за атака внезапна,
Сигурно от бойното поле ще избягам!
На нашия хаган тъй искам да кажа!
Създадем ли нашата държава,
С умни съвети на хагана ще помагам.
Нападаме ли чужди врагове,
На теб, хагане мой Чингис,
Моите думи внимателни

Пак от полза могат да бъдат!
Богорчи рекъл:

– На нашите съперници, що идат от юг,
Всички пътища ще заградя!
Пътищата, по които скачат враговете ни,
С цената на всичко ще презградя!
Благодетелен господарю мой,
Живота ти винаги ще охранявам!
Твоите златни юлари
Никога не ще загубя!
В посоката, от теб определена,
Неотстъпно ще следвам!
Боролху казал:
– Срецу пусната стрела
Прикритие ще ти стана.
Срецу свистяща стрела
Ще ти стана щит.
До драгоценното тяло
На моя законен господар
Остро оръжие
Никога не ще допусна!
Мухулай продумал:
Враговете ще сломя,
Плячката ще донеса.
На атакуващия враг
Остриетата ще притъпя.
Бягащия враг
Напълно ще разгромя.
Зад опашката на петнистия ми кон
Гъста мъгла ще се вее.
Над гривата на моя кон

Светлината червена на изгряващото
Слънце ще се разпръсква.
На теб, мой багатуре,
Новина щастлива и радостна
За победата ни пълна ще съобщя!
Чингис хаган,
Като чул словата решителни

На шестимата сайди най-добри,
Като свършил с угощението
От месото печено на планински козел,
На Шигихутуг юздата
На коня си жълтеникав дал
И с думи такива го изпратил:
“Иди и виж – дали виденият сън
е истински или лъжлив!”
Шигихутуг яхнал жълтеникавия му кон и
Над степната земя прелетял,
Тайгата земя извървял,
Долината земя с тръс преминал,
Гористата земя преодолял,
Чак до Ширската степ стигнал,
А когато добре се огледал,
С вражеските зли войници,
Своите знамена развяващи,
Изведнъж се сблъскал.
Тогаз багатур Шигихутуг
Обратно веднага коня обърнал,
Разтревожен при хагана се върнал:
– В Ширската степ, когато навлязох,
На цели триста врагове
Неочаквано се натъкнах.
Тайчуди ли бяха –
Точно не познах!
Меркити ли бяха –
Ясно не видях!
Монголи ли бяха –
Така и не разбрах!

Сетне се обърнах и видях, че те бяха точно такива, каквито ги бе видял насън
нашият господар – това казал. Тогава шестимата сайди сложили своите ризници,
взели щитовете си и се приготвили да се бият. Не минало много време и се
показали вражеските войници.

Сайд-багатур Богорчи

Своя сив кон тутакси яхнал,
Пред злосторните врагове
С ловкост невиджана застанал,
Защо ли са дошли, ги запитал:

– Какви хора сте вие? Ако сте хора с обичаи, кажете ни вашите обичаи! Ако сте
хора с име, кажете вашето име!

Неизвестните пък отвърнали:

– Ние тук не сме дошли,
За да ни питат за нашето име!
В тази земя сме дошли,

За да се бием до последния си дъх!

Богорчи тогава продумал:

– Ако ми кажете причината,

Ние приятелски ще ви простим.

Ако пък искате с нас да се биете,

Да започнем, докато е светло!

На което един от техните хора отвърнал:

– Добро име ние нямаме,

Рибари сме и ловци на тарбагани.

Шигихутуг се намесил и казал:

– Повече няма нужда да ги разпитваме. Това са тайчуди – познах ги. По-добре веднага да ги атакуваме.

Борохул слязъл от коня си, дотичал и застанал пред всевишния си господар богдо, прикривайки го със сивия си щит. Желме тръгнал срещу враговете с меч в ръка.

Враговете, що изникнали пред тях,

Направо посекли и път си проправили.

Трите черни знамена, що се развявали,

Насила им отнели.

На върха висок ги занесли, там

Надолу ги свалили и строшили.

Чу Мерген от страх избягал. Когато Богорчи, след като се вклинил измежду враговете, вървял обратно, видял Чу Мерген и му рекъл:

– Чакай, Чу Мерген! Така ли служиш ти на нашия хаган господар? Защо си се разтичал тъй пъргаво като земен заек, току-що излязъл от своята дупка?

Чу Мерген обърнал коня си и се завърнал, като проговорил със смях:

– Та нали казват – “биеш ли се рамо до рамо – свършват ти се стрелите”.

Господарят му връчил от своя златен колчан стрела, боядисана в яркочервен цвят. Чу Мерген сложил тази стрела в лъка си, опънал тетивата, обърнал се и стрелял. Улучил вражеския водач. Сетне заловил неговия рижав звездочел кон и го завел при Чингис хаган. Владетелят изпробвал коня и видял, че той бил бърз като летяща птица, като свистящ вятър. Тогава съпротивляващия се враг притиснали и разгромили, отбраняващия се враг наполовина разбили. Ала в този момент Борохул бил ранен в главата. Той паднал от коня и застанал прав, без да изпуска щита си, като се опирал на лъка. Богорчи се биел отпред, по едно време се обърнал, видял Борохул и му рекъл:

– Бива ли истинският юнак да се строполява само от една стрела? Що се въртиш и се люшкаш като козленце, ударило рогцата си?

Като чул това, Борохул веднага скочил върху своя кон от дясната му страна и като се прикривал с щит, отново започнал да се бие, сякаш нищо не му се било

случило. Дошлите врагове прибрали телата на убитите съплеменници и побягнали. Великият хаган рекъл:

– Какво да правим с врага, който ни нападна?

Богорчи отговорил тъй:

– *Хората, що бурхани* са станали,*

Ние подкрепяме с благи дела.

Враговете, що ненадейно ни нападат,

Ние подкрепяме със стрелите си.

Да ги догоним!

Господарят одобрил думите му и те започнали преследването. Гонели враговете чак до бялата равнина Цайту, върлували сред тях сякаш вълци сред стадо овце. Сто души убили, а двеста успели да избягат. В онази битка се сдобили със сто коня и петдесет ризници.

След туй Чингис хаган рекъл:

– Да се поклоним на Небето и предците ни!

Той изкачил висок хълм, проснал конския потник на земята, окачил пояса си на шията и зачел следната молитва:

– *Владетел не станах*

Заради своята храброст и смелост,

А станах владетел могъщ

По повеля на моя баща –

Всемогъщото синьо Небе!

Врага нечакан надвих с

Благоволението на Небето баща.

Хаган не станах

Заради своята ловкост и сръчност,

А станах хаган велик

По повеля на моя баща –

Хан-Тенгри!*

Врага чужд победих с

Благоволението на баща си – Хан-Тенгри!

После, след като яхнали конете, господарят изрекъл похвали за своите шестима сайди:

– *Познал меркитите,*

Видял монголите,

Разпознал тайчудите,

Укротил враговете – такъв е

Моят татарски Шигихутуг! –

тѣй го похвалил. Като възхвалявал Джелме, Чингис хаган рекъл:

– На дивите зверове

Ти хайка направи.

На надменните врагове

Ти сърцата разклати.

Когато без кон останах,

Ти кон веднага ми намери.

Когато силна жажда изпитах,

Ти питие и вино веднага ми достави.

Сънят ти е кратък и лек,

Умът ти е голям и буден.

За нашата държава ти

Винаги си се борил. Такъв е

Моят добър урианхайски Джелме! –

тѣй го похвалил великият хаган. Като възхвалявал Чу Мерген, рекъл:

– Наредбите ми точно изпълни,

Водача на злите ни врагове

Ти веднага улучи и

Коня му рижав

При мен ловко доведе.

Нападналия ни противник

Напълно разби.

Съпротивляващия се враг

Изцяло унищожил. Такъв е

Моят дзурчински Чу Мерген! –

тѣй го похвалил Чингис хаган. Като хвалел Борохул, казал:

– От пуснатите стрели

Ти за мен прикритие стана.

От свистящите стрели

Ти за мен завеса стана.

Когато бе ранен в главата,

Потника на коня си не изпусна. Такъв е

Моят добър хушански Борохул! –

тѣй го хвалил хаганът. Когато възхвалявал Мухулай, рекъл:

– Ти враговете ни надви,
Плячка богата достави.
На идващия насам враг
Плановеите осуети.
На отстъпващия назад враг
Сухожилията подряза.
Зад опашката на петнистия ти кон
Гъста мъгла се развява.
Над гривата на бързия ти кон
Изгряващото слънце светлината си разпръсква.
От имота на враговете ни
Нито парче, нито конец не загуби.
И счупена игла не изхвърли.
Всичко събра, при нас донесе. Такъв е
Моят добър джалаирски Мухулай! –
Тъй го възхвалял Чингис хаган. Като се обърнал към Богорчи, рекъл:
– Когато бях младеж несръчен и
Своите осем коня търсех,
В часа на залез-слънце
Теб срещнах. Оттогава
Ти си мой верен приятел. Такъв е
Моят славен хулег Богорчи –
Син на Наху Баян.
Когато пътуваши към къщи,
Ти си кротък като пъстро теленце,
Ала дойде ли часът с врага да се бием,
Ставаши ти страшен като лъв.
За да победиши опасния враг,
Ти живота си не жалиши. Такъв е
Моят почтен хулег Богорчи!
Когато е време за почивка,
Ти си кротък като черно теленце,
Ала дойде ли часът с врага да се бием,
Ставаши ти опасен като ястреб.
За да победиши чуждия враг,

*Ти за горещия си живот не мислиш. Такъв е
Моят любим хулег Богорчи!*

*Когато е време за веселба,
Ти си кротък като теленце близначе,
Ала дойде ли часът с врага да се бием,
Ставаш ти лют като стръвен звяр.
За да победиш наглия враг,*

*Ти вярното си тяло не пазиш. Такъв е
Моят любим приятел Богорчи!*

*Когато е време за игри,
Ти си кротък като есенно жребче*,
Ала дойде ли часът с врага да се бием,
Ставаш ти гневлив като сокол. Такъв е
Моят верен приятел, откакто се познаваме.*

Такъв е моят всеславен Богорчи!

*Все напред вървиш непоклатимо,
Своя хаган господар винаги следваш,
Мой любим Богорчи хулег! –*

Тъй го хвалел. След като хаганът свършил да възхвалява своите шестима сайди, Богорчи произнесъл в негова чест следната възхвала:

*– Благодарение на баща си Йисугей Багатур,
Благодарение на деветте си сподвижници тушемели*,
Ти – владетелю на света, мой хагане Чингис,
Всичко на себе си подчини.*

*Благодарение на майката Оелун Уджин,
Благодарение на деветте си сподвижници тушемели,
Благодарение на децата си Угедей и Толуй
С любов безбрежна и Небесно благоволение
Държавите с различни цветове и багри
Ти принуди да ти се покланят.*

*Всички врагове завистливи
Ти накара под краката ти да застанат,
Мой високопочтен господарю, велики хагане!
Ти – наш любими хаган господарю –
От чуждите врагове не избяга.*

*Ти – наш драги господарю багатур,
От нападналите ни врагове не се изплаши.
Защитник на всички, като близък човек,
Ти все за нас мислиш.
“Чуждите врагове напълно ще разбием!” – казваи.
По време на веселби и забави
Като птица лебед
С всички заедно се весели!
На думите на хора лъжливи
Никога не се доверявай!
Като птица ястреб
Надалече лети!
В опасна война
Гореция си живот
Недей да жалиш!
Като патица кадифена
Любимите си патета не погубвай!
На злите врагове
Живота не жали!
В черния си дроб
Милост не откривай!
Биеш ли с врагове чуждоземни,
Тялото ти не пази!
Такива думи изрекъл Богорчи.*

Тъй августейшият Чингис хаган разбил триста тайчуди и жив и невредим се завърнал в стана си.”

* Светият (монг. суут). – Тази титла, която се използва в Алтан тобчи, може да се преведе и като “гениялен”, “величествен”. При всички положения тя отбелязва онова качествено ново отношение към Чингис хаган, което се появява в монголската историографска и книжовна традиция през XVII в.

* Девет верни съмишленици сайди – числото девет има някаква сакрално значение. Думата сайд означава “сановник”, “велможа”. Във фолклорни произведения вместо думата сайд се използва думата урлуг (монг. “герой”, “юнак”/почетно).

* Чу Мерген – в текста на “Тайната история на монголите” не се среща името на този съмишленик на Чингис хаган, макар че той често е главен герой във фолклорните творби от XIII в. Според Ц. Дамдинсурен Чу Мерген олицетворява Йелюй Чуцай, чиято дейност по време на управлението на Чингис хаган и Угедей остава трайна следа в историята на монголите. Йелюй Чуцай (1189-1243) е потомък на киданската династия Ляо, който от 1218 г. служи на Чингис хаган, а сетне и на

Угедей хаган, който през 1231 г. го назначава за глава на администрацията на Северен Китай (М у н к у е в, Н. Ц. Китайский источник о первых монгольских ханах. Надгробная надпись на могиле Елюй Чу-цая. Перевод и исследование. М., 1965).

* Чахарай Хан и Джалман Хан – две планини.

* Бурхан (монг.) – 1) божество, Буда; 2) изображение на божество. “Хората, що бурхани са станали” – т.е. светци, уважаеми хора.

* Хан Тенгри – т.е. могъщо Небе.

* “Като есенно жребче” – през есента добитъкът е най-угоен и затова и най-кротък.

* Тушемел (монг.) – чиновник, сановник.

149. Мека възглавка – т.е. да умре върху телата на своите врагове.

149. Арат (монг. ард) – 1) народ; скотовъдци.

150. Хашин – едно от названията на тангудската държава, което се среща в средновековните монголски летописи. Заимствано е от китайски. По-подробно за названията на държавата на тангудите вж.: Е.И. Кычанов. Очерк тангудского государства. М., 1968, с. 52-55.

151. Три града – става дума за разположените в близост един до друг три града в северната част на Източен Туркестан.

151. Хара китадския Гур хан – съгласно китайски източници тогавашният хара китадски гур хан се е казвал Йелюй Джилуку (Histoire des campagnes de Gengis Khan. Cheng-wou ts'in-tschen lou. Traduit et annoté par P. Pelliot et L. Hambis. T. I. Leiden, 1951, p. 251), вж. бележката към част 53.

151. Уйгурски – по онова време уйгурците са населявали земите в северната част по течението на реката Тарим. Те са били от тюркски произход и са имали сравнително високо културно развитие.

152. Тангуди – жители на тангудската държава. Вж. бележката към част 150.

152. Чуй – днес река Чу в югоизточната част на Казахстан и Киргизия.

152. Сартагулска държава – през XIII в. това название се е използвало от монголите за населението от Туркестан и Средна Азия, изповядващо исляма. Етнонимът сартагулци може да се тълкува като средноазиатски народ или мюсюлмански народ.

153. “...в годината кучето...” – 1202 г.

154. “...до каруцарска главина ще ги мерим...” – става дума за това, че монголите искали да измерват татарите до главината на каруцарското колело и да унищожат всички по-високи, т.е. цялото възрастно население.

157. Тухум (монг.) – “долина”, “котловина”. Барагуджин Тухум – поречието на Баргузин.

158. Сохог Усун – един от притоците на река Ховд в Западна Монголия.

158. Урунгу – река в Джунгария.

158. Кишилбаши (тюрк.) – букв. “червена глава”. Вероятно става дума за езерото Бага Нур или за езерото Уленгур Нур, в което се влива Урунгу.

159. Байдараг Белчир – Байдараг днес е название на реката Байдраг, която извира от южните склонове на Хангай; Белчир – място, където се сливат две реки.

159. Хара Сегул (монг.) – букв. “черна опашка”. Един от притоците на река Байдраг. Мястото, където Хара Сегул (днес Хар Сул) се влива в Байдраг, се нарича в текста Байдараг Белчир.

160. Птица чучулига – вероятно качулата чучулига (*Galerida cristata*), която зимно време не лети на юг.

161. Едерски Алтай – онази част на Алтай, по която тече река Едер (днес Идер).

163. Хулег-багатур – означава “смел, подбран юнак”.

164. "...отида в планини високи..." – т.е. след като умра. По древен шамански обичай благородните хора и пълководците се погребват по високи места.
164. "...в юрта скалиста отида..." – пак става дума за смърт.
165. Хоймор (монг.) – почетна страна в монголска юрта, която се намира точно срещу входната врата.
166. "В годината на глигана..." – 1203 г.
168. Трапеза багалдзур (монг. багалзуур – "гърло") – традиционна трапеза, на която роднините на годеницата канят роднините на годеника.
169. "...до задната врата..." – тук Бадай и Кишлиг застават до задната врата, за да не ги видят други хора в момент, когато те предават поверителна информация. Освен това до задната врата или пред задната врата се приемат и нежелани гости.

Шеста глава

173. Улхуй Шилугелджид – название на река, днешното ѝ название не е известно.
174. "Единственият им теглач – конят. / Единствената им защита – гората" – Ачиг Ширун има предвид, че монголите са бедни и нямат никакво оръжие.
175. Халха – река Халх, която тече в източната част на Монголия.
177. Черноглав – т.е. с открита глава, без шапка на благородник; прост, обикновен човек.
179. "...ти си спотаил омраза към мен..." – Чингис хаган си спомня детските години, прекарани заедно с Джамуха.
179. Трите реки – може да се предположи, че става дума за Онон, Херлен и Тул.
185. "...Хуйлдар пръв произнесъл честни думи..." – именно Хуйлдар в навечерието на сражението срещу войската на Ван хан предлага урците и мангците първи да влязат в бой (вж. бележката към част 171).

Седма глава

186. Наследствени слуги – вж. предговора.
187. Бадай и Кишлиг – и двамата са били обикновени хора, които заради своите заслуги са станали дархани (вж. бележката към част 51).
188. Негун Усун – вероятно тук става дума за някаква река с това име, тъй като старомонголската дума усун (съвр. монг. ус/ан означава "вода").
188. "Сенгум стигнал до селището Ашиг, сетне се установил в Тибет, ала местните люде го притеснявали и той избягал оттам и пристигнал в Кашгар. Тамошният нойон Келдж хванал Сенгум и го убил, децата и жена му предал на Чингис хаган" (Рашид ад-Дин).
189. "Ще се бием есента, когато нашите коне се угоят" (Рашид ад-Дин).
189. "Щом сме получили тази вест, веднага трябва да се хвърлим в бой с тях! Ако седим просто така – ще попаднем в ръцете на Даян хан. Стане ли това – всички монголи ще слугуват на Даян хан. Още по-лошо ще бъде. А пък кой ще победи – те ли, ние ли, - знае само Вечното небе!" (Рашид ад-Дин).
191. Хиляди, стотици и десетки – бойни чети, обединяващи хиляда, сто и десет войници.

191. Додай Черби, Доголху Черби и др. – тук се изброяват имената на най-близките към Чингис хаган черби, които са били негови “адютанти” (вж. бележката към част 120).

191. Хебтегули – нощна стража. Названието идва от глагола хебтеху – “лежа”.

191. Торгуди – дневна стража. Названието идва от глагола tur – “стоя”. Самата дума turqa-ut – мн. Число от turγay, е тюркска заемка (P e l l i o t, P. Notes sur le “Turekestan” de M. W. Barthold. – T’P. vol. XXVII (1930), N I, p. 29-30).

191. Хишигтенци – това название произлиза от тюркската заемка kesig, която в средновековния монголски език се е използвала в няколко значения: “част”, “парче”, “дял”, както и “ред” или “редуване на охрана”. Подробен анализ на термина хишигтен може да се види във: P e l l i o t, P. Notes sur le “Turkestan”, p. 28-29; M o s t a e r t, A. Sur quelques passages de l’Histoire secrete des Mongols. Cambridge, Mass, 1953, HJAS, vol. 15, p. 374, 379; Б.Я. Владимирцов нарича войник от хешигтенската охрана “гвардеец” и отбелязва, че това название е било почетно звание и в отделни случаи дори е предоставяло правото да не се изпълняват служебните задължения (В л а д и м и р ц о в, Б. Я. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. Л., 1934, с. 142). Хишигтенската стража се е състояла от хебтегулите и торгудите, които са се сменяли на пост, като се редували.

191. Свободни арати – икономически независими хора (вж. предговора).

192. “По онова време меркитският Тогтога, Алан тайджи – един от кереитските нойони бегълци, ойратите, оглавявани от Хутуг Бехи, Джамуха от джаджирдайския род, дурбед-татарите, хатагинците, салджигците – всички били на страната на найманите (Рашид ад-Дин).

193. “В годината на мишката” – 1204 г.

193. Ханхархан – една от планинските вериги, отнасящи се към Хангай. Намира се в югоизточната му част.

194. Хангай – голям планински масив в централната част на Монголия.

195. Тамир – ляв приток на Орхон, извиращ от Хангай.

195. “...с обикновени длета” – Ст. Калужински смята, че тук се използват военни термини, означаващи различни начини на водене на бой; трънлив път – атакуване в колони; езерни вълни – атакуване в широк фланг; длета – атакуване клинообразно (Tajna historia mongolow. Anonimowa kronika mongolska z XIII w. Przetłumaczyl z mongolskiego, wstepem i komentarzami opatrzył Stanisław Kalużinski. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1970, p. 197).

196. “Понеже той бил тежко ранен, скоро след туй починал” (Рашид ад-Дин).

Осма глава

198. “...от лявата ръка” – монг. “зуун гар” – лява ръка, “баруун гар” – дясна ръка. Имат се предвид ляв и десен фланг.

198. “В годината на бика” – 1205 г.

198. Арайски проход – намира се в Алтай.

198. Бухдерме – намира се в Североизточен Казахстан.

198. Ерчис – днес река Иртиш.

198. Ханлинци и хипчацы – чергарски племена от тюркски произход, населявали през XIII в. степите в Казахстан.

199. Урлуг – вж. бележката към част 149.

200. Богдо – 1) свети, божествен; 2) августейши (титла на владетел).

201. Далай – 1) океан, море; 2) вселенски, световен, велик; 3) далай (почетна титла).

201. Баштата Небе (монг. тьнгър ьцгь). – Вечно небе (монг. мөнх тэнгэр), Синьо небе (монг. хөх тэнгэр) – първоначално неперсонифицирано мъжко божествено начало, което се разпорежда със съдбите на човека, народа и държавата, по-късно – върховно небесно божество. Според монголския шаманизъм Чингис хаган бива роден с благоволението на Небето.

201. “...без да се пролее капка кръв” – съгласно древна традиция известните пълководци и храбреци трябвало да се убиват, без да се пролива тяхната кръв.

201. Майка Земя – аналогично е с култа към Небето. Земята символизира женско начало.

201. “...кажете следната причина...” – вероятно Чингис хаган е искал да изпълни молбата на Джамуха – да го убият, без да се пролее капка кръв, т.е. Джамуха да стане дух, пазещ и опекунстващ рода на Чингис хаган. Затова се е наложило да се каже причината, за да се оправдае убийството на Джамуха.

202. Жилища от кече – т.е. юрти.

202. “В годината на тигъра” – 12-6 г.

202. Бяло знаме с девет конски гриви. – “Великото бяло знаме” на Чингис хаган се е състояло от девет части или “нозе” (монг. хёл). То се е наричало бяло затова, че към него са били завързани гриви на бели жребци. Имало е и “черно знаме” (монг. хар туг или хар сулуд), към което са били завързани гриви на черни жребци. “Бялото знаме” е било представено в мирно време в главния стан на хагана, докато “черното знаме” се е използвало по време на военни походи. Черният цвят означава “заплаха”.

202. “...титлата Чингис хаган” – Чингис хаган бил обявен за владетел на всички степни хора и някои съседни народи. Изборът му за хаган, описан в част 123, му давал право да управлява само онези народи, които са го избрали за свой хаган. Тогавашната власт имала много нестабилен характер, а и поданиците често го напускали.

202. Го ван – монголска форма на китайското гуо-уан – “владетел на царство” (вж. бележката към част 134).

202. Нойон хилядник – т.е. командващ хиляда войници.

202. Деветдесет и пет нойони хилядници – в текста се дават имената само на деветдесет нойони, тъй като някои от тях са командвали по две хиляди войници.

203. Шигихутуг – в други хроники се среща следното изписване на неговото име: Шиги Хутуг и Шикихен Худуху. Сетне е станал съратник на Чингис хаган и бил назначен за върховен съдия (вж. част 203).

203. “...опрощам девет грешки” – привилегия, с която Чингис хаган удостоявал най-близките си съратници. Става дума за първите девет провинения или грешки, евентуално допуснати от тях, които Чингис хаган опрощавал.

203. “Синята книга” – първо споменаване за възможността да се кодифицира документ в Монголия по време на Чингис хаган. Тази книга (монг. “Хөх дэвтэр”) не се е запазила до днес. Съгласно традицията монголите заимстват азбуката си (старомонголското писмо с вертикално изписване) от уйгурите.

203. Градове с глинени жилища – става дума за стационарни селища.

Девета глава

213. Храна и питиета – вероятно тук става дума за големи купи с айраг и други празнични почерпки.

220. Хан – вж. Предговора и бележката към част 1.

229. "...като си разменят отличията" – става дума за служебна амуниция.

Десета глава

234. "...с остатъци от нашата трапеза да се храни, с тезек юртата си да отоплява" – Чингис хаган не е обичал охолството и пьянството. Вероятно Додай Черби, който е отговарял за дворцовия ред, трябвало да следи подчинените да водят скромен живот.

235. Хубилай – тук става дума за един от "четирите псета" на Чингис хаган. Този Хубилай е бил от рода барулас, а не е бил внук на Чингис хаган.

235. "...дал за съпруга една от своите дъщери."

"Като давал Алха Бехи на харлагския Арслан, казал следното:

– *Изправях ли се – ти ми бе вместо стъпала,*

Навеждах се ли се – ти ми бе вместо опора,

Подхлъзвах ли се – ти ставаше моята подкова.

Моя любима Алха, бъди сега внимателна –

За да постигнеш почит и уважение.

Тялото може да бъде крехко,

Ала доброто име е вечно.

По-голям приятел от ума светъл

Никъде и никой няма.

По-зъл враг от гнева глупав

Никъде и никой не знае.

Можеш да имаш много верни приятели,

Ала по-вярна от самата себе си нямаш.

Можеш да имаш много любими неща,

Ала по-любимо нещо от живота си нямаш.

Да постъпваш честно винаги е потребно.

Да се държиш свято ще ти бъде от полза голяма –

Така я бащински поучавал."

237. Сериг Гун – тази местност вероятно се е намирала в Кашгария.

238. Идугуд хан – от тюркс. Yuduk kut – "свето величество" – уйгурска титла.

238. "Когато давал Алалтун Бехи за жена на уйгурския Идугуд, Чингис хаган й рекъл следното:

– Почтена съпруга може да има трима мъже. Първият мъж е държавен. Вторият мъж е именит, третият пък е този, за който тя се омъжва. Ако бъдеш привлеклива с държавния мъж, ще станеш добра и за именития. Ако се свържеш здраво с именития мъж, то мъжът, за който се омъжиш, не ще остане сам!

Така я поучавал."

239. "В годината на заека" – 1207 г.

239. "...подчинил ойратите, бурятите, баргинците..." – сред имената на изброяваните народи, подчинени на Джочи, има не само названия на народи, но и названия на местности, които тези народи са обитавали. С името ойрати през XIII в. Монголите са наричали горските народи (вж. Бележката към част9), обитавали тайгата в планинските райони в съвременна Монголия; буряти – този етнос се е запазил и до днес. Това е народ от монголски произход, живеещ на територията на Русия и Монголия. Баргинци – днес се наричат баргути и са народ от монголски произход. Урсци – народ, населявал бреговете на езерото Увс в Монголия. Хабханасци – народ от тюркски произход, населявал горното течение на река Кем.

Ханхасци – вероятно става дума за предците на днешните хакасци – народ от тюркски произход. Народ туба – племе от тюркски произход, населявало извора на Енисей, предци на днешни тувинци. Туменхергиси – тюркско племе, т.нар. сибирски киргизи.

239. “...народите шибир, хесдин, баяд и др.” – Шибир – Рашид ад-Дин споменава областта Ибир – Сибир, подразбира се един район в Североизточна Азия (Рашид ад-Дин. Сборник летописей. Т. I, кн. 1, с. 73). От този топоним произлиза днешното название Сибир. Хесдин – Рашид ад-Дин споменава това племе, като назовава горските племена, обитавали земята на сибирските киргизи. Вероятно това племе е било от тюркски произход. Баяд – вероятно това е название на някакво тюркско племе или род, съществувал през XIII в. Тухас – засега не може да се обясни, вероятно думата тухас е множествено число от туха. Тенлиг – сигурно това са теленгити – теленгути (мн. Число), народ от тюркски произход. Тугеле – някакво племе, населявало района близо до река Орхон (?). Тас – малко племе от тюркски произход. Баягуд – вж. Бележката към част 15.

242. Отчигин – става дума за най-малкия брат на Чингис хаган – Темуге Отчигин, който се е наричал така, защото по древна традиция трябвало да живее с родителите си и да бъде пазител на домашното огнище; т.е. “княз на огъня” – отчигин.

244. Теб Тенгри – това е прякорът на Хухучу, който е бил шаман и е оказвал голямо влияние на Чингис хаган. Поради това той започнал да се държи грубо и непочтено със семейството на великия хаган, да крои интриги срещу него и в резултат на това е бил убит.

245. “...говорещи девет езика...” – сигурно числото девет тук се използва в преносен смисъл, т. е. “говорещи различни езици”.

245. “...да се стичат при Теб Тенгри” – става дума за това, че хората и слугите на Чингис хаган и неговите роднини и близки, които по-рано са чергарували заедно с тях, са ги напуснали и започнали да чергаруват заедно с Теб Тенгри и да му слугуват.

245. “...накрая го пуснал пеш” – т. е. се е подиграл със самия Сохор, изпълняващ ролята на посланик, както и с този, който го е изпратил.

245. “...да коленичи зад Теб Тенгри” – т. е. го е опозорил.

245. “...дето още не са пораснали” – Борте Уджин говори за своите деца, които тогава вече не са били много малки, ала не са били станали пълнолетни.

245. “...беше колкото едно хълмче” – Мунлиг преувеличава, за да подчертае колко е старо неговото приятелство с Чингис хаган.

245. “...бяха колкото малки ручейчета” – вж. горната бележка.

246. “...трябва да държа на казаната дума” – Чингис хаган си спомня, как е обещал да награди Мунлиг за неговите заслуги (вж. част 204).

Единадесета глава

247. “В годината на овцата” – 1211 г.

247. Фуджоу – развалините на този град днес се намират до Великата китайска стена.

247. Унегенски проход (монг.) – Лисичи проход.

247. Сюндефу – монг. Название на китайския град Сюанджоу, недалеч от калган.

247. Чабчиал – монг. Название на планинския проход и дефилето Гуангоу, намиращи се северозападно от Пекин.

247. Ширатег – монг. Название на равнината, в която е бил разположен град Джунду, букв. “Жълта равнина”.
247. Джунду – “Средна (т. е. Централна) столица” (от 1153 до 1215) на династията Дзин, която се е намирала на мястото на днешния Пекин. Общо в Дзин е имало пет столици. Джунду е бил голям и добре укрепен град с крепостни стени. Покрай стените от външната страна е имало яма с вода.
247. Дунчан – днес е Ляочън, град в провинцията Шантун.
251. Джеу Гуан – така монголите са наричали основателя на династия Сун в Китай (кит. Джао Куан).
251. “В годината на кучето” – 1214 г.
251. Дун Гуан – кит. Тун Хуан, проход и град близо до река Вейхъ – приток на река Хуанхъ – Жълтата река.
251. Нанджин – кит. Нандзин – “Южна столица” в държавата Дзин.
252. Хе Сиву – кит. Хе Сиу – селище между Пекин и Тиенцин.
252. Шираска степ (монг.) – Жълтата степ.
252. Люшоу (кит.) – наместник.
252. Великата Яса (монг. Их ёс) – юридически кодекс, съставен по време на управлението на Чингис хаган.
253. Бейгин – бившият град Танин.
253. Фухану – вероятно тук става дума за един от джурдженските владетели в съвременна Манджурия.
253. Ула и Нану – реките амур и Нони (приток на Сунгари).
253. Тоур – днес това е реката Таоърхъ, десен приток на Нони.
254. “Меркитски никаквец” – Чагатай намеква, че майка им е била отвлечена от меркитите и когато Чингис хаган я освободил от плен, тя била бременна.
254. “...ще си отрежа големия пръст” – традиционна клетва на древните монголи. С големия пръст обикновено се опъва тетивата на лъка – основно бойно оръжие по онова време. Мотив за лишаването от големия пръст се среща и в монголските приказки (приказката за Ерхий Мерген).
257. “В годината на заека” – 1219 г.
257. Хан Мелиг – титлите на гератския наместник амин ал-мулка. Вж.: Б а р т о л ь д, В. В. Туркестан в епоху монголското нашествие. – Сочинения. Т I. М., 1963; Р а ш и д ад-Дин. Сборник летописей. Т I, кн. 2.
257. Джалалдин Султан – монголско изписване на името на хорезмшаха Джелал ад-Дин (1220-1231).
257. Бухар – град Бухара.
257. Семисгяб – град Самарканд.
257. Отрар – град Отрар.
257. Шин – река Синд в Индия.
257. Батхесен – град Бадахшан.
257. Ех и Гун – две малки реки в Средна Азия.
257. Баруанска степ – степен район в Средна Азия.
258. Ургнечи – град Ургенч.
258. Иру и Исебур – изопачени названия на Герат и Мерв (вж. бележката към част 261).
259. Систен – или Систан – град в Източен Иран.
259. Чучхерен – Ардаджаба нарича този град Цогцерен (E l d e n g t e i A r d a j a b a, p. 864).
260. Тибетски псета – т. е. зли псета. Вероятно кучетата от тибетска порода по онова време са били известни като особено зли.

260. Багдадска държава – династия на абасидите, чиято столица се е намирала в град Багдад. Както се вижда, монголите не са били информирани достатъчно добре.
260. Султан Халиф – неправилно използване на титлата халиф като собствено име.
261. Абту – неидентифициран град.
261. Ару Мару Мадсару – ару и Мару са преиначените названия на градовете Герат и Мерв)В о у l e, J. D. Iru and Maru in the Secret History of the Mongols. – HJNS, 1954, vol. 17, N 3-4, p. 403-410).
262. Ханлъ – народ от тюркски произход, населявал някога степите в Казахстан.
262. Баджигид – неидентифициран етнос.
262. Орос – руси.
262. Маджар – унгарци, маджарци.
262. Асу – алани. Според Н. П. Шастина това са яси (Алтан тобчи, с. 368).
262. Сасу – осетинци.
262. Черкес – черкеси.
262. Кешимир – вероятно идва от башмир – башкирци (?).
262. Болар или Болгар – вължки българи.
262. Лала – вероятно различни народи или един народ, изповядващ исляма. Монг. Лал – “мюсюлманин”.
262. Иджил – река Волга.
262. Яиг – река Урал.
263. Даругагчи – управител или официален представител на монголските власти в завоювания от тях град, местност или земя.
263. Ялавачи и Масхуд – баща и син – мюсюлмани, които са служили в монголската администрация.
263. Род хоромши – хорезмски род.
263. Удан – град Хотан.
263. Хисгар – вероятно град Кашгар.
263. Уриан – същото, което е и Удан – град Хотан, в текста се изписва по два различни начина.
263. Гусандарил – вероятно Яркенд.
264. “...през есента на седмата година” – 1225 г.

Дванадесета глава

265. “В годината на кучето” – 1226 г.
265. Алаша – Алашан.
265. Иргай – вероятно става дума за някакъв град в провинцията Нинся.
265. Ереджиу – вероятно става дума за град Силян.
265. Цасутски планини (монг.) – Снежни планини.
267. Туремгий – град Туремгий (Дурмегей) се намира в провинцията Нинся и се нарича Линджоу.
267. “...приел зад вратата на двореца” – т.е. не му оказал никакви почести.
268. “В годината на глигана” – 1227 г.
268. “починал на дванадесето число от седмия месец в град Туремгий”.
268. “Сложили златното тяло на своя господар върху двуколка, а когато дошло време да тръгват в обратен път, сунудският Гилугетей Багатур произнесъл следната възхвала магтал:

– *Хаганът на всички, моят държавен владетел*
Превърнал се в крилете на птица ястреб,

*Превърнал се в товара на колесница гърмяща,
Превърнал се в крилете на птица хвърчаща,
Превърнал се в товара на колесница стояща.*

Така го почитал. Когато стигнали блатото в местността Муна, колелата на двуколката затънали в калта и тя спряла. Впрегнали в нея пет коня хулега, ала и те не могли да я отместят. Всички се разтревожили и тогава сунудският Гилугетей Багатур рекъл:

*– Роден по волята на Вечното синьо небе,
Мой достославен свещен господарю!
Нима остави своя велик народ?
Твоята мирна и спокойна държава,
Твоите хатуни и синове с орисия щастлива,
Твоите родни земи и води
Чакат теб, владетеля Темуджин.
Твоята чиста и светла държава,
Твоите слуги многобройни,
Твоите любими хатуни и синове,
Твоите златни палати –
Те са там – надалеч.
Твоята самолично създадена държава,
Твоите хатуни и синове, вкупом събрани,
Твоята скъпа и родна Монголия,
Твоите много различни народи,
Твоя хълм Делигун – где си се родил,
Те са там – надалеч!
От гривите на степните жребци направено
Твоео знаме свещено,
Твоите барабани, тръби и свирки,
Целият ти разноезичен народ,
Арал, що се намира в степта Керулунска,
Те са там – господарю!
Срещналата теб по-рано от всички
Мъдрата хатун Буртегелджин,
Твоят роден край Буянт,
Твоите приятели Мухулай и Богорчи,
Целокупният ти народ –
Те са там, владетелю!
Срещналата теб по начина чуден
Красивата хатун Хулан,
Твоите хури, свирки и песни,
Целият твой народ,
Твоите свещени хагански земи и води –
Те са там, господарю,
Заради топлината на Харагун планина,
Заради многото чужди тангудски народи,
Заради красотата на хатуните и девойките им
За всички свои монголи нима си забравил,
Любими ни господарю?
Дори и да те напусна горецият ти живот,
Твоео тяло, що на яспис скъпоценен подобно,*

*Ние ще съхраним, у дома ще го върнем,
Драги ни господарю!
Ще го покажем на хатун Буртегелдэжин,
На целия ти народ ще го покажем! –
Казал той. Чак тогава
Хаганът господар се смилил:
Двуколката скръцнала и тръгнала.
Целият насъбрал се народ се възраднавал,
От великата земя хаганска я изпратил,
Най-вечните останки там погребал.
За хагани и дзайсани* Чингис станал опора.
В светец за своя народ се превърнал.
Като осем бели юрти останал.
Навремето своята воля
На великия си народ тъкмо там обявил,
Затуй дрехите му и чорапите
На онова място погребали
И юрта отгоре веднага опънали.
Истинското тяло – някои казват – в Бурхан
Халдун, други твърдят – в Северен Алтай – заровили.*

Някои – в Южен Хентий, други – в местността Йехе Утуг.

* Дзайсан – титла от китайски произход, която в древността се давала на владетелите на аймаците.

269. “В годината на мишката” – 1228 г.

270. Мекетмен – може би град Мцхета в Грузия (?). Вж. част 275, където се говори за град Мегед.

270. Кивамен – град Киев.

270. Бату, Бури и Мунхе – най-големите синове на Джочи, Чагатай и Толуй. Мунхе е бил велик хаган (1251-1257).

270. Гуюг – най-големият син на Угедей. Бил е велик хаган (1246-1248).

272. “В годината на заека” – 1231 г.

272. Омайна вода – сигурно тя е съдържала алкохол.

272. Кара Корум (монг. Хархорин) – столица на Монголската империя по онова време.

274. Тамга – хагански печат.

274. Конне аргамаци – конне арабска порода.

274. Боларман – вероятно град Болгар във Волжка България.

274. Солонгосци – корейци.

279. “...и краката да бъдат на земята, и ръцете да бъдат на земята” – в преносен смисъл: т. е. да се установи мир и спокойствие, хората да не се притесняват, а да живеят спокойно.

279. Уртон (монг. ортоо) – 1) пощенска станция; 2) уртон; разстояние между две станции, равно на 30-40 км.

279. “...моя улус” – по онова време Чагатай вече е управлявал своя дял – улус в Югоизточен Казахстан и земите между Амударя и Сърдаря (без долното им течение). Бату е управлявал в Златната Орда.

282. “В годината на мишката” – 1240 г.

282. Шилхин и Цег – в някои преводи тези две местности се превеждат като едно географско название Шилгинчек.

Показалец на личните имена*

Агуджим Бугурул – 2.
Аданхан Урианхадай – 44.
Аданхан Урианхай – 38.
Адархидай – 46.
Аджай – 152.
Аджинай – 202.
Адхираг – 238.
Алаг – 149, 202, 220.
Алага Бехи – 239.
Алалтун Бухи – 238.
Алахуш Дигитхури – 182, 190, 202.
Алахчит – 169.
Алтани – 239.
Алтан Отчигин (Алтан) – 51, 122, 123, 127, 142, 153, 166, 174, 179-181, 246, 255.
Алтан хаган (китадски) – 53, 132-134, 248, 250-253, 266, 271, 273, 281.
Алтун Ашуг – 152.
Алун Гуа (Алун) – 7, 9, 10, 17-20, 22, 76.
Алха Бехи – 235.
Алчи – 141, 202, 226, 253.
Алчи (зет) – 202.
Алчиг – 208.
Алчидай – 170, 226, 227, 242, 255, 276-278.
Амал – 278.
Амбагай (Амбагай хаган) – 47, 52, 53, 57, 58, 70, 71.
Арачиан – 280.
Аргасун – 243, 275-277.
Арин (Арин тайджи) – 152.
Арслан (Арслан тайджи) – 235.
Ару – 261.
Арулад – 47.
Архай Хасар Бала (Архай Хасар) – 120, 124, 127, 177, 181, 183, 191, 192, 226, 230, 234, 252.
Аучу Багатур – 141, 142, 144, 148.
Ахудай – 226, 234.
Ахутай – 250.
Ачиг Ширун – 170, 171, 174, 181.
Аша Хамбу – 256, 265, 266.
Ашиг (зет) – 202, 207.
Ашиг Темур – 208.

Бадай – 51, 169, 170, 187, 202, 219.
Байшинхор Догшин – 47.
Бала – 202, 243,
Бала Черби – 202.
Балгачи – 53.
Барагудай Мерген – 8.
Барагуджин Гуа – 8.

Баридай – 41.
Барин Шикирту Хабичи (Хабичи Багатур) – 43, 45.
Бартан Багатур – 48, 50, 140, 179.
Барулатай – 46.
Бархаг (вж. Охинбархаг).
Бату – 269, 270, 274-277, 279, 280.
Батуцаган – 1, 2.
Бахаджи – 177.
Баху Чорхи – 141.
Бегтер – 76, 77.
Белгунутей – 10, 18-20, 23, 42.
Белгутей – 50, 76, 77, 79, 90, 94-96, 98, 101, 103-105, 107, 112, 124, 131, 136, 140, 154, 190, 191, 205, 242, 255.
Беруда – 272.
Бесутей – 47.
Бидугун – 209.
Билге Бехи – 142, 181.
Богорчи – 90-93, 95, 98, 103, 120, 124, 125, 156, 163, 172, 177, 202, 203, 205, 209, 210, 226, 240, 242, 254, 260, 266.
Бодончар Мунхаг (Бодончар) – 17, 19, 23-26, 28-30, 32-35, 37, 38, 40-44, 121.
Бор – 3.
Борджигидай Мерген – 3.
Борогчин Гуа – 3.
Боролдай – 129.
Боролдайсуялби – 3.
Борохул – 137, 138, 163, 172, 173, 177, 202, 209, 213, 214, 240, 241.
Борте Уджин (Борте; Уджин) – 66, 94, 99-101, 104, 105, 110, 111, 118, 119, 245, 254.
Борте Чино – 1.
Ботохой – 240, 241.
Буген – 202.
Бугунутей – 10, 18-20, 23, 42.
Буджиг – 277.
Буджир (вж. Хурчахус Буйруг).
Бултечу Багатур – 48.
Булуган – 202.
Булхадар – 278.
Бури – 140, 270, 274-276.
Бурибулчиру – 40.
Бури Буху (Бури) – 50, 131, 140.
Бурхан (ха – 249, 250, 265, 267).
Бурхан Босгагсан – 9.
Буту – 120, 202.
Буха – 137, 202, 226, 227, 234, 239.
Бухатай – 168, 225, 230, 234, 278.
Буха Темур – 177.
Бухату Салджи – 17, 19, 23, 42.
Буха Хатаги – 17, 19, 23, 30, 32-34, 36, 42.
Бучаран Черби – 191.

Ван (Ван хан; Ван хан Тогорил; Тогорил; Тогорил хан) – 96, 104-110, 113, 115, 126, 133, 134, 141, 142, 144, 150-152, 157-164, 166-168, 170, 174, 177, 178, 180, 181, 183-200, 204.

Вангин Чинсан – 132-134, 248.

Гал – 198, 199.

Геуги – 202.

Гилугетей – 268.

Гуа Марал – 1.

Гун Гуа – 137, 206.

Гурбесу – 189, 194, 196.

Гурен Багатур – 160.

Гур (хан, кереитски) – 150, 177.

Гур (хан, хара китадски) – 151, 152, 177, 198.

Гучуд – 141.

Гуюг – 270, 274-277.

Дагун – 202.

Дайдухул Сохор – 240.

Дайр – 3.

Дайр Усун (Дайр) – 102, 105, 109, 111, 117, 197, 202.

Далдурхан – 120.

Дамачи – 202.

Дарбай – 238.

Даридай Отчигин – 50, 54, 56, 122, 142, 153, 154, 242.

Даян (хан) – 166, 189, 190, 193-196.

Дегей – 120, 124, 202, 210, 216, 222, 243.

Дей Сечен – 61, 62, 65, 69, 94.

Дергег Емел Алхуй – 141.

Джагуридай – 43, 44.

Джаджирдай – 40.

Джалалдин Султан – 257, 264.

Джали Буха – 58, 141.

Джамуха – 40, 104-110, 113, 115-119, 121, 122, 125, 127-130, 141, 142, 144, 159, 166, 167, 170, 174, 179, 181, 194-196, 200, 201, 218, 246.

Джаха Хамбу (Джаха) – 107, 108, 142, 150, 152, 186, 207.

Джебге – 137, 202, 244.

Джебе – 146, 147, 153, 193, 195, 202, 209, 221, 237, 247, 248, 252, 257, 272.

Джегей ХондгарДжеге – 120, 124.

Джелме – 97, 98, 103, 120, 125, 145, 170, 195, 202, 209, 211, 214, 225.

Джетей – 120.

Джеу – 269, 278, 280.

Джеу Гуан – 251.

Джибег – 243.

Джидай – 202, 214, 243.

Джидер – 202.

Джиргуган – 120.

Джитгулбухе – 41.

Джочи (син на Хутула хан) – 51.
Джочи Дармала – 128, 201.
Джочи Хасар (вж. Хасар).
Джубхан – 251.
Джунсо – 120, 202, 243.
Джургадай – 147, 257.
Джурчидей – 130, 171, 176, 183, 185, 202, 207, 209, 226, 253.
Добу Мерген – 3, 5-18.
Доголдай – 46.
Доголху Черби (Доголху) – 120, 124, 191, 210, 226, 227, 281.
Дологадай – 202.
Додай Черби (Додай) – 202.
Дува Сохор – 3-6, 8, 9, 11.
Дурбей Догшин – 240, 241, 261.
Дургене – 198.

Ебехей – 130.
Ебугеджин Нойахан – 166.
Еди – 239.
Елджигедей – 229, 275, 278.
Елхудур – 152.
Ерхе (хан) – 151, 177.
Ерхе Хара – 177.

Ибага (Ибага Бехи) – 186, 208.
Идугуд – 238.
Идохудай – 202, 243.
Илаху (Илаху Бурхан; вж. Бурхан хан) – 250, 267, 268.
Иле – 251.
Илугай – 202, 226, 243.
Инал – 239.
Инанча Билге (хан; Инанча хан) – 151, 177, 189, 194.

Йегу – 183.
Йеди Тублуг – 158.
Йесудер Хорчи – 274.
Йесунтей – 225, 234, 278.
Йесунхей – 183, 269.
Йехей Хонтагар – 180.
Йехе Негурин – 225.
Йехе Нидун – 2.
Йехе Черен – 51, 154-156, 169.
Йехе Чиледу (Чиледу) – 54, 55, 102, 111.
Йисугей Багатур (Йисугей) – 50, 54, 56, 59-63, 65-71, 105, 111, 130, 140, 150, 163, 164, 177, 230.
Йисуген (хатун) – 155, 156.
Йисуй (хатун) – 155, 156, 254, 265, 268.

Кишлиг – 51, 169, 170, 187, 202, 219.

Лаблаху – 225, 278.

Мангай – 277.

Мангудай – 46, 278.

Марал – 202.

Масхуд – 263.

Мегету – 202.

Мегуджин Сугелту – 132-134.

Мелиг (хан) – 257, 264.

Менгиту Хиян – 50, 120, 213.

Менен Тудун – 45.

Монголджин Гуа – 3.

Мороха – 202.

Моричи – 124.

Муге – 202.

Мулхалху – 122, 124, 233.

Мулхе Тотаг – 129.

Мунгур – 202.

Мунлиг – 68, 69, 130, 168, 202, 204, 244-246.

Мунхе – 202, 243, 270, 274.

Мунхегур – 243.

Мунхету – 270.

Мухулай – 137, 156, 163, 177, 202, 203, 205, 206, 209, 210, 220, 226, 240, 242, 254, 260, 266.

Мучи Бутугун – 120.

Намулун – 46.

Нарин Геген – 169.

Нарин Тогорил – 218.

Наху Баян – 90, 92, 93, 205.

Начин Багатур – 45, 46.

Ная (Ная нойон) – 149, 197, 202, 220.

Негудей Цаган Гуа – 129.

Негун БагатурНегун тайджи) – 50, 54, 56, 122, 130, 179.

Нилха (вж. Сенгум).

Нойагидай – 46.

Огда – 180.

Оготор – 270.

Оелун УджинОелун, Уджин) – 55, 56, 59-61, 70-74, 76, 78, 93, 98, 99, 102, 111, 114, 118, 119, 130, 137, 138, 166, 195, 244.

Олар – 202.

Олдхар Хорчи – 239.
Орбай – 70, 71.
Оронар – 47.
Оронартай – 202.
Охинбархаг (Бархаг) – 48, 49, 139, 140.

Сайхан Тоде – 167.
Сали Хачау – 2.
Саца Бехи – 122, 123.
Сачагур – 202.
Семсечуле – 48.
Сенгум (Нилха, Нилха Сенгум) – 162-168, 171, 172, 174, 177, 181, 185, 188, 204, 207.
Сенгун Билге (Сенгун) – 47, 52, 142.
Сече – 179.
Сечебехи – 49, 130, 133, 136, 137.
Сечен Домог – 120.
Сорхагтан – 186.
Сорхан Шира – 82-87, 146, 198, 202, 219.
Сорхату Джурхи – 122, 139.
Сохатай – 70, 71.
Сохор – 245.
Сохо Сечен – 120.
Сочигел – 60.
Субегей – 180.
Субегетей Багатур (Субегетей) – 120, 124, 195, 199, 202, 209, 221, 236, 257, 262, 270, 274, 277.
Субегетей Тогорил (Тогорил) – 166.
Суйхету (Суйхету Черби) – 120, 124, 191, 202.
Султан (хан) – 257, 259, 260.
Сунид – 47.
Сухегей Джагун (Сухегей) – 120, 124, 126, 151, 177, 181.
Сяо Сь – 272.

Тай Темур (тайджи) – 177.
Тайчар – 128, 129, 201.
Тайчигудай – 120.
Тайчу – 49, 122, 130, 136, 137, 179.
Тамача – 2.
Таргутай Кирилтуг (Таргутай) – 72, 79, 81, 141, 149, 219, 220.
Тахай Багатур (Тахай) – 124, 126, 151, 177, 186, 202, 207.
Теб тенгри – 244-246.
Тегри – 253.
Телегу Баян – 137.
Темуге (Темуге Отчигин; Отчигин; Отчигин Багатур) – 60, 79, 99, 190, 195, 242-245, 255, 257, 269, 280, 281.
Темудер – 278.
Темуджин (вж. Чингис) – 59-61, 66, 68, 69, 73, 76-88, 90-113, 115-118, 120-123, 126, 127, 146, 149, 152, 160, 163, 164, 166, 167, 169, 170, 174, 178, 195, 196, 201, 202, 244.

Темуджин Уге – 59.
Темулун – 60, 79, 99.
Тобсаху – 202.
Тобуха – 202.
Тогочар – 257, 280.
Тогтога Бехи (Тогтога) – 102, 105, 109, 111, 117, 141, 144, 157, 162, 177, 197-199, 236.
Тогтога Буу – 181.
Тогус Бехи – 227.
Тодойн Гирте – 72.
Тодойн Отчигин (Тодойн) – 48, 51, 181.
Толуй – 186, 214, 242, 243, 251, 255, 259, 269, 272.
Толун Черби (Толун) – 191, 202, 212, 213, 253, 265, 267.
Торбиташи – 190.
Торгоджин Баян – 3.
Туге – 202, 225.
Туге Маха – 141.
Тугудай – 40.
Тудуге – 146, 219.
Туйхедер – 202.
Тумбиной Сечен – 47, 48, 180.
Тунге – 137.
Тунхуйдай – 202.
Турелчи – 239.
Турухан – 212.
Тусаха – 156.
Тухай – 198.
Туху – 183.

Угедей – 172, 173, 198, 214, 242, 243, 255, 258, 260, 269-281.
Угелен Черби (Угелен) – 120, 124, 191, 226, 230, 234.
Уджагур уджин – 177.
Удутаи – 202.
Уйгуртай – 279.
Улаган Дегилен – 251.
Улебег Тигин – 239.
Унгур – 120, 124, 202, 213, 252.
Унджин Сахаид – 122.
Урианхай – 9.
Урлуг Субугетей (вж. Субегетей Багатур).
Урудай – 46.
Усун – 202, 210, 216.
Ухуна – 254.

Фухану – 253.

Хабичи Багатурп – 43.

Хабтурхас – 47.
Хабул (хан) – 48, 52, 53, 139, 140.
Хагатай Дармала (Дармала) – 102, 105, 11, 112.
Хагуран – 202.
Хада – 251, 252.
Хадаг Багатур – 185.
Хадаган (дъщеря на Сорхан Шира) – 85, 146, 219.
Хадаган (тайджи) – 48, 51, 53, 57, 58, 202.
Хадаган Далдурхан – 120, 124, 174, 278.
Хадаги – 170.
Хадай – 202, 278.
Хайду – 46, 47.
Халджа – 202.
Халиф (султан) – 260, 270.
Харалдай – 45, 46.
Харалдай Тохурагун – 120, 124.
Хара Хируге – 149.
Харачар – 120, 202, 243.
Харчил Шира – 214.
Харигудар – 183-185, 278.
Харлуг – 198.
Хархадаган – 40.
Хархай Тохурагун – 120, 124.
Хархудаг – 278.
Харчу – 2, 3.
Хасан – 182.
Хасар (Джочи Хасар) – 60, 76-79, 90, 93, 96, 99, 104, 105, 107, 124, 130, 137, 161, 165, 168, 183, 184, 195, 210, 239, 242-244, 253-255, 258, 260.
Хачигун – 45.
Хачигун Бехи – 141, 166, 181, 244.
Хачигун Тохурагун – 120, 124.
Хачин – 45, 46.
Хачиу – 45, 46.
Хачиун (Хачиун Елчи) – 60, 79, 99.
Хачи Хулуг – 45, 46.
Хачула – 45, 46.
Хаши – 137.
Хенигис – 47.
Хете – 202, 243.
Хетей – 202.
Хингиядай – 120, 202.
Харатай – 168.
Хирмагу – 51.
Хобегетур – 251.
Ходжин Бехи – 165.
Ходун орчан – 141, 144, 148.
Хонгиран – 202.
Хонтахар – 260.
Хонхай – 260.
Хонхордай Дзанги – 277, 278.

Хонхотан – 47.
Хоргасун – 202.
Хори Буха – 59.
Хоридай – 141.
Хориджин – 130, 132, 136.
Хорилардай Мерген – 8,9.
Хорисубечи – 188, 189, 194.
Хоричар – 278.
Хоричар Мерген – 2.
Хоришилемун (тайджи) – 170, 171.
Хорхудаг – 225.
Хорчи (Хорчи Усун) – 120, 121, 202, 207, 241, 274.
Хотон Бараг – 58.
Хубарихури – 177.
Хубегетур – 251.
Хубилай (от рода барулас) – 120, 124, 153, 193, 195, 202, 209, 235.
Хувагчин – 98, 100, 101, 103, 110.
Хугецус – 120.
Хугсегу Сабраг Багатур – 159, 161, 163, 177, 189, 190, 194.
Хугурчин – 130, 132, 136.
Худу – 141, 144, 157, 162, 177, 197-199, 236.
Худугар – 148.
Худус – 120, 202.
Худус Халчан – 191.
Хуйлдар (Хуйлдар Сечен) – 130, 171, 175, 185, 202, 207, 209, 217.
Хуйхунаг – 247.
Хулан (девойка) – 197, 257.
Хулан (Хулан Багатур) – 48, 51.
Хулбари – 152.
Хунан – 122, 177, 202, 210, 216, 243.
Хурил – 202.
Хурчахус Буйруг (Буйруг хан) – 141-144, 150, 152, 158, 167, 177, 202.
Хуту – 124.
Хутуг (Хутуг Беги) – 141-144, 239, 241.
Хутугтай – 157.
Хутугту Джурхи – 49.
Хутугту Мунхур – 48, 50, 140.
Хутула (Хутула хаган) – 48, 51, 53, 57, 58, 122, 179, 206.
Хуху – 202.
Хухучос – 202, 210, 216, 243, 254.
Хухучу – 119, 138, 188, 202, 214, 243, 244.
Хухучу Хирасан – 180.
Хучар (Хучар Беги) – 122, 123, 127, 142, 153, 166, 174, 179, 180, 246, 255.
Хучу – 114, 138, 202, 214, 243, 244.
Хучугур – 120, 124.
Хучулуг (Хучулуг хан) – 194, 196, 198, 202, 237.
Хучухур – 202, 223.

Цаган Ува – 120, 129, 202, 218.

Цогосцаган – 182.

Цотан – 94-96.

Чагалун – 157.

Чагатай – 242, 243, 254, 255, 258, 260, 269-271, 279, 280.

Чагур Бехи – 165, 168.

Чагурхай – 202, 243.

Чанай – 226, 234, 279.

Чанар – 278.

Чауджин Ордагай (Ордагай) – 47.

Чаурхан – 120, 124, 127, 183-185.

Чаха – 248.

Чечейхен – 239.

Черен Бехи – 219.

Чигу – 202, 251.

Чилагун – 84, 85, 157, 162, 163, 177, 197-199, 209, 219, 236.

Чилагун Хайчи – 137, 177.

Чилегер Бухе – 111.

Чилегутей (Чилегутей Тахи) – 120, 124.

Чиледу (вж. Йехе Чиледу).

Чимбай – 84, 85, 198, 219.

Чингис (Чингис хаган; вж. Темуджин) – 1, 51, 59, 123-126, 129-136, 139-142, 144-147, 149-151, 153-159, 161, 163-173, 175-177, 179-187, 190-193, 195-221, 223-235, 238-242, 244-260, 263-272, 277-279.

Чирха – 68, 72, 73.

Чирхай Линхуа – 47, 180.

Чирхетей Багатур – 141.

Чихитай Ядир – 170.

Чойг Цаган – 141.

Чормаган (Чормаган Хорчи) – 260, 270, 274.

Чулгедей – 202.

Чу Мерген – 149.

Шигихутуг – 135, 138, 202, 203, 214, 234, 242, 252, 257, 260.

Шигшид – 239.

Шиджудай – 46.

Шидурга (вж. Бурхан хан) – 267, 268.

Шилугей – 202.

Шинсочи – 2.

Шинчи Баян – 9.

Ширахул – 202.

Ширегету – 149, 220.

Ширхан – 278.

Шихур – 130, 136.

Юрухан – 202.

Ю Хунан – 190.

Ялавачи – 263.

Ялбаг – 278.

Показалец на етническите названия

Адархин (адархинци) – 46, 207, 260.

Айргуд – 53.

Алагуд – 120.

Алухай татари – 153.

Алчи татари – 153.

Арулад – 120.

Ару мару мадсар – 261.

Асу – 262, 270, 274.

Багаридайци – 197.

Багарчинци – 207.

Багдадци – 261, 274.

Баджигид – 262, 270, 274.

Баргинци – 239.

Барин (баринци) – 41, 120, 216.

Барулас – 46, 120.

Баяд (боядци) – 213.

Баягидци – 239.

Белгенци – 42.

Бесуд (бесудци) – 47, 53, 120, 138.

Болар (болгар) – 262, 270.

Борджигин – 42.

Бугунуд – 42.

Будагад – 46.

Буйргуд – 53.

Буряти (вж. хоритумети).

Генигисци – 122, 210.

Горлосци – 120, 141, 182.

Гучугуд (гучугци) – 158, 177.

Дархад – 120.

Джагуридай (джагуриду) – 44, 183.

Джадаран – 40, 122, 129, 196, 223.

Джаджирдай – 141.

Джалаир (джалаирци) – 120, 137, 244, 257, 264, 274.

Джарчигуд – 38.

Джуин (джуинци) – 53, 247, 248, 266.

Джурдженци – 247, 248, 253, 274.

Джурхин (джурхинци) – 49, 122, 130-133, 136-140, 170, 171, 185-187, 207.

Дзурчид – 149.

Долонгир – 260.

Дунхаидци – 150, 207.

Дурбед – 11, 120, 240.

Дурвунци – 141, 196.

Дутагуд татары – 153.

Ердепт барула – 46.

Ихирес (ихиресци) – 120, 129, 141, 202.

Индуси – 261.

Кереити – 105, 126, 134, 150, 186, 187, 200, 207, 214.

Керт – 270.

Кешимир – 262, 270.

Киад – 63.

Китади – 53, 247, 248, 250, 251, 266, 272, 273.

Маджар – 262, 270.

Малиг баягуд – 15, 18.

Мангуд (мангци) – 46, 120, 130, 170, 175, 195, 209.

Мененбарин (мененбаринци) – 41, 120.

Меркити – 54, 102-106, 109-115, 138, 141, 142, 144, 145, 150, 152, 157, 169, 177, 197-200, 205, 207, 219, 236, 254.

Монголи – 57, 174, 193-198, 200-202, 216, 248, 251, 253, 257, 263, 265, 268, 272.

Наймани – 141, 142, 144, 151, 152, 158-163, 166, 177, 188-190, 193-196, 198, 200, 202, 207, 237.

Негудей (негусци) – 120, 129, 218.

Ничугудбагарин (ничугудбагаринци) – 149.

Нойахан – 46, 120.

Ойрати – 141, 142, 144, 239.

Оландунгайдци – 170, 171, 187.

Олхунуд (олхунци) – 54.

Онгуд (онгци) – 182, 190, 202, 239.

Оронар – 120.

Орос (оросци) – 262, 270, 274, 275.

Салджигуд (салджид, салджигци) – 42, 141, 196.

Сартагулци – 181, 182, 254, 257, 260, 263, 265.

Сасу – 262, 270, 274.

Солонгосци – 272.

Сулдудей (сулдус) – 82, 120, 186.

Сунуд – 268.

Сухеген – 120.

Тайчуди – 47, 57, 72-74, 77-80, 82, 83, 86, 88, 94, 98, 102, 119, 124, 138, 141, 144, 146-149, 177, 196, 219, 257.
Тангуди – 151, 152, 177, 249, 265, 266, 268.
Таргагци – 213.
Тас – 239.
Татари – 53, 58, 59, 67, 68, 132-136, 138, 141, 152-154, 156, 157, 205, 214.
Теленгци – 207, 213.
Тенлиг – 239.
Тибетци – 260.
Тодойн барула – 46.
Толиски – 207.
Торгуди – 191.
Тохурци – 213.
Туба – 239.
Тубегенци – 150, 207.
Тугелс – 239.
Тументубегенци – 170, 171, 187.
Туменхергиси (хергиси) – 239.
Тухас – 239.

Убчигдай – 160.
Увас – 102, 109, 111, 197.
Удгег – 260.
Удуйд – 102, 111, 114.
Уйгурци – 151, 152, 177, 198, 238.
Урианхайци – 12, 97, 120, 170, 183.
Урски – 239.
Уруд (урци) – 46, 130, 170, 171, 175, 195, 208, 209.

Хабханаски – 239.
Хагад – 102, 106, 111.
Халхаски – 106, 111.
Ханлинци (ханль) – 198, 262, 270, 274.
Ханхаски – 239.
Хара китади – 151, 152, 166, 177, 198, 248.
Харлагци – 235.
Хатагин (хатагинци) – 42, 131, 141, 196.
Хашинци – 248, 250.
Хесдин – 239.
Хипчади – 198, 262, 270, 274, 275.
Хонгирад (хонгирадци) – 61, 63, 94, 141, 176, 177, 196, 202.
Хонхотан (хонхотанци) – 68, 72, 73, 120, 130, 244, 245, 265.
Хорилар – 9.
Хоритумети (буряти, хорибуряти) – 8, 9, 239-241.
Хоришилемунци – 202, 207.
Хоромши – 263.
Хушан – 149.

Цаган татары – 153.

Чангшигци – 96, 120, 213.

Черкес – 262, 270.

Чинос (чиносци) – 129, 207.

Шибир – 239.

Показалец на географските имена

Абджай Худегер – 187, 191.
Абту – 261.
Агу – 141, 258.
Аил Харгана – 107, 122.
Алагуд, пл. – 129.
Алаша – 265.
Алтай, пл. – 144, 158, 161, 177, 194, 196, 198, 205.
Алтан, р. – 259.
Алхуй Булаг – 141.
Аму, р. – 258.
Арай, пр. – 198, 257.
Арбуха – 265, 267.
Ариг Усу – 8, 9.

Багдад – 260.
Багдадска държава – 260, 270.
Байдараг Белчир – 159, 177.
Балджийн Арал – 24.
Балджун, ез. – 182, 183, 207.
Барагуджин – 8, 109, 177, 244.
Барагуджин Тухум – 157.
Баруанска степ – 257, 258.
Батхесен – 257.
Бедер – 88.
Бейгин – 253.
Берхе елет – 166.
Боларман – 274.
Ботохан Борджи – 106, 108, 109.
Буйр, ез. – 53, 176.
Бурги – 96, 97, 98, 107, 177.
Бурска степ – 105, 109, 152.
Бурхан Халдун, пл. (Бурхан; Халдун) – 1, 5, 9, 89, 97, 100, 102, 103, 106, 107, 111, 112, 115, 145, 199, 205, 211.
Бухар – 257, 259, 263.
Бухдерме – 198.

Гул, р. – 257.
Гурван Тел – 177.
Гусандарил – 263.
Гусеур, ез. – 151, 177.

Далан Балджуд – 129, 201, 218.
Далан Немурге – 153, 173, 175, 205.
Делигун – 59, 97, 211.
Джалама – 128.

Джалман Хан – 149.
Джеджегер, пл. – 166, 185.
Джер Хабчил – 185.
Джунду – 247, 248, 251, 252, 263, 273.
Дзерен – 129, 201.
Дидиг Сахал – 188.
Дологан Болдог – 136, 282.
Дун Гуан – 251.
Дунчан – 247, 248.

Едерски алтай, пл. – 161, 177.
Енеген Гуйлету – 142.
Ергуне, р. – 141, 144, 182.
Ереджиу – 265.
Ерчис, р. – 198, 207, 264.
Ех, р. – 257.

Инджил, р. – 262, 270, 274.
Индуска страна – 264.
Иргай – 265, 267.
Иргис – 264.
Иру – 258, 259.
Исебур – 258, 259.

Йехе Утуг – 268.

Кара Корум – 273.
Керулун, р. – 94, 96, 98, 107, 136, 142, 151, 177, 183, 193, 282.
Кивамен – 262, 270, 274.
Китадска държава – 263.
Кишилбаши, ез. – 158, 177.

Мадсар – 261.
Мару – 261.
Мау, пл. – 170, 173.
Мегед – 274, 275.
Мекетмен – 270.
Моджоу Фуджоу – 248.
Монголия – 253, 254, 264.
Муруч Сегул – 177.

Нанджин – 251, 253, 273.
Нану, р. – 253.
Нарату Шитуген – 133, 135.

Наху Гун – 195, 196.
Негун Усун, р. – 188.

Онон, р. – 1, 24, 30, 32, 55, 56, 57, 59, 72, 81, 88, 97, 106, 108, 116, 129, 144, 202.
Ононска гора – 175, 191, 192.
Орнугуски скали – 175, 191, 192.
Орхон, р. – 105, 115, 195.
Отрар – 257, 258, 259.

Сагарска степ – 128, 161, 177, 193, 197, 250.
Сариг Гун – 237.
Сартагулска държава – 152, 177, 198, 257, 260, 263, 264.
Селенге, р. – 105, 109, 110, 115, 144, 152, 162, 177, 219.
Семисгяб – 257, 259, 263.
Сенгур, р. – 89, 93, 94, 96, 122.
Систен – 259.
Сохог Усун, р. – 158, 177.
Сюндефу – 247.

Тайхал – 198.
Талхун, о. – 105, 115.
Тамир, р. – 195, 196.
Тана, руч. – 107.
Тангудска държава – 256, 265.
Танлу, пл. – 200.
Телегету – 162, 177.
Телету, р. – 136.
Теменгенска степ – 190.
Тергун, вр. 79.
Терсуд – 150.
Тогоцог – 12.
Тоур, р. – 253.
Тул, р. – 96, 104, 115, 164, 177, 264.
Тулхинчеуд – 190.
Тунхелег, реч. – 5, 28, 30, 32, 35, 100, 107, 177.
Тургагуд – 129.
Туремгий – 267.

Удан – 263.
Удхия – 142.
Ула, р. 253.
Улаган – 177.
Улаган Бурхал – 170, 173.
Улаган Хос – 163, 177.
Улдж, р. – 132, 133.
Улияту Субчид – 115.

Улугей Булаг – 128.
Улугтаг, пл. – 144, 158, 177.
Улхуй Шилугеджид – 153, 173.
Унегей, пл. – 247.
Ураг Цул – 94.
Ургнечи – 258, 260, 263.
Уриан – 263.
Урунгу, р. – 158, 177.
Уршун, р. – 53.
Ухуртска гора – 115.

Фуджоу – 247.

Хадиглиг – 177.
Халха, р. – 175, 176, 191, 192, 207.
Хан, р. – 141.
Хангай, пл. – 194, 253.
Ханхархан, пл. – 193.
Харагун – 268.
Харагун Джидун – 183, 206.
Харагун Хабчил – 150, 177.
Хараджийска степ – 105.
Хара Жируген – 89, 122.
Хара Китад – 152.
Хара Сегул – 159, 177.
Хара Талъйн удзугур – 197.
Харахалджан Елет – 170, 200, 207, 214.
Харилту, ез. – 136.
Хацурату Субчид – 115.
Хачир Усун, р. – 194, 185.
Хашин – 150, 177.
Хентий, пл. – 268.
Хе Сиву – 252.
Хилго, р. – 105, 109.
Химурга, руч. – 107, 122.
Хисгар – 263.
Хорхонаг – 57, 115, 116.
Хорхонаг Джубул – 104, 117, 200, 206.
Хорчухуй – 88.
Хубахая – 148, 151.
Худеге Арал, о. – 269, 282.
Хуйтен – 143, 147.
Хулдгар Хун – 117.
Хулен, ез. – 53.
Хумшингир – 158.
Хулерху – 89, 94, 122, 129, 141.
Хусуту Шитуген – 133.
Хутухул Нугуд – 149, 220.

Хухе, ез. – 89, 122.

Цайту – 149.

Цасут, пл. – 266, 267.

Цахир Могод – 195.

Цег – 282.

Цегцер – 61, 67, 94.

Цорха – 265.

Чабчиал, пр. – 247, 248, 251, 253, 272.

Чахарай Хан, пл. – 96, 104, 105, 115, 164, 177, 264.

Чихургу – 61, 94, 142.

Чуй, р. – 152, 177, 198, 236.

Чучхерен – 259.

Шигшид – 239.

Шилхин – 282.

Шин, р. – 257, 264.

Шираска степ – 67, 252.

Ширатег – 247.

Шисгис – 144.

Янг, р. – 262, 270, 274.

Съдържание

Предговор от Президента на Монголия

Тайното в “Тайната история на монголите” (Александър Федотов)

Тайната история на монголите

Бележки

Показалец на личните имена

Показалец на етническите названия

Показалец на географските имена

Съдържание